

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	■ <i>Bősze Péter, Duray Gábor, Gaál Csaba, Gulyás Péter, Hacki Tamás, Laczkó Krisztina, Schlammadinger József, Wittmann István</i>	2
-------------------------------------	--	---

TANULMÁNYOK

<i>Ambrus L. Ferenc</i>	■ Mérnökszemmel az orvosi nyelv magyaros írásmódjáról ..	6
<i>Balogh Judit</i>	■ Bugát Pál orvosi szavai	9
<i>Bácskay András</i>	■ Betegségek az ókori Mezopotámiában. Az ún. „standard babilóniai betegséglista”	13
<i>Betkó János</i>	■ Régi magyar szemészeti szakkifejezések Fabini János 1837-ben megjelent könyve alapján	26
<i>Donáth Tibor</i>	■ A magyar orvosi szaknyelv megteremtője: Mihálkovics Géza	29
<i>Kiss László</i>	■ Wertner Mór (1849–1921) – a magyar nemzetségek és a magyar nyelv kutatásának napszámosa	33
<i>Mészáros Ágnes</i>	■ Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből	38
<i>Minya Károly</i>	■ Orvos nyelvészek vagy nyelvész orvosok? Almási Balogh Pál vitája Bugát Pállal	44
<i>Molnár László</i>	■ Az oktatási nyelv a pesti orvoskaron	50
<i>Bősze Péter – Laczkó Krisztina</i>	■ A felsorolások, a táblázatok és az ábrák helyesírási és szerkesztési megfontolásai a magyar orvosi nyelvben	53

MORZSÁK

<i>Gaál Csaba</i>	■ További gondolatok a tudomány és filozófia összefüggéséről	60
<i>Nemes Csaba</i>	■ A reanimáció történeti szótára és nosológiája	62
<i>Rácz János</i>	■ A magyar orvosi nyelv akkor és most	64

KÖNYVISMERTETÉS

<i>Bősze Péter</i>	■ Könyvbe foglalt életrajzi szemlélet. Gaál Csaba: Egy életút gondolatai	66
--------------------	---	----

HÍRADÁS

<i>Kiss Jenő</i>	■ Lőrincze-díj 2013. Bősze Péter nyelvészkitüntetése	68
------------------	---	----

Duray Gábor

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

A múlt héten a közép- és kelet-európai térségben elsőként ültettünk be osztályunkon egy új, szívritmuskeltő kapszulát, amely működésében megfelel a hagyományos pacemakernek, de elektróda nélkül teljes egészében a szívbe kerül. Mérete a hagyományos eszközökhöz képest hozzávetőleg egytizednyi. Erről sajtóközleményt fog a Honvédkórház kiadni. Itt van a lehetőség arra, hogy ezt az eszközt elkereszteljük. A mellékelt képeket és diasort kérem, hogy nézzék meg. Eddigi legjobb név a *szívritmuskeltő kapszula*. Egyelőre a *kapszula* szó helyett nem találtam jobbat.

VÁLASZ

Bősze Péter

A képen kicsiny hengersizű eszköz látszik vezeték nélkül. Az utóbbi lényeges, mert a szívritmuskeltő (pace maker) elemről, vékony vezetéken kapja az áramot. Az új eszközt az angol irodalomban *wireless pace maker*nek nevezik. A tükörfordítás nem szerencsés. Legegyszerűbb lenne a *szívritmushenger* vagy a *ritmushenger* elnevezés: *Beültetünk egy ritmushengert.*

Gaál Csaba

CÍMKERESÉS

A következő kéréssel fordulok a szerkesztőséghez. Mellékelek két oldalt a *Sebészet* című könyvem készülő 10. kiadásából, amelybe új fejezetet iktatok be saját tollamból. Gondban vagyok egy fogalom elnevezésével, ezért kérek segítséget.

Szolgáltató sebészet

[...]

A *fogalom* a német nyelvű irodalomban a „szervizebészet” (*Servicechirurgie*) néven most meghonosodott és használatos kifejezés alatt olyan interdiszciplináris sebészeti beavatkozásokat értünk, amelyek gyakran a multimodális daganatkezelések elengedhetetlen elemét jelentik, így például a táplálószonda beültetését vagy a nyirokcsomó(k) eltávolítását. Minthogy hazai viszonyok között az érsebészetben a redoműtéseket „szervizműtéteknek” is nevezik, ezért – a fogalmak egyértelmű elhatárolása érdekében – ajánlatos a továbbiakban „szolgáltató”-sebészetről beszélni. Az ide tartozó beavatkozások csoportjába tartoznak azok az eljárások is, amelyek más szakmák beavatkozásait követően, mint szövődmények jelentkeznek. Az ideggyógyász, a szívgyógyász szempontjából ugyanis fontosabb az alvadégtáplálás vagy a ritmushenger megoldása, mint az alkalmasint azzal összefüggő, csak sebészileg megoldható szövődmény szem előtt tartása.

A könyvfejezet írása közben az újabb ismeretek közlésekor újabb fogalmak merülnek fel. Így az ún. *futile care* kérdése is.

Hogyan lehetne ezt fordítani? Az összefüggés szükségessége miatt közlök egy bekezdést.

A kezelésben *ismernünk kell a határokat* (1). Ez vonatkozik az intenzívterápia alkalmazásának indikációjára, az orvosilag megvalósítható értelmes cselekvésre, de etikailag is döntő, hogy figyelembe vegyük a beteg akaratát, amely akár megkötheti az orvos kezét. A kérdés felvetése már akkor elkezdődik, amikor döntenünk kell, vajon a beteget elhelyezzük-e az intenzív osztályon (*too sick, to benefit*). Az ún. „*futile care*” [magyarul?] elvének alkalmazásakor állást kell foglalnunk az életfenntartó intézkedések jogossága és haszna felől (2). Kétes esetben az interdiszciplináris etikai bizottsághoz lehet fordulni.

VÁLASZ

Bősze Péter

A cím: *segítősebészet* legyen, így egybeírva, mert fogalom: a sebészi beavatkozások egyik csoportja. A *futile care-t meddő kezelésnek* fordítanám. Utóbbinál aggályos azonban, hogy félreérthető, hiszen nem a meddőség kezeléséről van szó, jóllehet a *meddőségkezelés* összetett szó. Sok-sok jelző jutott még eszembe: a *hiábavaló, terméketlen* vagy a *hasztalan* nem is tűnt rossznak, és még a *kárba vesztett* is gondolkodtam (*kárba vesztett kezelés*). A *meddő* mégis találobb, tökéletesen fejezi ki, hogy az egész tevékenység meddő, nincs foganatja, értelmetlen. Ha mégis fenntartások maradnak, javaslom a *hiábavaló kezelés* kifejezést. [Gaál Csaba döntése: *hiábavaló kezelés*.]

Gulyás Péter

Fájdalommal látom a nyelvi zavart, amely szakmánkon eluralkodott, és a jól bevált, meghonosodott *műtét, műtéti, műtétes* kifejezések helyébe a *sebészet, sebészi* kifejezések nyomultak. Mióta szakterületünk a XIX. században a *sebészetről* (vagy az általános orvoslásról) levált, minden operatív tevékenységet a szülészeti és nőgyógyászati *műtét, műtéti, műtétes, műtéttan* kifejezésekkel pontosan és nyelvhelyesen ki tudunk fejezni.

Úgy vélem az angol nyelv általános előnyomulásának egyik részjelenségeként kell értékelnünk a *surgery* szó szolgál fordítását szakmánkban, a fából vaskarikának ható „nőgyógyászati sebészet”, „a kismedencei süllýedés sebésze”, „az endometriómák sebészi kezelésében” stb., stb. fordulatokban. Azt gondolom továbbá, hogy az általam előnyben részesített, régen bevált magyar kifejezések még akkor is tökéletesen fedik a mondanivalót, ha a beavatkozás túlmege a külső-belső női nemi szerveken, és érinti a vizeleti és/vagy a gyomor-bél stb. szervrendszereket. Tehát, ha lehet, maradjunk mi szülész-nőgyógyászok, és ne legyünk az angol nyelv kedvéért sem sebészek, ezután sem.

VÁLASZ

Bősze Péter

A kérdés nem annyira egyszerű, miként Gulyás doktor írja. Az Értelmező szótár+ (2007) szerint:

sebész: műtétet végző orvos; rokonszavak: műtőorvos, traumatológus (idegen), operatőr (idegen), kirurgus (rég), seb orvos, felcser – a →seb főnév nyelvújítás kori származéka
műtét: sebészi beavatkozás; rokonszavak: operáció, művi beavatkozás (választékos), műtétel (rég) – nyelvújítás kori összetétel: →*mű* 'mesterség' + *tét*: a →tesz ige származéka
műt: műt valakit, valamit: műtétet végez rajta; rokonszó: operál – a →*mű* főnév származékaként az operál ige tükröztetésévé jött létre a nyelvújítás korában

A szótár nem ismerteti a sebészet és a műtét fogalmát.

A Magyar értelmező kéziszótárban (1982) ezt találjuk:

sebészet: sérüléseket, kóros elváltozásokat műtéttel gyógyító orvostudományi ág – ezzel foglalkozó kórházi osztály
sebész: sebészzel foglalkozó szakorvos
műtét: gyógyító vagy kórmegállapító célú sebészeti beavatkozás
műt: operál valakit, valamit, műtétet végez

A műtéttanról nem ír.

A Wikipédia meghatározásában: a műtéttan az orvostudomány azon ága, amely a sebészeti beavatkozások elméleti alapjaival, eszközeivel és általános módszereivel foglalkozik.

A meghatározásokból az derül ki, hogy a sebészet az orvostudománynak a műtéttel gyógyító ága; a műtéttel gyógyítás tudománya. A műtéttan a műtétek kivitelezésével, a műtétek végzési módjával foglalkozó tudomány; a sebészet módszereinek a tudománya. A kettő fogalmak köre tehát nem azonos: következőképpen alkalmazásuk is különbözik. A *sebészet* tágabb értelmezésű: felöleli a javallatokat stb. is. Ezt tükrözi a *sebészeti műtét* kifejezés is.

Az angol *surgery* szó jelenti a sebészet tárgykorát, de vonatkoztatják a műteti beavatkozásra is. A magyar nyelvhasználatban a *sebészet* szakszót nem vonatkoztatjuk a műteti beavatkozásra. A levélíró helyesen ezt teszi szóvá, vagyis hogy ne alkalmazzuk a *sebészet* kifejezést a *műtét* fogalomkörében. Például: *tegnap végeztem egy nőgyógyászati-sebészetet – műtétet; sebészeti-szülés – műtétes szülés; sebészi beavatkozás (terjengős) – műtét; az endometriómák sebészi kezelésében (terjengős) – műtéteiben*. Ugyanakkor az *endometriómák sebészete* már mást jelent, mint az *endometriómák műtétana*; az utóbbi az endometriómák műteti módszereit tárgyalja, az előbbi pedig még például azt is, hogy mikor javasolt a műtét.

A *nőgyógyászati sebészet* kifejezés valóban fából vaskarikának hat, főleg mert a sebészet és a nőgyógyászat az orvostudomány két különböző ága. A *női nemű szervek sebészete*

megnevezés azonban már helyénvaló – ennek tárgyköre nem fejezhető ki pontosan a *műtét* szóval.

IRODALOM

Eőry Vilma (szerk.) 2007. *Értelmező szótár+*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Juhász József – Szöke István – O. Nagy Gábor – Kovalszky Miklós (szerk.) 1982. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hacki Tamás

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

A Semeleweis Kiadó főszerkesztőjének, Vincze Juditnak a javaslatára kérem a tanácsukat. 27 szerzőtársammal, Hirschberg Jenő professzor szerkesztőtársammal hamarosan megjelentetjük a *Foniátria és társtudományok* című kétkötetes, mintegy 1000 oldalas kézikönyvünket. Az ortográfia nagy gondot jelentett, amelyen sok tanácskozás alapján „átvergődtünk”. Most, az utolsó javítás során ütköztem abba a problémába, hogy kétféleképpen és nem következetesen használtam a *glottikus* és a *glottális* kifejezések mindenféle változatát: *glottális*, *szupraglottális* *struktúrák*, *glottális régió*, *glottális rezisztencia*, *glottális levegőpulsusok*, *glottális nyitás*, *glottális hangforrás* stb., majd *glottikus terület*, *szubglottikus nyomás*, *aryepiglottikus redő*, *transzglottikus levegőáramlás*, *glottikus levegőoszlop*, *szubglottikus rezonátortér* stb. A nyelvészek véleménye egyértelmű: a *glottikus* forma nem megfelelő alak, csak a *glottális* a helyes. Az orvoskollégák a *glottikus* használják. Németül: *glottisch*, *glottal*, angolul: *glottic*, *glottal* – egyaránt használatos. Arra gondoltam, hogy az anatómiai kifejezések esetén – *szupraglottikus* *struktúrák*, *aryepiglottikus redő* – a *glottikus* használnám, a fizikai kifejezések esetén – *transzglottális* *áramlás*, *szubglottális* *nyomás* – inkább a *glottális* formát. Hadd kérjünk tanácsot: mitévők legyünk?

VÁLASZ

Laczkó Krisztina

Induljunk két apró megfogalmazásbeli tévedésből. Az *ortográfia* helyesírást jelent, és ebben az esetben alapvetően nem erről van szó, hanem arról a kérdésről, hogy a *glottis*/*glottisz* görög eredetű, 'hangrés' jelentésű kifejezésből a magyar nyelv melyik, ugyancsak görög eredetű képzővel hoz létre új szótári egységet. Ez nyelvhasználati kérdés. Ennek tisztázása után lehet megnézni azt, hogy a képzett alakok helyesírása magyaros vagy idegen alakban használatos-e, illetve mit mondanak erről a szótárak és maga a gyakorlat. A másik félreérthető pont az, hogy a nyelvészek véleménye egyértelmű arról, hogy a *glottikus* alak nem megfelelő. Úgy vélem, efféle általánosítást semmiképpen nem lehet tenni. Mi a helyzet tehát?

Való igaz, hogy a fonetikai-fonológiai szakirodalomban kizárólagosan a *glottális* forma honosodott meg, összetett formái is magyaros írásmóddal szerepelnek: *szubglottális*, *transzglottális*. Az idegen szavak szótárai is ezt a formát adatolják (Bakos 1989,

Tolcsvai Nagy 2007). Ezzel szemben, ha megnézzük a Brencsán-szótárt (1983) vagy az orvosi helyesírási szótárt (1992), nem találjuk meg ezt az alakot, kizárólag a *glotticus* szerepel (még a magyaros írásmódot erősen előnyben részesítő Brencsánnál is), valamint különféle összetett formái: *subglotticus*, *transglotticus*, *supraglotticus*, *aryepiglotticus*. Vagyis úgy tűnik, hogy az azonos többlétrehozott, kétféle képzővel ellátott alak egyfajta szakmai jelentéshasadást mutat: az orvosi nyelv előnyben részesíti az *-icus/-ikus* képzőt (ezt a Google kereső is megerősíti), a fonetika-fonológia pedig az *-alis/-ális* képzőt (az idegen eredetű képzőkkel kapcsolatos elméleti és módszertani kérdéseket funkcionális alapon lásd Ladányi 2008, Ladányi 2014; formális megközelítésben: Belák 2006). Mindezek alapján a szerkesztők fent ismertetett döntése támogatandó, az egyetlen kérdés az, hogy a *glotticus* vagy a *glottikus* írásformát részesítsék-e előnyben, és ez már helyesírási probléma. A szótárak a latinus írásmódot javasolják, ám semmi akadály a magyaros forma bevezetésének. Ha ez a döntés születik, akkor arra kell figyelni, hogy az idegen eredetű összetételi előtagok írásmódja is magyaros legyen, ez a fenti példák alapján az *aryepiglotticus* esetében lehet erősen kérdéses.

IRODALOM

Bakos Ferenc 1989. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Belák Erzsébet 2006. *Szóalkotástan az orvosi terminológiában*. Semmelweis Kiadó, Budapest.

Brencsán János 1983. *Új orvosi szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fábián Pál – Magasi Péter 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Ladányi Mária 2008. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Ladányi Mária 2014. Idegen képzők a magyar szóképzésben: rendszeresség, produktivitás, versengés. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Elmélet és módszer. Nyelvészeti Tanulmányok*. Eötvös József Collegium, Budapest, 237–262.

Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó, Budapest.

Schlamadinger József

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Amióta vén nyugdíjasként genetikajegyzeteket szerkesztek, mindig a magyar nyelv általános szabályaival (és nem az orvosi nyelvvel) kerülök összeütközésbe, de szigorúan orvosi szövegek kapcsán. (Bár lehet, az orvosi nyelvvel is, csak nem veszem észre?) Ifjabb kollégáimmal, akik egyik-másik fejezetet írnak/írták, a tárgyban szereplő (és a genetikában alapvető) szó toldalékolására vonatkozóan térnek el a nézeteim. Szerintem *allélek*, szerintük *allélok*. A baj az – számomra –, hogy Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila is az *allélok* forma mellett tör lándzsát (Osiris-helyesírás). Sőt! A számítógép az *allélek* formát aláhúzta pirossal, az *allélok*at meg nem. Ezek szerint elő kell vegyem a pendrive-ot, és ráereszteni az azon lévő szövegre a „csere” funkciót, a *lek*-et mindenütt *lok*-ra javítandó. Vagy elmegy azért a *lek* a második kiadásban is?

VÁLASZ

Laczkó Krisztina

Az Osiris-helyesírás nem normatív szótár az alakváltozatok szempontjából. Mártonfi Attila szóbeli közlése szerint úgy készültek a (szigorúan nem normatív célú) ragozási minták, hogy ha a forrásainkban (VégSz., RagSz.) csak magas vagy mély hangrendi lehetőség szerepelt, egyszerűen átvettük, ha viszont vagylagosság, akkor a Magyar nemzeti szövegtár, illetve adathiány esetén a Google statisztikáját használtuk. (Ha nem volt egyik sem több, mint a másik kétszerese, akkor csupán a sorrenddel és a kötőjellel érzékeltettük a gyakoribb esetet, ha ennél nagyobb volt a különbség, de a 10%-ot meghaladta a ritkábbik alakváltozat részesedése, akkor zárójeles alakváltozatot csináltunk.) Az *allél* esetében nyilvánvalóan a forrásunk volt tisztán mély hangrendű, merthogy a Magyar nemzeti szövegtárban csaknem egyforma a két hangrendű alakváltozat gyakorisága, a magas hangrendűé hajszállal magasabb. A lényeg azonban az, hogy e tekintetben (minthogy nem helyesírási kérdés) az Osiris-helyesírás nem normatív, nem előíró, pusztán tájékoztató jellegű. Szándék szerint is. A következő kiadásban ennek kell szerepelnie (a többes szám és a birtokos személyjeles alak fordított sorrendje nem véletlen, hanem a Magyar nemzeti szövegtár gyakorisági adatainak a következménye): *allél: allélt, allélek ~ allélok, allélja ~ allélje*. Vagyis ez azt jelenti, hogy teljesen megfelelő az *allélek* változat is, az lenne a lényeges, hogy egységesen szerepeljen valamelyik forma a könyvben.

Wittmann István

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Szeretném felhívni a szakmai közönség figyelmét egy terjedőben lévő, sőt inkább már széles, nem szakmai körökben is gyakori nyelvi jelenségre. Amikor először tudományos diákköri és PhD-tanítványaimtól hallottam, azt hittem, hogy csupán nagy empátiakészségük jele az, hogy a tudományos munkákban tanulmányozott kísérleti állatokat megszemélyesítik, és úgy beszélnek róluk, hogy *ők*. Meghökkenve észleltem, hogy az állatok elvesztésekor azt mondták a hallgatók, hogy a patkányok *meghaltak*. Ezután már kifejezetten figyeltem erre a jelenségre, és így feltűnt, hogy néhány laborasszisztens már a tárgylemezre is azt mondja, hogy *ő*. Ez már felbosszantott, de hamarosan látnom kellett, hogy ez – ahogy mondani szokás – csak a jéghegy csúcsa. Szívesen nézem az állatok életét bemutató természetrajzfilmeket, amelyekben a szinkronizált magyar szöveg szinte kizárólag úgy említi az állatszereplőket, hogy *ők* így vagy úgy cselekedtek, és elhul-lásukkor arról beszélnek, hogy meghaltak.

Kérdésem az, rosszul érzem, hogy a magyar nyelv elkülöníti az állat és az ember megszólítását, és külön szavakat használ az állat elvesztésére: *elhullás, elpusztulás* és talán a kevésbé kedvelhető *megdöglés* kifejezést alkalmazva, szemben az ember esetében használt *meghal* szóval? A költői megszemélyesítéstől eltekintve nem ez az elfogadott forma? Helytelen az a gondolatom, hogy

– az ilyen szempontból kevésbé differenciáltan fogalmazó – anglicizmus beszűrődésével van dolgunk? Az angolban a *she* és a *he* vonatkozhat állatra és emberre is, a *death* egyszerre jelöli az ember halálát és az állat pusztulását. Talán az igénytelen szinkron gyorsan terjedő, káros hatását láthatjuk ebben? Megköszöném, ha kérdéseimre választ kaphatnék, és ha aggodalmam igaznak bizonyul, örülnék, ha kiváló folyóiratuk segítené ennek az aktuális nyelvrontó jelenségnek a visszaszorításában.

VÁLASZ

Laczkó Krisztina

Mindenekelőtt le kell szögezni: addig, amíg megfelelő min-távétellel, megfelelő számú adatközlővel nem végzünk a jelenségre vonatkozó pontos felmérést, addig mindenféle értékítélettel és következtetéssel várunk kell – egy nyelvész soha nem ítékezhet pusztán saját esetleges észlelése alapján. Különösen, hogy minden újfajta jelenség sokkal feltűnőbb, emergensebb az észlelésben, mint a megszokottak, és ez tévesen válthat ki nem éppen pontos következtetést. Kétségkívül felfigyelhetünk arra a jelenségre, hogy a magyar nyelv személyes névmásainak használata az élettelen világ dolgaira való rámutatáskor, legalábbis a beszélt nyelvben, mintha ténylegesen elmozdult volna, ám az, hogy ez az angol nyelv hatása lenne, semmivel nem bizonyítható, ahogy az sem, hogy az állatokra vonatkozó metaforák is onnan táplálkoznának.

Először is nézzük az állatokra vonatkozó megszemélyesítéseket és metaforákat. Ezek csak úgy létezhetnek, ha valóban van egyfajta éles határ a megnevezések és bizonyos velük kapcsolatos, az étellel a fajok szerint összefüggő események vonatkozásában a nyelvhasználatban, azaz az ember *meghal*, az állat *elpusztul*, de jó néhány efféle elkülönülő, alapvetően semleges szópár létezik még: *szül* – *ellik*, *terhes* – *vemhes* stb. Ezek mind alkalmassá válnak arra, hogy mindkét irányban metaforikus használatúak legyenek, ebben az esetben nagyon erőteljesen attitűdalapon. Ha gondoskodom egy állatról, felelősséget vállalok érte, beindul a Kis Herceg-hatás, az ember az állatot igen könnyedén antropomorfizálja, és ez egyértelműen megmutatkozik a nyelvhasználatban abban, hogy „emberi” kifejezéseket alkalmaz rájuk (internetes társalgásokban például a macska- vagy kutyatulajdonosok között ezek szinte kizárólagosak, még az *aki* vonatkozó névmás esetében is). Úgy vélem, ez alapvető emberi tulajdonság, és nincsen köze az angol hatáshoz. Ahogy a fordítottja is igaz: kifejezetten sértő „állati” kifejezéseket emberre használni (*Dögölj meg!*, *zabál* stb.). Mindezek nem új keletűek. A megszemélyesítések és metaforák használata olyannyira nem a költői nyelv jellegzetessége, hogy gyakorlatilag teljes mértékben átszövi az egész köznyelvet (az asztalnak, a hegynek is lába van). Erre vonatkozóan érdemes elolvasni a következő két monográfiát: Lakoff–Johnson 1980; Kövecses 2005.

A személyes névmások használata is összefügg a fentiekkel. Induljunk ki abból, hogy a magyar teljesen „nemtelen” nyelv. Tudjuk, hogy léteznek olyan nyelvek, amelyekben mind a

grammatikai, mind a természetes nemeknek van nyelvi megfeleltetésük. A német például jellegzetesen a grammatikai nemeket helyezi előtérbe (gondoljunk arra, hogy a ’lány’ jelentésű *Mädchen* főnévnek *das* a névelője, azaz semleges nemű), a latinban alapvető grammatikai nemeket felülírja a természetes nem (a *poeta* ugyan első declinációs ragozású, ide az *a* végű nőnemű főnevek tartoznak, de a latin szemlélet szerint a költő csak férfi lehet, így a szó a természetes nemnek megfelelően hímnemű, lásd a melléknévi egyeztetést: *poeta doctus*), az angol csak a természetes nemeket különbözteti meg a személyes névmási rendszerben: *he*, *she*, *it*. A magyarban semmi efféle nem létezik. Ez uráli ősi öröksége a nyelvnek, a finn nyelv is csak az önálló életében hozott létre egy semleges nemű személyes névmást (*se*), ám a *hän* névmás már nem különbözteti meg a férfit és a nőt. Vagyis ez azt jelenti, hogy a legegyszerűbb gesztussal kísért helyzeti rámutatásnál a magyar nyelv eredendően nem személyes névmást használ az élettelen tárgyakra, hanem a mutató névmásokat: *ez-az*. Ennek viszont az a következménye, hogy minden esetben el kell helyezni a térben azt a tárgyat, amelyet kijelölünk, a közelség és a távolság kategóriájában (a magyar mutató névmási rendszer egyébként rendkívül nagy önálló egyedszámmal rendelkezik, így képesek vagyunk téri viszonyítást adni a tulajdonságoknak, a mennyiségeknek, a módnak stb.). A gesztussal kísért rámutatás esetében (szakszóval geszturális deixis) tehát a névmáshasználat alkalmas az attitűdjelölésre: ha az *ez* névmást önállóan emberre használjuk, minden esetben negatív vonatkozású, ezzel szemben az *ő* névmás tárgyra való alkalmazása pozitív viszonyulást jelöl, azaz teljes mértékben hasonló metaforikus használatról van szó, mint a fent említett igék és melléknévek esetében. Ráadásul mindez csak az alanyesetre és az egyes számú tárgyesetre igaz a személyes névmást illetően, ugyanis a ragos alakok a szövegekben, visszautalás esetén, a legtermészetesebb módon vonatkozhatnak élettelen tárgyakra is. És hogy ez nem új, esetleg angol nyelvi hatás alapvetően a nyelvben, azt az is megerősítheti, hogy azzal a kérdéssel, hogy „mikor *őket*, mikor *azokat*?” a visszautalásban, már Arany János is foglalkozott, a nyelvvelő szakirodalomban pedig a mai napig nem jutott nyugvópontra a kérdés.

Kétségtelen azonban, hogy valóban észlelhető az *ő* metaforizációjának terjedése a beszélt nyelvben, gesztussal kísért deixisek esetében, sőt vélhetően az internet közvetítette társalgásokban is. Ezek felmérése viszont még zajlik, így amíg ez nem hoz eredményt, nem tennék semmiféle általánosító kijelentést. A kérdéskörben született legrészletesebb tanulmány a mai napig a következő: Laczkó–Tátrai 2012.

IRODALOM

Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2012. Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. ELTE, Budapest, 231–258.

Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago.

Ambrus L. Ferenc

Mérnök szemmel az orvosi nyelv magyaros írásmódjáról

A latinitásnak hazánkban is nagy hagyományai vannak. Mindennapi szókincsünk ékesen cáfolja azt a nézetet, hogy nyelvünk – szemben az újlatin nyelvekkel vagy az angollal és a némettel – a latin átvételeket kevésbé képes befogadni. Évszázadok hagyománya nyomán a magyar is járt utat követ a latin kifejezések beolvasztásában, az orvosi latin pedig máig nem veszítette el a jelentőségét. Ám ez az örökség napról napra megoldandó nehézségeket vet fel, és ehhez járul más nyelvek, ma elsősorban az angol egyre növekvő befolyása. A fontolgatás abban áll, hogy a magyar orvosi nyelvnek hagyománya a latin elnevezések fenntartása mellett az idegen szakkifejezések beolvasztása, ugyanakkor a magyar szakszókincs ápolása is.

1. A latin és más idegen szakkifejezések használatát az akadémiai orvosi helyesírás szabályozza. Egyik alapelve, hogy ha egy szót, szó szerkezetet a forrásnyelv szabályainak megfelelően használunk, akkor eredeti írásmódján, helyesírásán ne változtassunk. Hozzátehetjük, hogy a kiejtésén sem. Ennek az alapelvnek elsősorban a két fő kútforrás, a görög–latin, valamint az angol szakkifejezéseinek átvételében van jelentősége. Az előbbieket – mint például *carcinoma colli*, *necrosis tumoris* – a görög eredetűek nagyobb hányada ellenére is csak latin átírásban használatosak. Görög átvétel a *necrosis* és a *carcinoma* is, és nagy számban vannak vegyes (hibrid) alakok, mint *appendicitis*, *bacterialis*, *dextrocardia* stb. Döntően görög–latin eredetű szakkifejezésekből áll az angol orvosi nyelv is, mint *cancer registry*, *risk factor* stb. Természetes, hogy ezek helyesírása magyar szövegbe ágyazva is változatlan, sőt – például előadás keretében – a kiejtése is. Előfordul, hogy egy görög–latin eredetű szakkifejezés helyesírása (spelling) is latin, például *collum carcinoma*, *tumor necrosis*. Nyilvánvaló, hogy ezek is angol kifejezések, tehát kiejtésük is angol. Más eset, ha egy kifejezés az angol szövegben is latinként szerepel, például *arteria anonyma* vagy *infricetur*, ilyenkor a forrásnyelv közvetlenül a latin. Latinra utalhat a tudatosan megkülönböztető latin helyesírás is, például: *Gynaecologia*: International Monthly Review of Obstetrics and Gynecology.

A másik alapelv kimondja, hogy ha egy idegen szó, szó szerkezet a magyar nyelv szabályai szerint alakult, akkor

írásmódja is magyaros legyen. Tegyük hozzá, hogy kiejtése szükségszerűen az. Noha mindkét alapelv világos, az idegen nyelvű, elsősorban latinból, valamint élő nyelvekből való átvételek írásmódja szakmai-nyelvi viták kereszttüzében áll, sőt számos szaktekintély szabályozatlanságot, összevisszaságot lát e téren a magyar orvosi szaknyelvben. Valóban, még a szakcikk írásmódja sem egységes, az orvosi gyakorlaté pedig még kevésbé.

Vajon mi lehet ennek az oka? Az akadémiai szabályzás az idegen eredetű, elsősorban latin gyökerű orvosi szakkifejezések magyaros írásmódjához csak esetenként járul hozzá, úgyszólván „licenchez” köti. Engedményt csak ott tesz, ahol az orvosi szakszó már köznyelvvé vált, mint például *orális*, *humorális*. Elfogadottság híján pedig *egyelőre* még az orvosi nyelvben közkeletű szakszavak, mint *cardiovascularis*, *abdominalis*, *fetalis* stb. is csak latinosan írhatók. Ez az *egyelőre* a bizonytalanság egyik fő forrása, mivel nem életszerű, hogy az orvos a mindennapi munkája közben az *Orvosi helyesírás szótár (OHSZ)* legutóbbi kiadását böngéssze, nehogy „önkéntes átírás” csúszson a szövegbe. További zavarforrás, hogy latin eredetű elemekből álló összetételek, mint *cristabiopsia*, *colonicarcinoma*, az egyik tag magyaros licence esetén is csak latinosan írhatók, ha az „öszvér” írásmódot kerülni akarjuk.

E felfogás érvényesítése a gyakorlatban nem működik és nem is működhet, mivel egyrészt (a) az írásmódot *így valós időben (real time)* szabályozni nem lehet, a szótár késedelme pedig a jövevényszavakkal egyre nő, másrészt (b) köznyelvvé vált szakszavak alakja, helyesírása az egységes szaknyelvitől eltérhet, lásd *isiász*, ezért helyük inkább a köznyelvben van.

2. Ezek után az lehet a kérdés, hogy milyen egységes elveken nyugodhatna az *orvosi nyelv magyaros írásmódja*. Először is látni kell, hogy az idegen, döntő többségében latin vagy latin eredetű jövevényszakciónak nemcsak a magyar nyelv helyesírásához kell igazodnia, hanem a kiejtési normájához is. A klasszikus latin szerinti kiejtés csak a klasszika filológiában használatos, a hazai orvosi latin elvileg a hagyomá-

nyos „humanista” vagy „erasmusi” kiejtés alapján áll, de a mindennapi gyakorlatban ettől is eltérő *magyaros kiejtémód* érvényesül, ami főleg az első szótagra eső hangsúlyban, a magánhangzók magyaros időtartamában és a latin *c*, *s* és *t* magyar hangértékében nyilvánul meg, például *patiens* [paciénsz] helyett *páciens*, *necrosis* [nekrószisz] helyett *nek-rózis*. A kiejtés és az írásmód viszonya kölcsönös: ha azt írjuk, hogy *anamnesis*, akkor következetes ejtése [anamnészisz] lenne, viszont ha már azt mondjuk, hogy *anamnézis*, akkor következetes írásmódja is *anamnézis*. Ilyen elv szerint járnak el más nyelvek is, például a *cervical intraepithelial neoplasia* (CIN) írásmódja is angolos, kiejtése pedig angol. Korrekt latin alakot (*neoplasia cervicalis intraepithelialis*), pláne korrekt latin kiejtéssel általában nem használnak, de például a német és a francia sem, náluk a példának megfelelő németes, illetve franciás alak *zervikale intraepitheliale Neoplasie*, illetve *néoplasie cervicale intraépithéliale*.

A magyaros írásmódnak, amellyel, hogy a kiejtésnek szükség szerűen egyeznie kell a köznyelvvél, nyilvánvalóan igazodnia kell a nyelv helyesírásához is, ám nem szükséges teljesen azonosnak lennie, lehetnek *szaknyelvi sajátosságai* is. Az angol, francia, német orvosi nyelv is latin gyökerű, igazodik a befogadó nyelv helyesírásához, de nem azonos egyikük helyesírásával sem. A német *zervikale intraepitheliale Neoplasie* jelzős szerkezetben például a *z(et)* a németes írásmód folyamánya, a *th(eta)* pedig görög örökség, átvétel már a latinban is. Hasonló okból öröközött meg mindhárom szaknyelvben a *ph*, *ch*, *rh*, *q(u)*, *x* és *y* is, míg a magyarban csupán a *ch* és az *x*. A görög *ai*, *oi* latin változata, az *ae*, *oe* helyett a német szaknyelvben *ä*, *ö* áll, például *Leukämie*, *Östrogen* (csak kivételesen marad *ae*, *oe*, lásd *Aerosol*, *hämopoetisch*), de magyaros írásmódban csak az *ö* használatos, az *ä* nem. Az angol és a francia szaknyelvben viszont általában *e(é)* áll az *ae* és az *oe* helyett. A német írásmód egyezik a magyarral a *k* alkalmazásában a latin *c* helyén, például *Katalyse*, de nem változtat a rövid *ti* szótag latinus helyesírásán, például *Injektion*. Nem változtat rajta az angol és a francia nyelv sem, lásd *injection*, viszont csak kivételesen írnak *k-t*. Speciális eset, amikor a *c* a görög *kappa* latin megfelelőjeként áll (a latin is csak kivételesen ír *k-t*), ilyenkor az angolban bevett eljárás, hogy *k-t* írnak, ha a *c-t* magas magánhangzók előtt is *k*-ként kívánják olvastatni, például *leukaemia*, *leucoplakia*, és ugyanígy *k* állhat a *sci* és a *sce* szótagban is, például *askites*, *skeletum*. Mindhárom nyelvtől eltérő azonban a magyarban a *c*, *s* és *t* kiejtés szerinti átírásának módja, és a magánhangzók hosszúságának jelölése.

Egy hasonló megfontolásokon alapuló magyaros szaknyelvi írásmódban a latin *ch*, *x* mellett a *ph*, *th*, *rh*, *q(u)* és *y* is megmaradna; a latin *ae*, *oe* helyén *ä*, *ö* állna; a latin *c*, *s* és *t* átírásának módja, valamint a magánhangzók hosszúságának jelölése pedig a magyar helyesírásnak megfelelő lenne. Ez a szabályzás több előnnyel is járna: az írásmód (a) megfelelné a köznyelvi kiejtési normának, ugyanakkor (b) a lehető legközelebb maradna a latin, egyszerűsített (c) a napjainkban

megkerülhetetlen, tehát elsajátítandó angol helyesírásához, de (d) különbséget tenne a latin *ae* és *oe* között (*pädiátria*, *ödéma*), ami viszont már meglehetősen esetleges az angolban (*[p]a[ediatric]*, *[o]edema*), és ami a legfontosabb, (e) egy új szó, szó szerkezet magyaros alakja naprakész szótár nélkül is könnyen és nagy biztonsággal meghatározható lenne, már közepes nyelvi műveltséggel is. Példák a fentiek értelmében:

- Latin *ch* – pszichológia, ischiász, tachykardia
- Latin *ph* – mikrocephália, nephrektómia, fotoszenzibilitás
- Latin *th* – pathophyziológia, terápia, thrombózis
- Latin *rh* – rheuma, rhachitisz, rhinoszinuzítis
- Latin *q(u)* – aqua, frequentia, aequilibrium
- Latin *x* – fluxus, extra, xenophília
- Latin *y* – glykogén, heterozygóta, szindróma
- Latin *ae* helyén *ä* – leukámia, prävenció, hämokultúra
- Latin *oe* helyén *ö* – ödéma, fötus, ösztrogén
- Latin *c* helyén *k* – faksimile, kollapszus, szkintigráfia, szkénográfia
- Latin *s* helyén *s*, *sz*, *z* – státusz, szuszpenzió, infúzió, dózis
- Latin *t* helyén *c* – infekció, injekció, destrukció

3. A magyaros írásmódú latin vagy latin gyökerű szakszavak már beilleszkedhetnek magyar szöveggörnyezetbe, és a magyar nyelv szabályai szerint összetett szavakat is alkothatnak, sőt összetett szóban magyar kifejezéssel is megférnek, mint *méhkontrakció*, *vesekőlika*, *tüdödéma*, *proteinképződés*. Hasonlóképpen alakulhat át a latin birtokviszony is, mivel helyette a magyarban jelöletlen birtokviszony állhat. Magyaros írásmóddal elkerülhetők az olyan, a latin nyelv szellemétől idegen engedmények is, mint például a helyes latin *infarctus placentae*, *hypertrophia prostatae*, *necrosis tumoris* helyett álló latinus, de helytelen *placentainfarctus*, *prostatahypertrophia*, *tumornecrosis*. Példák a fentiek értelmében:

- Placentainfarktusz, prostatahypertrophia, tumornekrózis

4. A jövevényszavak és szó szerkezetek beilleszkedése összetett folyamat, alkalmazkodniuk kell a befogadó nyelv mondat szerkezetéhez is. A magyaros kiejtés és a magyar toldalék ugyan már vízválasztóként működik, de a mondat-tani eltéréseket a toldalékolás önmagában nem küszöböli ki. A latinban ugyanis többnyire a főnév után áll a jelző, amit a magyaros írásmód természetesen nem követhet, az *anatomia functionalis* nem lehet *anatómia funkcionális*. Nem egyeztetethetjük továbbá magyar szöveggörnyezetben a jelzőt a főnévvel nemben, számban, esetben, mindemellett szakszövegben nyelvi barbárságnak hatnak az olyan kifejezések, mint *patológikus(!) lipémia* vagy *bronchiális(!) asztma*. Kiküszöbölhetné ezt a háromalakú (-us, -a, -um végű) és a kétalakú (-is, -e végű) melléknevek és igenevek csonkolása, ahogy azt a nyelv az *abszolút*, *akut*, *passzív* stb., illetve a *stabil*, *mobil*, *debil* stb. esetében már megtette. Mellesleg így jár el az angol nyelv is, de a magyarban külön előnyt jelentene a teljes szerkezet toldalékolhatósága. Az angol *idiopathic thrombocytopenic purpura* (ITP) magyaros alakja eszerint

idiopathik thrombocytopenik purpura lenne, a korrekt latin *purpura thrombocytopenica idiopathica* pedig magyar szövegkörnyezetben mellőzhető is. Példák a fentiek értelmében:

- Jelző *-us, -a, -um* végződés nélkül: pathologik lipämia, pernicioz anämia
- Jelző *-is, -e* végződés nélkül: bronchiäl aszthma, kardiovaszkulär centrum

5. A latin igék magyaros írásmódjának kérdései hasonlósak a névszókéihoz, de szövegkörnyezetbe illesztésüket a magyar nyelv már régen rendezte, szabályszerűen ragozhatók mind a négy konjugációban. Gyakran felmerül azonban más jellegű nehézség is, nevezetesen a „fölösleges” igekötőzés. Röviden arról van szó, hogy az *in (im), ex, de, re* stb. előtagokkal (praeverbiumokkal) ellátott latin igéket a magyar köznyelv, sőt az írott nyelv is, magyar igekötőkkel

is elláthatja. Számos ilyen igét találunk a Magyar értelmező kéziszótárban is, mint *kiprovokál, lekollokvál, megreformál* stb., mint ahogy az orvosi nyelvben is, mint *beindikál, beinjekcióz, ledesztillál* stb. Túlzás lenne azt állítani, hogy az igekötők itt minden esetben gazdagítják a nyelvet, indokoltak lehetnek azonban, ha valóban módosítják az ige jelentését és/vagy formáját, befejezett (perfektív) szemléletet kölcsönözve az igének. A latinban a perfektíválás a perfectum igeidők feladata, az előtagoknak ilyen szerepe nincs, ezért magyar szövegkörnyezetben az igekötő tiltása ilyen esetben egyszersmind a perfektív szemlélet tiltását is jelentené. Ugyanis „az igekötő funkcióihoz, változatos egyéb árnyalatokon kívül, az esetek túlnyomó részében hozzátartozik a perfektíválás, azaz az ige múlt idejében a cselekvés, történés befejezettségének, jelen idejében beálló idejének jelölése” (Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975, 281).

„A szakszövegek íróinak vagy esetenként fel kell tüntetniük, milyen értelemben alkalmazzák a kétes jelentésű idegen szót, vagy meg kell találniuk a félreérthetetlen, közsói eredetű magyar megfelelőt. Itthon dolgozó és magyar közönségnek író kutatónak kevés joga van ahhoz, hogy idegenszerű új szavakat alkosson, még ha számít is az idegen nyelvre való fordításra. Itthon beszéljen és írjon magyarul.

Ismeretterjesztő művekben, tankönyvekben, egyetemi és főiskolai jegyzetekben élesen elítéljük a fölösleges idegen szavak használatát, különösen azonnali értelmezés nélkül.”

Grétsy László és Kemény Gábor (Nyelvművelő kéziszótár)

Balogh Judit

Bugát Pál orvosi szavai

1. A mai magyar orvosi nyelv sok szava a nyelvújítás korából származik. A legtöbb kifejezés Bugát Pálhoz, a századra jellemző „közéleti orvos” típusának megtestesítőjéhez fűződik, aki kiemelkedő érdemeket szerzett az orvosi műnyelv megújításában. Az orvosi szaknyelv magyarításának más tudományterületekhez képest különös jelentőséget ad az, hogy az orvoslásról, az egyes betegségekről nemcsak a szűkebb szakma, de a nyelvközösség egésze is kell, hogy rendelkezzen megfelelő szókészlettel, hiszen ez a tudományterület és maga a gyógyítás az orvosok mellett a beteget és az egészséges embereket is egyaránt érinti. Megfelelő magyar kifejezések nélkül az orvos-beteg kapcsolat sem jöhet létre (Fábián 1999: 37).

Bugát Pál nyelvművelő pályájának alakulása szinte az egész reformkori szaknyelvújítás jelképe lehetne. Bugát tevékenységének első része a reformkorra, a nyelvművelés akadémiai szakaszára esik. (1825-ben megalakult a Magyar Tudós Társaság, amelyet – egyebek között – a szaktudományok magyar nyelven való kiművelésére hoztak létre.) Működésének második része a szabadságharc utáni időszakra esik, amikor a magyar nyelv súlyos válságba jutott, a németesítés erős hulláma öntötte el az országot, és az ellenállás egyik formája a nyelvújítás volt.

Bugát az orvosi nyelv megújítása céljából több könyvet lefordított, és írt saját szakkönyveket is. Lefordította Hempel A. F. kétkötetes művét, *Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonalait* (1828), amelyhez *Boncztudományi szójegyzéket* szerkesztett, továbbá Hahnemann Sámuel *Organonát* (1830), Tschanner B. *Tapasztalati természettudomány (Physica)* című művét (1836) és Chelius M. J. *Sebészegének* első két kötetét (1836). Saját szakkönyvei: *Éptan* (1830), *Közönséges körtudomány* (1830). 1831-től Schedel (Toldy) Ferencsel havonként kiadták az *Orvosi Tár* című szaklapot. Lefordította és 1833-ban kiadta a *Magyar-deák, deák-magyar orvosi szókönyvet* is. Később Flór Ferencsel közösen megírta a *Kisded sebészi esz-köztárt* (1837), majd a *Nevezetesebb sebészi véres műtéteket* és 1843-ban a *Természettudományi szóhalmazt*. (A kérdésről lásd Bősze–Kapronczay 2013: 104–123 is.)

2. Hogy hány ma is élő orvosi műszó kötődik Bugát nevéhez, azt nem tudjuk pontosan. Fábián Pál (1999: 37) kb. százra

becsülte azoknak a természettudományi (tehát nem kizárólag orvosi) műszavaknak a számát, amelyek tőle származnak. Céломnak azt tekintem, hogy a különféle források alapján választ tudjak adni a feltett kérdésre. Első lépésként Szily Kálmán *A magyar nyelvújítás szótára* című kétkötetes művéből (1902: első rész, a továbbiakban Szily I.; 1908: második rész, a továbbiakban Szily II.) gyűjtöttem ki Bugát orvosi kifejezéseit (a felsorolt szavak mellett többnyire Szily magyarázatai találhatóak), kiegészítve az adatokat néhány más forrásból származó szóval is.

2.1. Szily forrásai és a magyarázatok rövidítéseinek feloldása Szily szerint:

Boncztud. – Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonaljai, Hempel A. F. után németből fordítva Bugát Pál által. Két kötet, 1828. A kötetek végén szótárral.

Szh., Szóhalm. – Természettudományi Szóhalmaz, összevagyújté Bugát Pál 1843.

Orv., Orv. Szókönyv – Magyar-deák és deák-magyar orvosi szókönyv, kiadják Prof. Bugát és Dr. Schedel, 1833.

Orv. Tár – Orvosi Tár, havonként kiadják Bugát Pál és Schedel Ferenc, 1831-től.

Tsch. – Tapasztalati természettudomány (Physica). Tschanner Boldogbul fordítva Bugát Pál által. Két kötet, 1836/7.

Tzs. – Német és magyar zsebszótár, közreboocsátja a Magyar Tudós Társaság.

2.2. A nyelvújítási szótárban Bugátnak tulajdonított magyar orvosi (és az orvosi nyelvben is használatos) kifejezések:

Agy, Bugát 1828 (Boncztud.). – Csakis a cerebrum jelentés van tőle; mint cranium régi szó. [...] Agy vocatur, v. g. *kerékagy* (Szh.) – Agyacs, cerebellum ugyanőtőle (Boncztud.). – Összetételekben: *agyszülemény* [...]; *agyláz, agylob*, Bugát 1833. (Orv.) (Szily I. 3).

Bonczkés, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). A *bonczol* megvan már a XVII. sz.-ban, a *bonczmester* pedig 1800-ban (Szily I. 28).

Csipesz, Bugát 1833 (Orv.): (*csipni* + *eszköz*) (Szily I. 38).

Dögvész, Bugát 1833 (Orv.): pestis, morbus pestilentialis (Szily I. 49).

Dudor, Bugát 1833 (Orv.): tuberculum; *dudorszem*: oculus prominens, *dudoros*: tuberculatus (Szh.). – Elvonás a *dudorodik* igéből. Vö. *undor*. [...] (Szily I. 50).

Elölső, Bugát 1833 (Orv.): anterior. Ugyanőtle és ugyan-ezen értelemben: *mellső* (uo.) (Szily I. 66).

Fehérje, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). Nála a kocsonya mintájára *fehérnye*; mai alakja *tőlem* (vagyis Szilytől) (Szily I. 87).

Fogékony, Bugát 1828 (Boncztud.). Bugát sűrűn alkalmazta az *-ékony* képzőt; ugyane munkájában: *hullékony*, *hegedékeny* [...] (Szily I. 94).

Forrázat, Bugát 1833 (Orv.): infusum (Szily I. 98).

Garat, Bugát 1833 (Orv.): „pharinx” jelentésben. E jelentését határozottan magáénak vallja (Szh.) (Szily II. 61).

Gyógy, Bugát 1828 (Boncztud.). – Elvonás a *gyógyít*, *gyógyul* igékből, amit az erdélyi helynevek: Gyógy, Feredő-Gyógy, Gyógy-pataka is tetszetőssé tettek. [...] Összetételekben: *gyógy-erő*, *gyógyfű*, *gyógytan*, *gyógytudomány*, *gyógyvíz* Bugát (Orv. 1833); [...] *gyógymód* Bugát (Szh. 1843) [...] (Szily I. 113).

Gyógyszer, Bugát 1828 (Boncztud.). A Szóhalmazban határozottan magáénak vallja ezt is és a *gyógyszerészt* is [...]. A régi nyelvben: *orvoslani való szer*, *orvosló-szer*... – *Gyógyszer-áros*, *gyógyszeres* Bugát 1833 (Orv.) (Szily I. 113–114).

Hajlam, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). – A Szóhalmazban határozottan magáénak vallja. – *Hajlamos*, *hajlamosítani* [...] (Szily I. 118).

Hall-, E szónak igetős összetételei Bugáttól származnak; úgy vélte, ha lehet *láthatár*, *látcső*, jó lesz a *hallideg*, *halljárat* (Boncztud. 1828), *hallterem* is auditoriumnak (Orv. 1833) [...] (Szily I. 119).

Halottkém, Bugát 1833 (Orv.): inspector mortuum. Azon idő tájt a chemikust vegykémnek is nevezték (Szily I. 120).

Higany, Bugát 1828 (Boncztud.). Valószínűleg [...] a *hig anyag* lebegett előtte [...] (Szily I. 129). Szily I. magyarázatával ellentétben A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (továbbiakban TESz.) ezt írja a szóról: „1828: „Higany. Mercurius. Hydrargyrum” (Bugát P.: Bonctud. II. Szót. 17: NSz.) Nyelvújítási alkotás: a *hig* melléknévből keletkezett az

arany alapján kikövetkeztetett *-any* képzővel. Bugát Pál [...] alkotása. *Az elnevezés azon alapszik, hogy a higany szobahőmérsékleten folyékony halmazállapotú fém* (kiemelések tőlem). A nyelvújítás számos *-any*, *-eny* végződésű vegytani elnevezést próbált meghonosítani; vö. *éleny* 'oxigén', *iblanyn* 'jód', *sárgany* 'urán', *szikeny* 'nátrium', *timany* 'aluminium stb. [...] Közülük csak a higany és a horgany maradt meg” (TESz. II. 111).

Hökhurut, Bugát 1833 (Orv.): „keuchhusten”. [...] A Szh.-ban így magyarázza: [...] *hökkenni* + *hurut* [...]. Az orvosok az úri családokban e szót nagyon elterjesztették, mert *számárhurutba* csak mégsem eshetik úrigyerek (Szily I. 134). A ma is használatos **höghurut** szóalakról – ezt az alakot is említi Szily a II. kötetben a 76. oldalon, és ezt is Bugátnak tulajdonítja – a TESz. a következőket írja: „1877: 'légsőhurut', Bronchitis, ...' [...]. – De vö.: 1833: „*Hökhurut*: tussis convulsiva”, „*Hörglob*: bronchitis” (Bugát–Schedel: OrvSz.). „Nyelvújítási összetett szó. A *hörgő* 'a légsőnek a tüdőbe vezető folytatása' csonkított *hörg* változatának (I. 1828: „**Hörgök: Bronchi**”: Bugát P.: Bonctud. 2. Szót. 17: NSz.) (kiemelés tőlem) és a *hurut*nak az összetételeként keletkezett. A nyelvújítás *hörg*- előtaggal több szót is alkotott; vö.: *Hörglob* 'légsőhurut' [...], **Hörgmirigy** 'légsőmirigy' (1828: Bugát P.: Bonctud. II. Szót. 17: NSz.) (kiemelés tőlem), **Hörsérv** 'a légső sérvszerű megbetegedése' (1833: Bugát–Schedel: OrvSz.) (kiemelés tőlem). Bugát Pál szótáraiból *höghurut* nem mutatható ki, de szavunk 1877-nél bizonyára korábbi” (TESz. II. 158).

Hőmérő, Megvan már [...] korábban is, de a physikák közül először Bugátnál (Tsch.); azelőtt *melegmérő* volt a neve [...]. *Hőfok* Bugát 1836 (Szily I. 134).

Hőmérséklet, Bugát 1843 (Szh.) (Szily I. 135).

Ideg, „Húr, kötőszíj, madzag” értelemben már a régi irodalom nyelvében is megvolt, [...] mégis Bugáté az érdem, hogy e szó műszóvá vált; ő javasolta 1828-ban (Boncztud.). Ugyanőnála: *ideges*, *idegesség* (Szily I. 136).

Idegláz, Bugátnál 1833 (Orv.) (Szily II. 78).

Ízület, Bugát 1828 (Boncztud.), articulatio; *ízülés*. [...] Leginkább az „ízületi csúz” sokat emlegetése tette ismeretessé (Szily I. 149).

Izzadmány, Bugát 1833 (Orv.): exsudatum: *izzadvány* (Szily I. 149).

Járvány, A régi irodalomban is megvan *járóvány*, de nem epidemia, hanem arthritis („ízületi lob”) értelemben. [...] *Járványos*, epidemicus Bugát 1833 (Orv.) (Szily I. 150).

Kedély, Bugát 1833. (Orv. Szókönyv). Nála voltakép(p)en *kedvély* s jelentése: animus, gemüth; alkalmasint a *személy* s a gr. Desefffy-féle *szeszély* mintájára készült (Szily I. 163).

Kisérleti, kísérlet, Bugát 1836 (Tsch. 2.1). A Szóhalmazban mind a kettőt magáénak vallja [...] (Szily I. 179).

Kór, (a szó) főnévi használatát: „languor, morbus; schwachheit, krankheit” jelentéssel már [...] (korábbi szótárakban) is megtaláljuk. Bugát valószínűleg ezekre támaszkodva hozta e jelentést forgalomba. [...] – Bugátnál *aggkór*, *álm-*, *angol-*, *asz-*, *bú-*, *féreg-*, *görvély-*, *ideg-*, *kék-*, *rászt-*, *sáp-*, *sárga-*, *szél-*, *tüdő-*, *vér-*, *vízkór* (Szily II. 102).

Kórisme, Bugát 1843 (Szóhalm.): *diagnosis morbi*, s hozzáteszi: *rectius kórisme*. [...] 1833-ban (Orv. Szókönyv) még *kórismeret* (Szily I. 183).

Kórjel, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). – A Szóhalmazban határozottan magáénak vallja, és hozzáteszi: „kórjel posset et *tünde* appellari” (Szily I. 183).

Kórtan, Bugát 1838 (Tzs. és Szh.): „krankheitslehre”. Határozottan magáénak vallja (Szily I. 184).

Kórtünet, Bugát 1833 (Orv.): *phaenomenon morbosum, sympg toma*. Ugyanónála *kórtünetemény* és *kórjelenség* is (Szily I. 184).

Közérzet, Bugát 1843 (Szh.) *coenaesthesia* (Szily II. 109).

Látélet, Bugát 1833 (Orv.): „*visum repertum*” [...] (Szily I. 201).

Légcső, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv): *trachea*. – A Szóhalmazban határozottan magáénak vallja [...] (Szily I. 204).

Levertség, [...] Bugátnál 1833 (Orv.) már *delassatio: leverettségg* és *leverő*: *deprimens*. – *Levertség* Bugát 1843 (Szh.) [...] (Szily I. 210).

Lob, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). Csak a mai orvostudományi értelme van tőle. (Korábban is megvan a szó más értelemben.) [...] – *Lobos*, *inflammatorius*; *lobellenes*, *antiphlogisticus*; *lobláz*, *febris inflammatoria* (Szily I. 210–211).

Mákony, Bugát 1833 (Orv.), *opium* (Szily I. 214).

Mirigy, A régi nyelvben rendszeren am. „*abscessus, apostema*” vagy pedig *pestis* [...]. Ezt azonban közönségesen „*ikrás-hús*”-nak nevezték az orvostudományi írók is. Bugáté az érdem, hogy elfogadott műszó lett belőle (Szily II. 126). Az etimológiai szótár szerint ’*váladékot termelő szerv*’ jelentésben Bugát vitte be az orvosi nyelvbe, bár maga a szó már jóval korábban is megjelent, a szótár alapján ismeretlen eredetű (TESz. II. 934).

Műtét, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). [...] Olyan összetétel, mint a régi nyelvben: *áldozat-tét*, *szolgálat-tét* [...]. Ugyancsak 1833-ban *operatio: műveglés* (Szily I. 229). A TESz. alapján a ’*mesterséges*’ jelentésű *mű* és a *tesz* ige *-t* névszóképzős származékából: *tét* jött létre (TESz. II. 988).

Műtő, Bugát 1833. (Orv. Szókönyv). Előbb *műtevő*, s mint ennek összerántódása érthető is; ő azonban egy *műt* igéből magyarázza [...] (Szily I. 229).

Nyúlékony, Bugát 1828 (Boncztud.): „*tractilis, zahe, dehnbar*” [...] (Szily I. 244).

Penge, Bugát 1832 (Orv. Tár 6: 120) [...] (Bugát) egyenest magáénak vallja [...] (Szily I. 260).

Porcz, [...] *cartilego*. Elvonás a *porczogóból*; Bugát hozta divatba (Szily II. 147).

Puhány, Bugát 1833 (Orv.): *molluscum* [...] (Szily I. 265).

Rángani, Bugát 1833 (Orv. és Szh.): [...] *rángás*, *antea rángatózás* (Szily I. 267).

Roham, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). Jelentése: *insultus, invasio, paroxysmus* [...]. Határozottan magáénak vallja (Szily I. 276).

Sipoly, Bugát 1833 (Orv.): *fistula*. – A Szh.-ban magáénak vallja. – A *síp* fn. önkényes továbbképzése (Szily I. 286). A TESz. hozzáteszi, hogy a *síp* fn. továbbképzése *-ly* képzővel hasonló ahhoz, mint ahogy a *kedély*, *szeszély* szavak jöttek létre (TESz. III. 546).

Szélhűdés, [...] Bugát e szót a *paralysisra* foglalta le, és ugyanónála *szélhűdt*, *szélhűdéses*: *paralyticus* (Orv. 1833) (Szily I. 298). Az etimológiai szótár szerint a származékszó a *szél* főnévből jött létre a *-hod* képzőbokkal, majd az *-és* képzővel. A keletkezés jelentéstani alapja valószínűleg az a babonás elképzelés, miszerint a szélben emberfeletti erővel rendelkező lények laknak, akik rontást, betegséget hozhatnak az emberre. A kifejezés *szélütés* alakban is előfordul (TESz. III. 709).

Szemcse, Bugát 1828 (Boncztud.): *acinus, granum; szemcsés, granulatus*. [...] A *-csa, -cse* kicsinyítő képzőre a régi nyelvben kevés példánk van: *gyermekcse, embercse*, [...] *tócsa* [...]. (Szily I. 300). A ’*gabonaszem*, mag’ jelentésben használt *szem* főnévből (TESz. III. 713).

Szemész, Bugát 1833 (Orv.): *oculista; szemészség: oculistica*. [...] (Szily I. 301).

Szórványos, Bugát 1833 (Orv.): *sporadicus*. – Szórványos szigetek, *sporaden* Ball (Szily I. 315).

Szülész, Bugát 1828 (Boncztud.): *obstetricator; szülészség: obstetricia*. – Ugyancsak Bugátnál 1833 (Orv.) *domus puerperarum: szülház*; utóbb *szülde* [...] (Szily I. 318).

Tapasz, A régi nyelvben am. „*malter*”. – Bugátnál 1833 (Orv.) am. *emplastrum*; uo. *angoltapasz*. (Szily II. 178).

Tetszhalál, Bugát 1831 előtt (Orv.) Határozottan magáénak vallja, és a *színhalált* is (Szh.) [...] (Szily I. 339). Az etimológiai szótár szerint német mintára alkotott nyelvújítási tükörszó. A 'látszik, feltűnik' jelentésben használt *tetszik* ige töve szerepel a kifejezésben. A szótár szerint annak idején erősen bírálták, mégis hamar elterjedt a *tetszhalott*-tal együtt (TESz. III. 912).

Tüdővész, Bugát 1833. (Orv.): phthisis pulmonalis (Szily I. 351).

Üt(ő)ér, Bugát 1828 (Boncztud. és Orv.). [...] *életér, verőér, ütér* (Szh.) – *Üteres* (Orv.) (Szily I. 361).

Vegytan, Bugát 1833 (Orv.): chemia. [...] (Szily I. 371).

Vény, Bugát 1839 (Akad. Évkönyvek 5: 147). – Határozottan magáénak vallja (Szily I. 371). A *vesz* ige tőváltozatából jött létre: *ve-vény, vé-ny*, hasonlók még: *tény, lény* (TESz. III. 1115).

Visszér, Bugát 1828 (Boncztud. és Orv.) (Szily I. 378.). A *vissza* és az *ér* kapcsolatából. A *visszhang* lehetett a mintája (TESz. III. 1163).

Víziszony, Bugát 1833 (Orv.). Határozottan magáénak vallja [...] (Szily I. 381).

Vízkór, Bugát 1833 (Orv.): hydrups. – *Vízkóros*, előbb vízkór-ságos (Szily I. 381).

2.3. A magyar nyelvújítás szótárában ugyan nem szerepelnek, de A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, a TESz. Bugátnak tulajdonítja a következő kifejezéseket is:

Boncol – A szócikkben szerepel, hogy a *boncol* igéből elvonással jött létre a *bonc* szó, amellyel a nyelvújítás korában számos összetételt alkottak, Bugát konkrétan a *boncztudományt* (TESz. I. 338).

Csikló – A TESz. I. szerint a *csiklik* 'csikland' ige folyamatos melléknévi igenevének főnevesüléssel keletkezett. A nyelvújítók közül elsősorban Bugát Pál terjesztette el (TESz. I. 525).

Heveny – Eredetileg a *hevenyében* (1565) szócsaládjába tartozik, a szócsalád tagjai magyar fejlemények. A *heveny* nyelvújítási elvonás az eredetiből. Az etimológiai szótár 1750-re adolja először 'meleg, hévség, forróság, heveny' szókapcsolatban. Jelentése: 1. 1750: 'forróság', 2. 1838: gyorsaság', 3. **1828: 'hirtelen fellépő és gyorsan lefolyó; rasch verlaufend, akut'** (Bugát P.: Boncztud. II. Szót. 16: NSz.). (kiemelés tőlem) (TESz. II. 104).

Hátsó – 1828: (Bugát P.: Boncztud. II. Szót. 16: NSz.) (kiemelés tőlem). A *hát* (1109) szócsaládjába tartozik. Például: hátsó csarnok: camera posterior (Orv. szókönyv 72) (TESz. II. 72).

Heg – 1831: „*hég* annyit tesz, mint sebhely” (P. Thewrewk J.: Alap. 4:56: NSz.); **1843: Heg (Bugát: Szóhalm.)** (kiemelés tőlem). Nyelvújítási elvonás a *heged* igéből (TESz. 82).

Műt – A *mű* főnévhez kapcsolódó tükörszóként jött létre az *operál* fordítására. A *mű* kifejezés (-t) igeképzős származéka. Téves analógia alapján alkotta meg Bugát a *fűt* mintájára. De használatára csak a XX. században van adat. A szótár szerint nem valószínű, hogy a *műt*ből jött létre elvonással (TESz. II. 988).

Sápkór – Már az etimológiai szótár is elavulóban lévő szónak mondja, de megemlíti, hogy valószínűleg Bugát alkotása (Bugát: Szóhalm.). Jelentése: 'az egészségtelen életmód következtében általában fiatal nőknél előforduló vérszegénység'. Német mintára alkotott nyelvújítási tükörszó, előtagja a *sáp* főnév, amelyet a *sápad, sápaszt* igékből vontak el (TESz. III. 487).

Szike – A 'finomabb metszésekre, boncolásra használt orvosi kés' jelentésben Bugátnál (Szóhalm.) jelent meg először (TESz. III. 750).

2.4. Előfordul az a vélekedés is (<http://brody.iif.hu/gyongyos/node/10524>), hogy a *genny* és a *láz* szó is Bugátnak tulajdonítható, az etimológiai szótár azonban ezt nem támasztja egyértelműen alá:

A **gennyed** ige és az ebből elvonással alakult **genny** főnév megalkotását ugyan a nyelvújítás korához kapcsolja a szótár, de nem említi, hogy Bugát alkotta volna, illetve terjesztette volna el (TESz. I. 1046).

A **láz** szót a 'nagyfokú izgalom, lelkesedés' jelentésében a nyelvújítóknak tulajdonítja a szótár, de nem köti Bugáthoz az elterjesztését (TESz. II. 730).

3. A fenti gazdag szóanyag alapján egyértelműen állítható, hogy kiemelkedő orvosi, tanári munkássága mellett Bugát Pál tevékenységét a magyar nyelv szeretete, kiművelése és gazdagítása, vagyis a nyelvújítás nemes eszméje is alapvetően meghatározta, személyiségét áthatotta. Szóalkotásai a magyar orvosi szaknyelv megújításában jelentős szerepet játszanak, a mai nyelvhasználatot is nagymértékben meghatározzák.

IRODALOM

Antall József – Kapronczay Károly 1973. Bugát Pál. *Orvosi Hetilap* 114/28: 1689–1691.

Benkő Loránd (szerk.) 1967, 1970, 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (= TESz.) I., II., III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bősze Péter – Kapronczay Katalin 2013. *Bugát Pál munkássága*. Magyar Orvosi Nyelv 13/2: 104–123.

T. Bokros Mária 2004. *Emlékezés Bugát Pálra*. Magyar Orvosi Nyelv 4/1: 6–31.

Fábián Pál 1999. A magyar nyelvűvelés története. In: Fábián Pál – Lőrincze Lajos: *Nyelvművelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 9–46.

Szily Kálmán 1902, 1908. *A magyar nyelvújítás szótára*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.

<http://brody.iif.hu/gyongyos/node/10524> (Letöltés: 2014. jan. 12.).

Bácskay András

Betegségek az ókori Mezopotámiában. Az ún. „standard babilóniai betegséglista”*

BEVEZETÉS Az ókori orvosi szövegek legkorábbi és legjelentősebb korpuzát az ókori Babilónia és Asszíria archívumaiból származó források jelentik.¹ Az akkád nyelven, ékírással agyagtáblákra írt szövegek az orvoslással foglalkozó babilóniai és asszír tudósok munkái.² A mezopotámiai orvosi szövegek két legfontosabb szövegtípusa a diagnosztikai és a kezelési szöveg.³ A diagnosztikai szövegek a páciens testén észlelt elváltozások alapján határozzák meg a beteg sorsát (az illető meghal vagy felépül), a betegség nevét, valamint a betegséget küldő istenség személyét.⁴ A kezelési szövegek az egyes betegségek ellen alkalmazható gyógyszerek (kenőcsök, boro-

gatás stb.) elkészítésének és alkalmazásának módját írják le.⁵ E szövegek keletkezéséről, rendszerezésének szempontjairól és használatáról forrásaink nem adnak pontos képet.⁶ Az első évezredi újasszír udvari tudósok levelei alapján a diagnosztikai ömensorozat és a kezelési gyűjteményes táblák receptjei az orvoslással foglalkozó szakemberek tudományos-elméleti háttérodalmát alkották, amelyet az egyes esetek kapcsán a szakember tanulmányozhatott, azaz a diagnosztikai ömensorozat szempontjai alapján határozta meg a betegségeket, azok kiváltó okait, illetve a terápiás sorozatokban szereplő receptből választhatta ki a megfelelő kezelési eljárást.⁷

* Szerkesztőségi kiegészítés. A szerző kérésére megtartottuk az idegen kifejezéseket, mert a szakirodalomban ezeket alkalmazzák.

1. A mezopotámiai orvosláshoz lásd legújabban Geller 2010a, magyarul Bácskay 2003; Fröhlich –Bácskay 2010: 3–7.
2. Forrásainkból a szentélyekben, valamint a királyi udvarokban működő tudósok tevékenységét ismerjük, e szakemberek rituális, bajelhárító és gyógyító feladatokat láttak el. Az orvoslás kapcsán két szakembertípusról tudunk: az *asû* (orvos) tevékenységéhez kapcsolható források elsősorban gyógynövényekkel végzett kezeléseket, az *asûpu* (ráolvasópap) tevékenységéhez kapcsolható források pedig fiziognómiai és diagnosztikai ömeneket, valamint gyógyító-bajelhárító rituálékat említenek. A két szakembertípus tevékenységét legjobban a VIII–VII. századi asszír királyi udvarból ismerjük. A két szakembertípus tevékenységéhez lásd Scurlock 1999; Sallaberger–Vuillet 2005; Jean 2006: 4–16; Geller 2007a; Geller 2010a: 42–55; magyarul Bácskay 2003: 21–22.
3. Az említett két szövegtípuson kívül az orvosi szövegek közé tartoznak még a növény- és kőlisták, a farmakológiai szövegek, a fiziognómiai ömenszövegek, bizonyos ráolvasások, valamint az orvosi kommentárszövegek. Az orvosi szövegek a mezopotámiai tudományos szöveghagyomány részét képezik, amelyet a kutatás az újasszír és újbabiloni forrásainkban említett öt foglalkozás, illetve tudományterület mentén határoz meg: *bârûtu* (béljólás és olajjólás tudománya), *tupšarrûtu* (csillagászati előjelek tudománya), *asûpûtu* vagy *mašmašûtu* (bajelhárító-gyógyító ráolvasások tudománya és egyes ömensorozatok értelmezése), *asûtu* (farmakológia, orvoslás tudománya), *kâlûtu* (templomi himnuszok, imák, fohászok tudománya). Az újasszír tudósok, illetve tudományos területek áttekintéséhez lásd Parpola 1993: xiii–xxvii; magyarul Bácskay–Niederreiter 2013: 186–192.
4. A diagnosztikai szövegek első évezredű, ún. standard sorozata Adad-apla-iddina babiloni király (Kr. e. 1068–1047) szolgálatában álló udvari tudós, Eszagil-kín-apli munkája, aki a korábbi szövegvariánsok felhasználásával létrehozta a 40 táblát, illetve több mint 3000 öment magában foglaló, tematikus egységekre tagolódó művet (Finkel 1988). E mű kiemelkedő jelentőségét jelzi, hogy szövegét az egymást követő tudósok generációja a ráolvasópapi hivatás standard eszközeként folyamatosan másolta, mind Asszírban, mind Babilóniában. A sorozat kiadásához lásd Labat 1951 és Hessel 2000. A babilóniai diagnosztikai ömenek szimptómaleírásai alapján Scurlock és Andersen kísérletet tett az ókori szimptómaleírások és betegségek mai megfelelőinek a meghatározására (Scurlock–Andersen 2005). E megközelítés kritikájához lásd Böck 2009: 383–391.
5. A kezelési szövegek elsősorban növényekből készített gyógyszerek (akkád *bulûu*) alapanyagait, elkészítését és alkalmazását tartalmazzák. A farmakológiai jellegű kezelés mellett forrásaink amulettek, illetve egyéb bajelhárító praktikák (pl. helyettesítő figurával végzett mágikus rituálé) alkalmazását is említik. E szövegek zömét csak ékírással kópiaként adták ki (Köcher 1963–1980), illetve az utóbbi években néhány tematikus szövegkiadásra is sor került: a halotti szellemek által okozott betegségekkel foglalkozó szövegek (Scurlock 2006), a mellkasi és légzési betegségekkel, valamint belső betegségekkel foglalkozó szövegek (Cadelli 2000), a vesebetegségekkel és végbélpanaszokkal foglalkozó szövegek (Geller 2007). Ezen túl egyes betegségtípusok tárgyalására is sor került: epilepszia (Stol 1993), szempanaszok (Fincke 2000), láz (Stol 2007; Bácskay 2008), bőrpanaszok (Böck 2003; Wassermann 2007), szívpanaszok (Kinnier Wilson–Reynolds 2007).
6. A táblák „könyvészeti adatait” tartalmazó kolofonok (záró szövegek) általában csak a táblát készítő személy nevét és titulusát, valamint a táblán szereplő munka címét adják meg. Ennek oka abban rejlik, hogy e szövegek zöme ún. gyűjteményes tábla, amely meghatározott betegségekhez tartozó kezelési szövegek gyűjteménye, tehát egyfajta adatbázis. A minden valószínűség szerint meghatározott gyógyító rituáléhoz, esetleg konkrét személy gyógyításához kapcsolható ún. kivonatos táblák száma, illetve az e táblákon megőrződött kezelési szövegek száma jóval kevesebb, olyan tábla pedig alig akad, amelynek kolofonja konkrét személy számára készítendő gyógyszert említ.
7. Az újasszír udvari tudósok levelezéséhez lásd Parpola 1993.

A „STANDARD BABILÓNIAI BETEGSÉGLISTA” Az alábbiakban bemutatott forrás a mezopotámiai tudományos szövegek legrégebbi és legalapvetőbb típusához, a listákhoz tartozik.⁸ A babilóniai és asszír tudósok számára a tematikus szözlísták a tudományos osztályozás archetípusát jelentették, amelyek meghatározott rendszer szerint csoportosítják az egy-egy témakörhöz tartozó ismeretanyagot (pl. az Uru.an.na című lista a növények, az Ur.₃.ra lista pedig a fák, illetve fából készült tárgyak sumer és akkád neveit). E listák tehát egyfajta tematikus tudományos „enciklopédiák”, amelyek a mezopotámiai tudományosság szempontjait tükrözik. A tárgyalt betegséglista általánosságban a „listatudományok” tárgykörébe tartozik, a lexikális szövegek zömétől eltérően azonban a standard betegséglistának sem korábbi (III. és II. évezredi) változatai, sem későbbi párhuzamai nem ismertek.⁹ A betegséglista szövege jelenleg két, újjászír időszakból származó kéziratból ismert, egyikük eredetileg hatoszlopos agyagtábla, a másik pedig táblatörredék.¹⁰ Mindkét tábla felületét vonalazással két hasábra osztották: az első hasábrban a sumer, a másodikban az akkád elnevezés szerepel. Az egyes oszlopokat vízszintes vonalazással kisebb szöveg egységekre tagolták, egy-egy ilyen módon elkülönített szövegrész valamilyen szempontból önálló egységet alkot. Az alábbiakban szöveg egységként közlöm a lista sumer és akkád szövegének tudományos átírását, az egyes kifejezések magyar fordítását, illetve megkísérlem rekonstruálni az egyes szöveg egységek logikai hátterét.¹¹

I. KOLUMNA

1. [...]	: ki-i]s lib-bi	„a test belsejének megközötése”
2. [...]	: uš?-l]a?-at? da-me	véredény? ¹²
3. [...]	: š]à qa-ti	„a test belseje befejezett”

4. [...]	: š]à i-šar	„a test belseje egyenes” (= hasmenés)
5. [...]	:] šà it-tan-pa]h	„a test belseje állandóan felfúvódik”
6. [...]	: šà e-sil	„a test belseje eldugul” (= szorulás)
7. [...]	: šà ú-za-an'-ni	„a szíve haragossá válik”
8. [...]	: ka-ma-lu	„(isteni) harag”
9. [x? dag.da]g ¹³	: it-ta-na-gi-iš	„állandóan elmenni?”

A lista első szekciója nagyrészt a „test belsejére” (sumer šà, akkád *libbu*) vonatkozó panaszokat tartalmaz. E mezopotámiai kifejezés nem feleltethető meg a modern orvosi anatómia valamely belső szervével, illetve forrásainkban is több jelentése van: egyrészt jelenti szó szerinti és átvitt értelemben is a szívet, másrészt a diagnosztikai és kezelési szövegekben olyan általános terminus, amely magában foglalhatja a gyomrot (akkád *karšú*) és a beleket (akkád *irru* és *riqitu*).¹⁴ Az itt szereplő panaszok egy része (pl. *kis libbi*, *libbu napāhu*, *libbu esēlu*) a kezelési szövegekből is jól ismert. A „test belsejének megközötése” (*kis libbi*) betegséghez a tünetleírásokban puffadás, gyomor fájdalom és hányinger járulhat.¹⁵ A *libbi qati* kifejezés hapax, a stativuszi alakban álló *qatú* ige jelentése ’véget érni, befejezni, feladni valamit’. A hasmenés (*libbu išar*) a különböző, a test belsejét gyötrő betegségek egyik gyakori tünete, az itt használt *ešeru* ige jelentése ’egyenessé tenni, kiegyenesíteni’, amelynek orvosi használata vélhetően a belek csavart alakjának ellentétén alapul.¹⁶ Az „eltömődés” (*esēlu*) a „[h]a valaki kenyeret eszik és sört iszik (a teste) azonban el van tömődve” (*šumma amēlu akla ikkal šikāra išatūma esil*) kezdősorú incipitek esetében vélhetően általában utal a test minden eltömődésére (pl. vizezés hiánya, székrekedés), míg a lemmák egy másik része a *libbu*, illetve gyakrabban a végbél (*šuburru*) eltömődését említi. A „test belsejének eltömődése” (*libbu esil*) tehát nem azonos a székrekedéssel vagy más modern orvosi

8. A lexikális listák áttekintéséhez lásd Cavigneaux 1983; a kutatás és az értelmezés áttekintéséhez lásd Veldhuis 1997: 1–7.

9. A kutatás e szövegtípus előzményének tekinti az ún. óbabiloni betegséglístát, amely azonban jóval rövidebb szöveg. A diagnosztikai ómensorozat 33 tábláján szereplő betegséglista vagy az SpTU I. 43 táblán található betegséglista felépítése és tartalma sem állítható párhuzamba a szövegünkkel.

10. A Ninivéből előkerült K 207+, (ékirásos kópia CT 19. plate 3–4; átírás, kommentár MSL 9 90–102) tábla, valamint az Aššurból származó publikálatlan VAT 11507 tábla.

11. Landsberger a szöveg átírása során számos kifejezésnél rekonstruálta a kitört sumer szöveget, e kiegészítések általában a lexikális szöveg hagyományban megőrződött szövegeken alapultak. A lexikális hagyomány azonban a sumer igealakokat általában főnévi igenevi alakban őrizte meg, így a ragozott igealakokat tartalmazó kifejezésekben szereplő sumer igeek esetében Landsberger a nyelvtani eseteket jelölő, ún. prefixlánc rekonstrukciója sokszor a sumer nyelvről alkotott akkori ismereteinkből indult ki.

12. Az akkád kifejezés itt szereplő rekonstrukciója Landsberger kiegészítését követi, amely azonban hipotetikus, és nem biztos, hogy helyes. Az ’elmerülni, belemeríteni’ jelentésű *šalú* ige és a vér jelentésű *damu* főnév ugyanis más szöveghelyen nem jelenik meg együtt, továbbá a Landsberger által „la” jelként rekonstruált ékirásos jelnek csupán a legvége látszik, amely más jelként (pl. „ma” vagy „at”) is rekonstruálható, így a tárgyalt sor akár az alábbiak szerint is kiegészíthető: [al-ka-a]t da-me = a vér folyik. A ’menni’ jelentésű *alāku* ige stativuszi alakjával képzett kifejezés még mindig egyedi lenne, de ezzel az igével együtt a vér számos lexikális szöveghelyen adatolt (CAD D 75., illetve vö. a tárgyalt szöveg egy másik sorát: da-mu u šar-ku a-la-ku [iii. kol. 37. sor]).

13. Landsberger a sumer kifejezést a következőképpen rekonstruálta: [al.dag.da]g. Bár a sumer dag.dag az akkád nagāšu iteratív jelentésű Gtn formája, az igei prefixlánc helyreállítása problematikus, mivel az „al” morféma egyrészt általában a stativuszi igealakra utal, másrészt a sumer nyelvben több összetett igealakot is képeznek (pl. šu dag = *nagāsu* „to roam around”).

14. A *libbu* kifejezéssel anatómiai rokon értelmű lehet a *qerbu* szó, amely valaminek a belsejére utal (nem csak anatómiai értelemben). A két terminus jelentése közti különbséget egyelőre nem tudjuk meghatározni, szövegeink néha egymás szinonimájaként használják a terminusokat. A *libbu* modern anatómiai értelmezéséhez lásd Scurllock–Andersen 2005: 116–117, a szerzők véleménye szerint a mezopotámiai orvoslás jól ismeri az emésztőszervi anatómiát, illetve az emésztőszervi betegségeket, így a *libbuval* kapcsolatos panaszok egy része e betegségeket takarhatja, vö. Böck 2009: 119. A belső szervek anatómiájának nehézségeihez lásd Stol 2006.

15. A kifejezést a CAD emésztőszervi betegségeként határozza meg (CAD K 232), a betegség leggyakrabban az ún. *suālu* sorozat incipitjeiben szerepel. Geller a kólika megfelelőjének tartja (Geller 2010a: 26). A betegséget lovak vonatkozásában is említi az egyik orvosi szöveg, (BAM 159 v. 35–36). A betegség értelmezéséhez lásd Cadelli 2000: 362–365; cf. Schwemer 2009, 55, 6. l. ábrájegyzet.

16. A listában szereplő igealak helyett az orvosi szövegekben az ige műveltető jelentésű Š törzsében álló alakja (*libbu šuššuru*) a hasmenésre használt általános terminus CAD E 356. A mezopotámiaiak belekről alkotott anatómiai ismeretei elsősorban a béljólás során szerzett tapasztalatokon alapultak.

szimptomával. Jellemzően a kezelési szövegek az eltömődés megszüntetésére hánytatást és beöntést egyaránt javasolnak, a mezopotámiai orvoslásban a kezelés tehát nem a modern orvosi fogalomként értelmezhető „emésztőrendszer” meggyógyítására irányult, hanem inkább a test belsejében lévő, a szorulást okozó „betegség” testből történő eltávolítása, illetve a test „ürítési” funkcióinak újbóli elindítása volt a célja.¹⁷

A szekcióban lévő további három kifejezés közül kettő a haraggal kapcsolatos. Az első terminusban szereplő *zenú* ige jelentése 'haragosnak lenni', illetve az itt használt D törzs jelentése 'haragossá tenni valakit'. E kifejezés az orvosi szövegekben nem szerepel, a mágikus bajelhárító szövegekben viszont gyakran toposzterűen utal az istenség, valamint a király és a magasabb társadalmi státuszú személy páciens sújtó haragjára.¹⁸ Ugyanez mondható el a *kamālu* igről, amely az orvosi szövegekben betegségnévként nem szerepel, viszont a mágikus bajelhárító szövegekben az istenség páciens sújtó haragját jelöli. Mindkét kifejezés kapcsán világos, hogy nem a jelentés, hanem a sumer kifejezésben szereplő *ša = libbu* kapcsolja össze e terminust a szekcióban szereplő korábbi betegségekkel. Másrészt pedig a mezopotámiaiaknak a betegség eredetéről alkotott teológiája is az isteni haraghoz köti a beteget gyötrő testi és lelki szenvedések eredetét, e kapcsolatra forrásainkban az „x isten/démon” keze kifejezés utal.¹⁹ A szekció utolsó kifejezése az 'elmenni, elhagyni' jelentésű *naġāšu* ige iteratív jelentésű alakja; e terminus nem szerepel az orvosi szövegekben, illetve egyéb lexikális szöveghely sem utal a kifejezés orvosi használatára.

10. [al.m]jud	: <i>ha-dir</i>	„aggodalommal teli”
11. [... gi]g ²⁰	: <i>it-ta-nam-dar</i>	„állandóan aggódik”
12. [al.ur ₄ .ur ₄] ²¹	: <i>it-ta-na-ra-ar</i>	„állandóan fél, remeg”
13. [...]	: <i>ṭi-te-ni-ki-ik</i> ²²	„állandóan karmol” (görcsös fájdalom?)
14. [...]	: <i>ṭi-te-ni-ki-il</i>	„elsötétül”

E szekció első három kifejezésének jelentése hasonló lelki szenvedésre utal, az egyes kifejezések közötti jelentésárnyalat és használat azonban eltérő. Az első két terminus ugyanazon ige, az 'aggódni, rettegni' jelentésű *adāru* ige származéka, amelyek diagnosztikai szövegekben és lexikális szövegekben fordulnak elő. Ezzel szemben a kifejezés szimptoma- vagy betegségnévként a kezelési szövegekben nem szerepel.²³ A következő kifejezés a 'félni, pánikba esni' jelentésű *arāru* ige származéka, amely orvosi szövegekben nem fordul elő, de mágikus, bajelhárító szövegekben az ártó hatású démon támadásától vagy az istenség haragjától való félelemre utal. A félelemre vonatkozó különböző kifejezések nem specifikus orvosi kifejezések, sokkal inkább a mezopotámiaiak mágikus világméretű szerves elemét alkotó érzelmi állapotot fejezik ki, amely elsősorban az istenség haragjától, az ártó démonok támadásától és a gonosz varázslattól való állandó félelmet jelentette.²⁴ A talán karmoláshoz hasonló fájdalomra utaló *itenikkik* terminus a végbélbetegségek, illetve ritkábban a test belsejéhez (*libbu*) kapcsolódó panaszok szimptomájaként fordul elő, az azonban nem világos, hogy hogyan kapcsolódik a fenti három, félelmet jelentő kifejezéshez. A szekcióban szereplő utolsó kifejezés (*ekēlu*) orvosi szövegekben nem fordul elő, a fiziognómiai ómenekben a test elsötétülésére utal.²⁵

15. [...]	: [i]-tap-ġu-sú	?
16. [...]	: <i>ṭi-ta-nap-la-as</i>	állandóan rátekin
17. [...]	: <i>ṭi-ta-na-mar</i>	állandóan néz
18. [sig ₇ .a]	: <i>la-a-na-ġi-lu</i>	„nem néző” (vak)
19. [sa ₇].a	: <i>la-a-ba-nu-u</i>	„nem létező” (testileg deformált) ²⁶
20. [sa ₇].a	: <i>da-lu-ú</i>	„(vizet) húzni”?
21. <i>ša</i> .min.di	: <i>šu-tam-tu-ú</i>	„lecsökken” (látású)
22. <i>ša</i> .min.di ba.DU	: <i>tu-uš-tam-ġa-ni</i>	„elgyengitesz engem”

A szekció kifejezéseinek zöme a szemmel, illetve a látással kapcsolatos panaszokat tartalmaz. Az első terminus jelentése nem azonosítható, a tárgyalt szöveghelyen kívül

17. A betegségek és a kezelések közti összefüggésekről forrásaink nem adnak tájékoztatást. Bizonyos betegségek kapcsán megfigyelhető, hogy a kezelési-pusok (fumigáció, ital, kenőcs, borogatás stb.) kiválasztása a betegséggel érintett testrészekről függ, így például a szembetegségek esetében elsősorban kenőcsöt (*napšaltu*) és borogatást (*našmatu*) használtak, illetve vese- és végbélpanaszok esetén gyakori a beöntés (*šapāku*) alkalmazása. A mezopotámiai kezelések áttekintéséhez lásd Goltz 1974: 25–36; Böck 2009.
18. Az isteni harag értelmezéséhez lásd Abusch 2002: 27–63; Schwemer 2007: 149–157.
19. A betegségek isteni eredetének elképzeléséről egyes betegségek ún. eredetmitoszai (pl. a fogféreg vagy a szemárpa eredetmitosza) is tanúskodnak, csakúgy, mint az ún. standard babilóniai diagnosztikai szövegek logikája, amely a páciensen észlelt szimptomákat valamely istenséggel, illetve a páciens további sorsával hozza összefüggésbe. A kezelési szövegekben egyes démonok (pl. az esküdémon vagy a halotti szellem) betegségek okozójaként, illetve démonizált betegségeként szerepelnek. A betegségek eredetmitoszához lásd Geller 2010a: 94–96; az istenség keze kifejezés értelmezéséhez lásd Heeßel 2000, 357–358 és 362–371).
20. Landsberger rekonstrukciója ([al.diri.dir]i) a lexikális szólisták szöveghagyományát, amelyben a sumer diri felel meg az akkád igének (a lexikális szöveghelyeket lásd CAD A1103a), illetve az iteratív akkád alak miatt a sumer ige reduplikált alakját, valamint az egyéb igei prefixláncok kiegészítése során is alkalmazott „al” morfémát rekonstruálja. A helyreállítás azonban hipotetikus, átirásomban a CAD által javasolt változatot követtem (CAD A1103b).
21. A rekonstrukció az óbabiloni betegséglistán szereplő szövegpárhuzamon alapul (óbabiloni betegséglista 180. sora, MSL IX 180).
22. Az akkád kifejezés azonban az alábbiak szerint is átirható: *i-te-né-qi-iq*. Ebben az esetben a valamilyen bűnlásra utaló eqēqu ige iteratív jelentésű Gtn alakjáról van szó, amelyet a „mozgásképtelenné válik” vagy „lemerevedik” terminusokkal fordíthatunk.
23. Az első alak (*hadir*) az ige statívuszi alakja, amely az illető állapotára vonatkozik, a második (*ittanamdar*) pedig az ige Ntn alakja, amelynek jelentése 'folyamatosan aggódóvá válni'.
24. Jellemző módon a statívuszi alakot leszámítva valamennyi kifejezés iteratív jelentést hordoz.
25. Az ige egy orvosi ráolvasásban a test belsejének elsötétülésére vonatkozik *e-ki-il li-id-bu-um ki-i-[ma mu-ši-tim]* = a test belseje sötét, mint az éjszaka (VAS 17 no. 9 2. sor cf. Collins 199, 154).
26. A CAD értelmezése szerint a „*lā banú*” kifejezés jelentése 'torzult' (malformed), amely a „*lā nāṭilu*” kifejezéshez hasonlóan a páciens testi torzulására utaló eufemizmus (CAD B 83).

alig említik forrásaink.²⁷ A következő három kifejezés a látással összefüggő, három különböző igét sorol fel: rátekin (palāsu), néz (amāru), rápillant (naṭālu).²⁸ Ezek az igék nem orvosi szakkifejezések, illetve egyikük sem szerepel betegségnévként az orvosi szövegekben.²⁹ A testi deformációként értelmezett kifejezés sem azonosítható szimptomaként vagy betegségnévként az orvosi szövegekben, e szekcióban talán a látással összefüggő testi hiányosságról van szó. A kútból vagy ciszternából való vízhúzásra utaló *dalū* kifejezés betegségnévként való értelmezése problematikus, a kifejezés sem szimptomaként sem betegségnévként nem szerepel az orvosi szövegekben. A szekció utolsó két kifejezése a 'kicsinek lenni' jelentésű *maṭū* ige származéka.³⁰ Ez az ige több kezelési szövegben is a szemre vagy a látásra vonatkozik, vélhetően a rövidlátásra utal.³¹ Az ige tárgyalt szövegben szereplő két alakját az orvosi szövegekben azonban eddig nem sikerült azonosítani.

23. sumug	:	<i>šu-ú-lu</i>	anyajegy?
24. sumug	:	<i>um-ša-tum</i>	anyajegy
25. 'gug'.su.gug ³²	:	<i>pi-in-du-ú</i>	vörös színű kiütés
26. ³³ sumug	:	<i>ha-'a'-lu</i>	sötét színű kiütés
27. šu.tab	:	<i>um-'ša'-tum</i>	anyajegy
28. um.dug ₄ .ga	:	<i>ka-tar-ru</i>	anyajegy?
29. 'sukud'.dir	:	<i>SU-ma</i>	ditto
30. ³⁴ sumug	:	<i>te-er-kum</i>	fekete színű pötty, kiütés

A szekcióban szereplő kifejezések a bőrön érzékelt különböző színű pöttyökre, kiütésekre utalnak, amelyek közé a mezopotámiai diagnosztika az anyajegy is besorolja.³⁵ A *šūlu* és az *umšatu* kifejezések közti különbség nem világos, az *umšatu* az általában használt kifejezés az orvosi szövegekben, míg a *šūlu* csak lexikális szövegben fordul elő.³⁴ Az előbbi kifejezés az ún. anális panaszokat tartalmazó kezelési sorozat szövegeiben a végbélnyíláson (*šuburru*) érzékelhető, az *umšatu* e típusát a CAD aranyékként értelmezi.³⁵ A *pindū*-kiütés az orvosi szövegekben a beteg fején, testén valamint a péniszén

jelentkezik.³⁶ A *halū*-kiütés elsősorban az ún. fiziognómiai ómenekből ismert, e kiütés a páciens arcán, mellkasán és a testén fordul elő, a Malku szinonimalista sötét *umšatu*-kiütéssel felelteti meg.³⁷ A *katarru* anyajegyként való értelmezése csak a lexikális szövegeken alapul, a kifejezés egyéb előfordulásai egy pontosan nem azonosítható gombafélére utalnak. A *terku*-kiütés elsősorban fiziognómiai ómenekből és a torzszülésekkel kapcsolatos ómenorozatból ismert, e kiütés elsősorban a beteg arcán jelenik meg.³⁸

31. ³⁶ samag	:	<i>e-ri-im-mu</i>	bőrfolt
32. te.gūn ³⁹ .nu	:	kimin	ditto
33. sa.ni ⁴⁰ ke-eskés	:	<i>gan-gan</i> kuš	valamilyen bőrbetegség
34. dār.mu.uš	:	<i>ú-ra-šu</i>	bőr elszíneződése
35. 'KA'.ru.gú	:	<i>pi-liš</i> kimin	nyílás ditto
36. gú.gú ₄	:	<i>ša-na-ḥu</i>	torokirritáció
37. gú.gilim	:	kimin	ditto
38. 'IG'.sa.an.za	:	<i>iš-ta-na-'i</i>	„irritálja a torkát”
39. 'ni'.gú.gú.mur.ri	:	kimin	ditto
40. 'IG'.ni.an.za	:	<i>uk-k[u-u]</i> ³⁹	süket
41. 'ú'.ḥub	:	<i>uk-[ku-uk]</i>	süket
42. 'gú'.ra.ah	:	kimin	ditto

A szekcióban szereplő betegségek három nagyobb csoportba sorolhatók: az első négy vagy öt kifejezés a bőrpanaszokat, illetve bőrön érzékelt elváltozásokra, az ezt követő négy kifejezés a torokhoz kötődő panaszokra utal, az utolsó három pedig a süketiségre vonatkozó akkád kifejezés három logografikus variánsa. Az *erimmu* elsősorban a fiziognómiai ómenekben fordul elő, az elváltozás az arcon és a testen jelentkezhet. A lexikális szöveghelyek alapján az elváltozás elsődlegesen vörös színű, de forrásaink megkülönböztetik a fehér, zöldessárga és vörös színű *erimmu* bőrelváltozást, amelyek közül a fehér leginkább a páciens arcán jelentkezik.⁴⁰ A *gangan maški* kifejezés hapax, a sumer logogram alapján az izmokat vagy az inakat érintő betegségről van szó.⁴¹ Az *urāšu*-elváltozás csak a fiziognómiai szövegekben fordul elő, az elváltozás a páciens fején, homlokán és arcán jelentkezhet.⁴² A torok irritációjára vonatkozó

27. CAD P 483; AHw 811.

28. Az első két kifejezés iteratív jelentésű ragozott alak (állandóan rátekin, állandóan néz), míg a harmadik participium.

29. A szembetegségekhez lásd Fincke 2000. A vakságra vonatkozó mezopotámiai kifejezések értelmezéséhez lásd Stol 1986.

30. Az egyik kifejezés (*šutamṭū*) az ige Š törzsének statívuszi alakja, amelynek jelentése 'kicsivé tevő'. A másik kifejezés (*tuštamṭani*) az ige Št törzsének egyes szám 2. személyű alakja, amelyhez egyes szám első személyű datívuszi szuffixum kapcsolódik, a kifejezés jelentése 'kicsivé teszel engem'.

31. Például: Ha valakinek a szeme „csökkent” (diš na igi^{II}-šū ma-ṭi AMT 18, 10 9); Ha valakinek a „szeme pillantása csökkent” (diš na di-gi-il igi^{II}-šū ma-a-ṭi BAM 516 ii 8). A kifejezés értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005, 186–187; Fincke 2000, 132.

32. A su.gug a sumug fonetikai variánsa.

33. A mezopotámiai orvoslás az anyajegyét az egyéb bőrkiütésekkel együtt tárgyalja, a bőrkiütések értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005, 230–231.

34. A lexikális listákban a *šūlu* és az *umšatu* általában egymást követően szerepel (S^bII. tábla 114–115; Ea III. tábla 205–206, illetve Aa III 23–24), illetve a tárgyalt szövegben szereplő kifejezések hasonló sorrendben szerepelnek egyéb lexikális szövegekben: *šūlu*, *umšatu*, *pindū* és *katarru* (Erimḫuš III, 14–17) vagy *pindū*, *halū*, *erimmu* és *umšamdu* (= *umšatu*) (KBo I 36).

35. CAD U/W 135–136. A sorozat szövegeit kiadó M. Geller szerint e tünet értelmezése kérdéses, az akkád *šuburru* kifejezés ugyanis egyaránt jelentheti a colont és a végbélnyílást (Geller 2005: 185/1).

36. A *pindū* kifejezés egy barnászöröses színű mézskóffajta elnevezése is, a kiütés és a kóffajta közti asszociáció vélhetően a hasonló színben alapult. A kó *pindū* értelmezéséhez lásd Schuster–Brandis 2008: 443–444.

37. Hruša 2010: 96.

38. A kifejezés értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005: 219–220.

39. Az akkád *sukkuku* fonetikai variánsa.

40. Az *erimmu* értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005: 237.

41. A sumer „sa” kifejezés egyaránt jelenti az izmotat vagy az inakat, vö. a „sa.keš₂.sa” = *maškadu*-betegség (Cavigneaux 1993).

42. A kifejezés értelmezéséhez lásd Böck 2000: 202–203; Scurlock–Andersen 2005: 241.

három sumer logogram ugyanazon akkád kifejezéseknek felel meg.⁴³ A sumer kifejezések jelentésárnyalata azonban eltérő, a kifejezésekben szereplő „gú” jelentése ’nyak’ (akkád *kišādu*), az egyik kifejezésben szereplő „gi₄” jelentése ’visszatérni’ (akkád *tāru*),⁴⁴ a másik kifejezésben szereplő „gilm” (akkád *egēru*) jelentése pedig ’csavar, összeteker’. Az előbbi talán a torokváladék állandó visszatérésére,⁴⁵ míg a másik a torok fojtogató érzésére utalhat.⁴⁶ A süketségre vonatkozó három különböző sumer logogram ugyanazon akkád kifejezésnek (*sukkuku*) felel meg.⁴⁷ Az első sumer kifejezés (ig.ni an.za) a ’zajongani, zajt okozni’ jelentésű *zig zag* összetett ige származéka, a második a lista akkád oldalának megfelelő *sukkuku* melléknév logogramja,⁴⁸ a harmadik pedig a ’kiabálni’ jelentésű ige (akkád *šasú*) vagy a ’zaj’ jelentésű főnév (akkád *tukku*) logogramja. Az akkád kifejezés a fizionómiai és a diagnosztikai szövegekben szerepel, kezelési szövegek nem említik.

43. ʿér.šeg.u₅ : aš [x x x]

44. [x] u₅.gin RI : [x x x]

Ez a szekció a lista legrövidebb, mindössze két kifejezést tartalmazó része. Az akkád szöveg szinte teljesen kitörött, a sumer kifejezések is töredékesek, illetve egyéb forrásokból nem ismertek.

45. ʿge₆.ge₆ : [x x x] elfeketedik?

46. [x x] ʿx : [x x x]

[...]

A szekcióban egy sumer logogram olvasható, a szöveg többi része kitörött. A sumer kifejezés talán a test vagy valamely testrész elsötétedésére utal.⁴⁹

II. KOLUMNA

1. a.mud.a.sig ₁₀ .ga	: ma-li-a me-e	„vízzel teli”
2. a.šā.ga.si	: kimin	„a (test) belseje vízzel teli” (sumer)
3. a.gal.la.ti.la	: kimin	ditto

A szekció ugyanazon akkád kifejezés három sumer logogramját tartalmazza. A sumer kölcsönszóként szereplő, vízkórként értelmezett *aganutillū* vagy *agallatillū* mind a diagnosztikai ómenekben mind a kezelési szövegekben előfordul.⁵⁰ A betegség végzetes kimenetelére hívja fel a figyelmet egy késő babiloni orvosi kommentárszöveg: „*aganutillā* (vízkór) (azt jelenti, hogy) nincs jövője, (másképp) *aganutillā* (vízkór) (azt jelenti, hogy) valakinek a jövője nem biztosított”.⁵¹ A kifejezés sajátosága, hogy nemcsak ómenszövegekben és orvosi szövegekben fordul elő, hanem az átokformulák egyik gyakori betege.

4. a.gal.la.ti.la	: ra-aḥ im-tu	„a kiöntött méreg”
5. šā.bur.šu.ná.a	: e-ri-a mu-ri-im	? ⁵²
6. šā.maḥ	: e-sil-tu	szorulás
7. šā.ta.ḥa.ar.gig	: še-me-er-tu	felfúvódás
8. šā.dib	: ki-šir-tu	„belső megragadása (sumer) „megkötözés” (akkád) (= szorulás)
9. mar	: mi-iq-qá-nu	féreg
10. mar.gal	: iš-qip-pu	földgiliszta
11. mar.šā.sur	: kimin	ditto
12. iš.ti.ki.šim.tab	: li-piš-tu	herezacskó?

A szekcióban szereplő kifejezések két nagyobb csoportra bonthatók: egyik csoportjuk a test belsejével kapcsolatos panaszokat (szorulás, felfúvódás, görcs), másik részük pedig különböző féregfajták elnevezését tartalmazza. A szekció első sorában szereplő sumer logogram (a.gal.la.ti.la) a megelőző szekció szerves folytatása, e kifejezés akkád megfelelője viszont csupán a tárgyalt listában szerepel.⁵³ A kifejezésben

43. Az első két terminus az ige infinitívusza, a harmadik pedig az ige G törzs perfektumának egyes szám harmadik személyű alakja.

44. A „gú gi₄” összetett igeiként nem ismert.

45. A *šanāu* ige csak lexikális szövegekben valamint orvosi szövegekben szerepel (CAD Š1 371), a G törzs alakjai vélhetően a torok kiszáradására utalnak, a D törzse elborít jelentésű alakja számos orvosi szövegben a szem véressé válását jelenti, ehhez lásd Fincke 2000: 167–168.

46. A *gilm* ige jelentésének értelmezéséhez lásd Attinger 1993: 539. Egy későkori diagnosztikai kommentárszöveg értelmezése a felköhögött torokváladékot a tüdő betegségéhez köti (úh-su mur-meš [...] *lib-bu-ú i-sa-u-ul u úh-su* ʾi-[-šal-lu] = a beteg tüdő váladékának [...] azt jelenti, hogy (a páciens) köhög és váladékot köp SpTU I, 31 31–32). A kifejezés értelmezését nehezíti, hogy forrásainkban nincs világos taxonómiai különbség a köpet, a nyál és a torokváladék között. A torokváladékra utaló kifejezések (*ruʾtu*, *suʾlu*) görög terminusokkal való megfeleltetéséhez és értelmezéséhez lásd Geller 2007: 195–199.

47. A süketségre vonatkozó akkád kifejezés értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005: 405–406.

48. A listában szereplő sumer logogramok közül lexikális szövegekben az ú.ḥub = *sukkuku* számos szöveghellyel rendelkezik, míg a másik két sumer logogrammat csak ebben a listában feleltetik meg az akkád *sukkuku* kifejezéssel.

49. Az orvosi szövegek általában nem a sumer logogrammat hanem az akkád *šalāmu* vagy *tarāku* ige szótagolt írásmódját használják, az elsötétedés a páciens valamely testrészére (pl. arca, ajka) vagy az egész testére vonatkozik, a diagnosztikai szövegek általában a páciens bőrének elszíneződését említik. Scurlock és Andersen a tárgyalta akkád kifejezéseket a bőr patológiai alapú elszíneződéseként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 214–215). A test, illetve bizonyos testrészek színének megfigyelése a babilóniai diagnosztika egyik empirikus elemeként értelmezhető, a színek jelentése azonban sokszor mágikus, illetve szimbolikus összefüggéseken alapult (pl. sötét-világos ellentétpár). A különböző ómensorozatokban hasonló jelentésű színszimbolika jelenik meg: a fekete vagy a zöld kedvezőtlen, a vörös és a fehér kedvező előjel. A diagnosztikai ómensorozatban szereplő előjeleiben szereplő színekhez lásd Heessel 2000: 43–44.

50. A kifejezés értelmezéséhez lásd George 1991: 148: 9; Heeßel 2000: 48. Scurlock és Andersen a terminust a keringési rendszerrel összefüggő betegségek között tárgyalja és ödémaként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 170).

51. SpTU I. 21 19–20.

52. A terminust a CAD a csak lexikális kifejezésekben előforduló *mīru* (a gyomor pontosan nem azonosított része) alatt „naked with respect to *mīru*” fordítja (CAD M2 p. 110).

53. A „*rāḥ imtu*” kifejezésben szereplő *rāḥ* a megtermékenyíteni, önteni jelentésű *rehū* igéből képzett névszó birtokos szerkezetben álló alakja. E névszó más szövegben nem szerepel, a *rehū* ige azonban a diagnosztikai szövegekben a betegség támadásának egyik szimbolikus kifejezése, amely a megbetegedésre általában, illetve valamely konkrét betegségre egyaránt használt kifejezés (CAD R 253–254). Mágikus szövegekben elsősorban az ártó varázslattal, illetve az ártó démonok által közvetített rontással való „megfertőződésre” utaló kifejezés.

szereplő „méreg” (*imtu*) a gonosz varázslat vagy az ártó démonnal való érintkezés eredményeképpen a páciens sújtó mágikus ártó hatás szimbolikus megfelelője.⁵⁴ A következő négy sor a test belsejére (*ša* = *libbu*), vonatkozó terminusokat tartalmaz. Az „*eria mürim*” jelentése nem világos, a sumer logogram alapján valamilyen, a test belsejét gyötrő betegségről van szó. A szorulásként értelmezett *esiltu* a farmakológiai szövegekben a *libbu* kifejezéssel együtt szerepel,⁵⁵ a kezelési szövegekben a végbélbetegségek egyik szimptomája.⁵⁶ A felfúvódást (*šemertu*) csupán két lexikális szöveg említi, a kifejezés igei alakja (*šemēru*) viszont számos diagnosztikai és kezelési szövegben, valamint a farmakológiai listában is adatolt.⁵⁷ Az akkád *kiširtu* a szorulásra, bélgyörcsre vonatkozó kifejezés, amely a diagnosztikai és a kezelési szövegekben egyaránt szerepel.⁵⁸ A szekció következő része a féregre, illetve gilisztára vonatkozó három sumer és két akkád kifejezést tartalmazza.⁵⁹ A féreg, illetve a test belsejének kapcsolatára utal a farmakológia lista végbélpanaszok kezelésére vonatkozó szekciójának egyik sora, amely a *miqqānu*-féreggel a gyulladt végbélhez kapcsolja, hasonló tartalmú terápiás vagy diagnosztikai szöveg azonban nem ismert.⁶⁰ Az *išqippu*-féreg csak lexikális szövegben szerepel, gilisztaként való értelmezése is az egyik lexikális szöveghelyen alapul. A féregre vonatkozó nem hétköznapi kifejezéseket (*harsapnu* és *miqqānu*) azonban több orvosi kommentárszöveg is értelmezi. E szövegek egyike a még azonosítatlan, a hasmenés kezelését tartalmazó szöveg

kommentárja, amely a *miqqānu*-férgel a *harsapnu*-féreg színönimájaként, illetve apró féregként írja le.⁶¹ A féregre vonatkozó hétköznapi akkád kifejezés (*tūltu*) a fogpanaszokkal kapcsolatos.⁶² A szekcióban szereplő utolsó kifejezés (*lipištu*) értelmezése kérdéses. Az akkád szótárak a kifejezést „húsos vagy membránszerű abnormális anyagnak” (CAD L p. 199) vagy herezacskónak (AHw p. 554) fordítják.⁶³ A terminus a béljólással foglalkozó ómenekben az epéhez kapcsolódik, illetve a torzszülésekkel foglalkozó ómensorozatban a magzat torzulását valamilyen testi anomáliához hasonlító szakaszában szerepel.⁶⁴ Egy szembetegségek elleni recepteket tartalmazó gyűjteményes táblán egyik szempanasz elnevezése,⁶⁵ a diagnosztikai szövegekben a vizeletben észlelhető anomália.⁶⁶

13. sa.kéš.sa	:	<i>maš-ka-du</i>	<i>maškadu</i> -betegség (= izomsorvadás?)
14. sa.GA.KASKAL.sa	:	kimin	ditto
15. sa.ad.gal	:	kimin	ditto
16. sa.gig	:	kimin	ditto
17. sa.gíd.i	:	<i>ni-pi-iš-tu</i>	valamilyen bőrbetegség
18. sa.ad.diri	:	<i>ša-na-du</i>	valamilyen ízületi betegség
19. sa-ad-dugud	:	<i>ša-áš-šú-tu</i>	izomgörcs?
20. sa.me.el.gal	:	kimin	ditto
21. sa.ad.gal	:	kimin	ditto
22. sa.nim.mar.ra	:	kimin	ditto
23. sa.ad.nim	:	kimin	ditto

A szekció izom- és ízületi betegségeket tartalmaz. A sumer kifejezések mindegyike tartalmazza a *sa* = *šerānu* lexémát, amely a mezopotámiai diagnosztikai és kezelési szövegekben egyaránt

54. A varázsló vagy a gonosz démon mérgehez hasonló ártó hatást hordoz a nyál vagy köpet. Mágikus szövegekben szoros asszociatív kapcsolatban áll fenn a nyál/köpet (sumer *u₂*) és az ártó mágikus hatás között, így például egy óbabiloni kétnyelvű lexikális listában a váladék, köpet (*u₂* = *rupuštu*) az ártó mágiát jelentő kifejezéssel (*u₁₁* = *kišpu*) helyettesíthető: a varázslónő megjelölésére általában használt „munus.u₁₁.zu” helyett a lista a „munus. u₂. zu” terminust szerepelteti (Lú Excerpt II 18, MSL 12, 104:18). A köpet és az ártó mágia közti kapcsolathoz lásd Schwemer 2007: 16–21.
55. [Ü...] -nu : Ü *ša-mi e-sil-ti lib-bi* = ...-növény : növény a szorulás (ellen) (CT 14 36 81-2-4,267 rev. 7; RA 13 37:10).
56. *šumma amēlu esilti libbišu šušuri u urše uhtepū umšate quttupi* = Ha valakinek a szorulása meggyógyult és az *uršu*-kiütése kifakadt, az anyajegye ki van vágva (BAM 168 obv. 66; Geller 2005: 208 és 209).
57. Az akkád *šemēru* ige az akkád *emēru* (a test belsejét érintő szenvedés, talán bélgyörcs) ige variánsa, a szöveghelyek mindegyike a test belsejére vonatkozóan említi. A kifejezés értelmezéséhez lásd CAD S p. 127; Scurlock és Andersen szerint az *emēru* ige az *ebēru* igével együtt a 'fújni' jelentésű *napāhu* ige színönimája, a kifejezést felfúvódásként (distention) fordítja (Scurlock–Andersen 2005: 286–287).
58. A kifejezés orvosi szövegekben használt általános névszói formája *kišir libbi* = a test belsejének megkötözése. A kifejezés értelmezéséhez Scurlock–Andersen szerint a *kis libbi* és a *kišir libbi* hasonló szimptomákat mutató betegség, amelyet gyomorrontásként értelmez (Scurlock–Andersen 2005: 131–132).
59. A tárgyalt két akkád kifejezés az Ur₅-ra lista féregelnevezéseket tartalmazó szekciójában szerepel (14. tábla 253–272. sorok, MSL VIII/2 28–31), illetve a *miqqānu* terminust több orvosi kommentárszöveg is tárgyalja.
60. „Erős *urnu*-növény : gyógynövény a gyulladt végbél (kezelésére), amely *miqqānu*-férgel tartalmaz: keverd össze (a gyógynövényt) faggyúval, helyezd a végbélbe” (BAM 1 iii 17–18., a szöveg feldolgozásához lásd Attia–Buisson 2012).
61. 22. [*har-s*]a-pa-nu : mi-iq-qa-ni : [x x x] 23. [*mi-i*]q-qa-nu : tul-tum ša-ħir-t[um] = a *harsapnu*-féreg (azt jelenti) *miqqānu*-féreg (illetve) a *miqqānu*-féreg (azt jelenti) hogy apró féreg (BAM 409 rev. 22–23., a tábla feldolgozásához lásd Bácskay 2013).
62. Az akkád *tūltum* pontos jelentése bizonytalan, a lexikográfiai szöveghagyomány több sumer logogrammal is megfelelteti az akkád kifejezést (*u₂*, mar, zú.muš stb.). A legrészletesebb felsorolást a Ur₅-ra listában olvashatjuk: *u₂.tu.ra*, *u₂.uzu*, *u₂.gig* = *tu-ult-tu* (Ur₅-ra 14, 271 MSL VIII/2 30), e lista szerint az akkád kifejezés egyaránt vonatkozik a húsbán kifejlődő csontkukacokra (*u₂.uzu*) és egyéb, betegséget okozó férgekre. A fogféreg kapcsán a mezopotámiaiak vélhetően nem valamely konkrét anatómiai entitással (pl. fogideg), hanem a fogakban jól érzékelhető lyukakkal hozták összefüggésbe a fogba lyukat fúró féreg létezését.
63. A sumer logogram hapax, sem lexikális sem egyéb más forrásban nem szerepel. Az akkád kifejezést több kutató herezacskóként fordítja (Leichty 1970, 34; Stol 2000, 160). Scurlock–Andersen a diagnosztikai ómensorozatban szereplő szöveghelyet az anyagcserével összefüggő betegségek kapcsán tárgyalja, és a vizeletben megfigyelhető „membránszerű anyagként” értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 162 illetve 30. jegyzet). Esztári felveti, hogy a kifejezés hangtani szempontból hasonlít a 'felöltözni', illetve 'beborítani, beburkolni' jelentésű *labāšu* igére (Esztári 2012: 22).
64. A mezopotámiai béljólás legterjedelmesebb gyűjteménye a „[h]a az epehólyag” (*šumma martu*) című gyűjtemény, az I. évezredi standard sorozat a máj, illetve egyéb belső szervek (epe, tüdő, belek) egyes részei szerint tagolódik. Az béljólással kapcsolatos ómenszövegek értelmezéséhez lásd Koch–Westenholz 2000; Koch 2005. A torzszülésekkel foglalkozó ómensorozat feldolgozásához lásd Leichty 1970, de Zorci 2011.
65. A szembetegségekkel kapcsolatosan lásd Fincke 2000: 226.
66. A standard sorozat 14. tábla 52. sora (Labat 1951: 136–137).

jelenti a véreteret, az inakat és az izomzatot.⁶⁷ A szekció kifejezéseinek zöme két betegségre (*maškādu* és *šaššātu*) vonatkozik. A *nipīštu* betegség a diagnosztikai szövegek alapján lázzal és vörös színű kiütésekkel jár, amelyet a standard diagnosztikai sorozat a bőrpanaszok (elsősorban kiütések) között tárgyal.⁶⁸ A valamilyen ízületi betegségként értelmezett *šanadu* a kezelési szövegekben és a ráolvasások ún. standard betegséglistájában egyaránt előfordul, nem szerepel azonban e kifejezés a diagnosztikai szövegekben.⁶⁹ A *maškādu* betegség a diagnosztikai és a terápiás szövegekben egyaránt előfordul, a kutatás a sumer logogrammak, illetve a szimptómaleírások alapján a betegséget valamilyen csípőpanaszokkal járó ízületi betegségként határozza meg.⁷⁰ A *šaššātu* betegség diagnosztikai és kezelési szövegekben, valamint a standard ráolvasássorozatok ún. betegséglistájában egyaránt előfordul, a szimptómaleírásokban izmok megmerevedése és a végtagi bénulás a leggyakoribb panasz.⁷¹ A *maškādu* és *šaššātu* betegség szoros kapcsolatára utal az akkád nyelvű szinonimalista, amely megfelelteti egymással a két betegséget.⁷²

24. sa.ad.nim	:	<i>be-en-nu</i>	<i>bennu</i> -epilepszia
25. sa.ad.gal	:	<i>ra-pa-du</i>	<i>rapādu</i> -betegség
26. sa.pad	:	kimin	ditto
27. sa.pad.ba.aka	:	kimin	ditto
28. sa.du ₁₀ .ra.ra	:	kimin	ditto
29. du ₁₀ .pad	:	<i>na</i> [...]	
30. du ₁₀ .ba.ra.lá.e	:	[...]	

A lista e szekciója epilepszaszerű betegségekre utaló mezopotámiai kifejezéseket tartalmaz.⁷³ A *bennu* terminus a diagnosztikai és a terápiás szövegekben egyaránt előfordul, a

szimptómaleírásokban remegés (akkád *galātu*), a beteg kiáltása (akkád *šasú*), borzongás (akkád *parādu*) és étvágytalanság kíséri a betegséget.⁷⁴ A *rapādu* kifejezés a diagnosztikai szövegekben és ráolvasások betegséglistájában, valamint orvosi kommentárszövegekben fordul elő.⁷⁵ A betegség akkád elnevezése a 'futni, szaladni, kóborolni' jelentésű *rapādu* igehez kapcsolható, a szöveghelyek többségében az ige ragozott alakja szerepel.⁷⁶

31. al.šú.[šú]	:	[...]
32. sag.im.[x]	:	[...]
33. sag.ba.[x]	:	[...]
34. 'x'[...]	:	[...]

(gap)

A kolumna utolsó szekciója töredékes, az épen maradt sumer logogrammak alapján a szekció tartalma nem határozható meg. Az első sumer logogram akkád terminussal való azonosítása bizonytalan, e sumer kifejezés a 'lesüllyedni, lefedni, megsemmisíteni' jelentésű sumer *šuš* ige ragozott alakja. A többi sumer logogram töredékes, mindkét még olvasható szó a fej jelentésű *sag* főnévvel alkot összetett igealakot.

III. KOLUMNA

1. ra.[ra]	:	<i>ra-sa-bu</i>	lesújtani, levágni
2. šid ^{ba-a} [š šid]	:	<i>da-a-kum</i>	megölni
3. šid ^{za-a} [šid]	:	kimin	ditto
4. gi ^g , gi ^g	:	kimin	ditto
5. dug ^g , ga	:	kimin	ditto

A szekcióban szereplő kifejezések egyike sem valamely betegséget vagy szimptómát jelölő orvosi szakkifejezés. A *rasābu*

67. A véretek mezopotámiai fogalmának értelmezéséhez lásd Oppenheim 1962. Scurlock és Andersen a keringési rendszer kapcsán tárgyalja a véretekhez kapcsolódó orvosi terminusokat, az itt szereplő betegségeknek egy részének jelentése azonban nem egyértelmű, így például a *tib nakkapti* („halánték-szúrás”) kifejezést a halántékon érzékelt pulzusként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 172–176).
68. A diagnosztikai szöveghelyek (33. tábla 16 és 17. sor) fordításához és értelmezéséhez lásd Heeßel 2000: 359 és 367; Scurlock–Andersen 2005: 241. A betegség a kezelési szövegekben nem szerepel.
69. Wassermann kimutatta, hogy az óbabiloni ráolvasásokban és a lexikális szövegekben a *šanadu* betegség a himlő valamely típusával, a láz különböző formáival, epilepszaszerű betegségekkel, a bőr- és fejpanaszokkal, valamint a hidegrázással együtt a betegségek felsorolásának főbb vázát alkotta (Wassermann 2007). Az I. évezredi standard ráolvasássorozatok ún. betegséglistáját elemezve megállapítható, hogy az ízületi betegségek, a bénulás és a paralízis különböző formái e listák szerves részét alkották (Schwemer 2007: 169–176).
70. A lexikális szövegekben a *maškādu* betegség sumer logogrammai átfedést mutatnak az ugyancsak ízületi betegségként definiált *sagallu* betegséggel, illetve e két betegség gyakran egymás mellett szerepel. E betegségek jellemző szimptómája a csípőfájdalom, illetve *sagallu* betegséggel ellen alkalmazott amulettet a beteg csípőjére kellett felkötni (Schuster–Brandis 2008: 127–128). A két betegséget Scurlock és Andersen az ízületi betegségek alatt tárgyalja, és krónikus alsó háti fájdalomként (chronic low back pain syndrome) határozza meg (Scurlock–Andersen 2005: 257–258).
71. A *šaššātu* betegség sumer logogrammai átfedést mutatnak az epilepsziaként azonosított *bennu* betegséggel, valamint a *rapādu* betegséggel (jelentése: 'szaladni, vándorolni') és a *samānu*-betegséggel, a diagnosztikai és a kezelési szövegek azonban külön betegségeként tárgyalják e három kifejezést. A *šaššātu* betegséget Labat reumaként (Labat 1957–1971), Scurlock és Andersen a fertőző betegségek alatt tárgyalva tetanuszként határozza meg (Scurlock–Andersen 2005: 66–68).
72. Malku iv. tábla 51. sor (Hruša 2010: 94)
73. Az epilepszia mezopotámiai fogalmának értelmezéséhez lásd Stol 1993; Scurlock–Andersen 2005: 83–84; Avalos 2007.
74. A *bennu* betegség szimptómaleírásához lásd Stol 1993: 23–53, 55–98 (diagnosztikai szövegek).
75. A CAD a betegséget a listeria baktérium által okozott bakteriális fertőzésként értelmezi (CAD R 147), Scurlock és Andersen a trauma és sokk okozta betegségek fejezetben a vérzéses sokk alatt tárgyalja, felhívva a figyelmet arra, hogy a betegséggel zavarodottság, trauma és láz járhat (Scurlock–Andersen 2005: 350–351).
76. A kifejezés főnévi változata a diagnosztikai szövegekben nem szerepel, a kezelési szövegekben pedig csak a ráolvasások betegségekatalógusában fordul elő: [én gig m]i-iq-tum li-'i-bu di-'i[-ú] [ah-ħa]-zu šu-ru-up-pu-ú a-šú-uš-tum : ħur-ba-šú lú-lil-[lá be-en-nu] [ši]-da-nu u ħa-a-a-at-tu : mu-kil reš ħul-ti 'um' -[mu] [si-li]-i'-tum sa.al.ħab li-'i-bu ú-qu-qu-u šá-aš-[šá-tu] [alad mi-ši]t-tum ra-pa-du 'gidim' la-maš-tum la-ba-'šu' ah-ħa-zu [bi-ib-bu] 'ek' -mu ek-ke-em-[tum] ú-tuk-ku ra-bi-šu šag[-ga-šú] [mu-t]u ħi-in-tu ki-ib-bu kát-til-[l]u [al-l]u-ħap-pu lu-'-tum nam-tar mim-ma lem-nu mu-šab-bit a-[me-lu-tum én] = Ráolvasás (a következő) betegség(ek)re: miqtu-epilepszia, li'bu-láz, di'ü-fejbetegség, sárgaság, borzongás, depresszió, reszketés, Lilü-démon, bennu-epilepszia, Šidānu-démon és Hájātu-démon, „a gonosz kísérője”-démon, ummu-láz, szenvedés, jajveszékélés, li'bu-láz, némaság, šaššātu-izületi betegség, Šedu-szellem, mišittu-paralízis, rapādu-betegség, halotti szellem, Lamaštu-démon, Labāšu-démon, Ahħāzu-démon, bibbu-fertőzés, tolvaj, női tolvaj (Lamaštu-démon jelzője), Utukku-démon, Rābišu-démon, gyilkos, halál, ħimtu-forróság, kibbu-gyulladás, vadállat, jajveszékélés, gyengeség, Namtarru-démon, bármely gonosz, amely megragadja az embert. Ráolvasás (BAM 338 6'-13').

ige sem a diagnosztikai, sem a kezelési szövegekben nem szerepel, leginkább az asszír királyfeliratokban az ellenség vagy valamely város legyőzésére, illetve levágására használt kifejezés. A „megölni” ige leggyakoribb sumer logogramja (gaz) nem szerepel a listában, az itt szereplő sumer kifejezések legtöbbször pedig hapax.

6. ab-ra	: <i>ma-ħa-šu</i>	ütni
7. te.'te'	: <i>su-ħu-lu</i>	szúró fájdalmat érezni
8. te.'te'	: <i>ħu-ru-ú</i>	állandóan ütni ⁷⁷
9. te.'te'	: <i>du-ku-mu</i>	összegörnyedni?
10. te.te	: <i>su-ħu-mu</i>	gondban lenni
11. te.te	: <i>du-ku-šu</i>	szúró fájdalmat érezni
12. te.te	: <i>šur-ru-pu</i>	égető fájdalmat érezni
13. te.te	: <i>pul-lu-ħu</i>	rettegni
14. te.te	: <i>ħur'-ru-šu</i>	szülni?
15. te.te	: <i>[n]a-tu-u</i>	megütni
16. te.te	: <i>[nu]-ut-tu-u</i>	ütleli
17. zé.zé	: <i>[x]</i>	

A szekcióban a betegségekkel összefüggő fájdalmakra és érzésekre vonatkozó kifejezések szerepelnek. Csaknem valamennyi sumer logogram a 'közeledni, közelíteni' jelentésű *teħu* ige duplikált alakja.⁷⁸ Ezek egyike a szúró fájdalom (*suhħulu* és *dukkušu*), a két kifejezés közül az utóbbi ige G törzsű alakja (*dakāšu*) jóval gyakoribb az orvosi szövegekben.⁷⁹ Bár a kifejezés főnévi vagy igei alakja önmagában nem jelöl konkrét betegséget forrásainkban, az ige D törzsű ragozott alakjának jelentése 'szúró fájdalmat érezni'.⁸⁰ Két kifejezés (*maħāšu* és *turrū*) utal az ütéshez hasonló fájdalomra, az utóbbi a 'megütni' jelentésű *terū* ige D törzsű alakja. A *durū* és a *dukkumu* hapax, az utóbbi a 'lehajolni, lehajlítani' jelentésű *dakāmu* ige D törzsű alakja. Az égető fájdalomra az orvosi szövegek több kifejezést is használnak (*ħamātu*, *kabābu*), az itt szereplő *šurru* az 'égni, égetni' jelentésű *šarāpu* ige származéka, a kifejezés elsősorban a test belsejére (*libbu*) és a gyomortájékra (*rēš libbi*) vonatkozik.⁸¹ Az orvosi szövegek számos, a páciens rettegésére, félelemérzétére utaló kifejezést tartalmaznak, az itt szereplő *pulluħu* ige

azonban az orvosi szövegekben nem szerepel.⁸² A megütni és ütlelni kifejezések ugyanazon akkád ige származékai, e terminusok az orvosi szövegekben nem fordulnak elő, talán az ütéssel járó fájdalom érzésére utalnak. A szekcióban szereplő utolsó kifejezés kapcsán csak a sumer logogram olvasható. A kifejezés a 'kitépní' jelentésű akkád *baqāmu* igével vagy az 'összecsomózni' jelentésű akkád *šatū* igével feleltethető meg.

18. ħum.ħum	: <i>'ħum'-mu-šu</i>	végtagi merevedés
19. šu.si.an.na.ħum.ħu.[um]	: <i>[ú-ba-na] 'e'-la-ta ħa-miš</i>	„a felső ujj” (nagyujj?) merev
20. giš.giš.g[id]	: <i>[pa]-ša-du</i>	(láb)törés?
21. gir ₃ .ħum	: <i>[ħa]-ma-šu</i>	(láb)merevedés
22. gir ₃ .t[ag]	: <i>[ħ]a-miš-tu</i>	megmerevedett (láb)
23. gir ₃ .ga ₂ .ba.[an.du]	: <i>i-te-eq-lip-pu-u</i>	
24. gir ₃ .al.gi[lim]	: <i>it]-'te'-ni-gi-ir</i>	„keresztbe fekszik (a lába)” (= biceg?)
24. gir ₃ .[peš ₆ .peš ₆]	: <i>še-pa ub-bu-ħa-tu</i>	felpuffadt láb
25. [gir ₃ .mú.mú]	: <i>nu-pu-ħa-tu</i>	feldagadt (láb)
26. [gir ₃ .du.du.ur].hi	: <i>na-mu-ši-ša-tu</i>	„mozgó” (rángatózó?) (láb)

A szekció lábpanaszokkal kapcsolatos kifejezéseket tartalmaz, amelyek közül négy ugyanazon akkád ige (*ħamāšu*) származéka. Az említett ige általános jelentésének meghatározása kérdéses, az akkád szótárak a végtagok normálistól eltérő állapotára utaló kifejezésként, végtagi merevedésként vagy törésként értelmezik.⁸³ A 'hasítani' jelentésű *pašādu* kifejezés az orvosi szövegekben egyáltalán nem fordul elő, illetve a végtagok töréseire vonatkozó egyéb terminusok az orvosi szövegekben egyáltalán nem jelennek meg.⁸⁴ A sántításra vagy bicegésre utaló kifejezés a 'keresztbe feküdni' alapjelentésű *egēru* ige származéka. Ez az ige azonban az orvosi szövegekben nem fordul elő, az akkád szótárak fordítása az akkád szövegek kontextusán alapul.⁸⁵ A következő két kifejezésben szereplő 'felpuffadni, felfúvódni' jelentésű igék (*ebētu* és *napāħu*) gyakran sópárt alkotva szerepelnek a kezelési szövegek tünetleírásaiban.⁸⁶ A szekció utolsó kifejezése a 'mozogni, mozgásba hozni' jelentésű *namāšu* igéből képzett nőnemű melléknév.⁸⁷

77. A CAD T a tárgyalt szöveg helyet a bekenni, megütni jelentésű *terū* A ige nével szerepelteti.

78. A sumer logogramok duplikációja a Gtn vagy D törzsű akkád igealakok hatása.

79. Mindkét itt szereplő kifejezés a tárgyalt igék (*saħālu*, *dakāšu*) D törzsű főnévi ige nével alakjai, amelyek önmagukban nem jelölnek konkrét betegséget. A *dakāšu* ige főnévi alakja (*dikšu* = szúró fájdalom) számos orvosi szövegben szerepel, a fájdalom zöme belső testrészekre (has, epigastrium stb.) vonatkozik. Scurlock és Andersen a kétféle szúró fájdalom között különbséget téve a *saħālu*-fájdalmat rövid, relatív enyhe szúró fájdalomként, a *dakāšu*-fájdalmat sokkal intenzívebb és hosszán tartó szúró fájdalomként határozza meg (Scurlock–Andersen 2005: 288).

80. A szúró fájdalomra vonatkozó másik, általánosan használt ige a *dakāšu*, amelynek főnévi alakja (*dikšu*) is.

81. A kifejezés főnévi származéka (*surpu* = égető érzés) a test belsejét vagy szívet jelölő kifejezéssel (*libbu*) állandó szókapcsolatot alkotva egy betegség (*šurup libbi*) elnevezése. Az akkád szótárak e betegséget valamilyen szívpanaszként értelmezik (CAD S 256; CDA 341). Scurlock és Andersen a *šarāpu*-fájdalmat a *ħamātu*-fájdalomnál intenzívebb égető fájdalomként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 288).

82. A páciens rettegésére utaló kifejezések pl. *ašūtu* (félelemmel teli aggodalom, depresszió), *gilittu* (rettegés), *pirittu* (félelem), *adirtu* (félelemmel teli aggodalom, depresszió) stb. A félelemmel teli aggodalommal kapcsolatos kifejezések értelmezéséhez lásd Scurlock–Andersen 2005: 370–371.

83. CAD H 61, illetve CAD A2 28 és AHW p. 315. Scurlock és Andersen a kifejezést paralizisként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 290).

84. Törések kezelésére vonatkozó kezelési szöveget nem ismerünk, illetve a diagnosztikai szövegekben sem szerepel. Az egyéb forrásokban (jogi szövegek, levelek stb.) említett törésekre forrásaink a *šebēru* igét használják (CAD S2 p. 248).

85. CAD E p. 42 és AHW p. 190. Az egyedüli orvosi előfordulás egy diagnosztikai szöveg helyet: diš gir¹¹-šú it-te-nen-gi-ra = Ha valakinek a lábai újra és újra összeakadnak (TDP 142:12)

86. Az *ubbuħu* kifejezés az *ebētu* ige D törzsű alakjából képzett melléknév, a kifejezést a lista első szekciója kapcsán korábban tárgyaltam. A *nuppuħatu* kifejezés a *napāħu* ige D törzsű alakjából képzett melléknév.

87. A kifejezés értelmezése az akkád szótárakban némileg eltérő. A CAD a tárgyalt szó menni igével alkotott állandó szókapcsolatra fókuszálva, a terminust a halálra vonatkozó eufémisztikus kifejezésként értelmezi (CAD N1 p. 235), az AHW értelmezése (mozgó, mozgásban lévő) szorosabban kapcsolódik az igei jelentéshez (AHW 728).

27. [du.du.u]r ₁ hi	:	na-mu-ši-tu	„mozgó” (rángatózó)
28. [...] DUN	:	kimin	ditto
29. [...] BAD	:	kimin	ditto
30. [g]u.ru.un	:	da-mu	vér
31. ¹ u ₃ ˊ.mu.un	:	kimin	ditto
32. šeš	:	kimin	ditto
33. mud	:	kimin	ditto
34. sa	:	kimin	ditto
35. uš ₂	:	kimin	ditto

A szekció első három kifejezése az előző szekció utolsó terminusához kapcsolódik. A szekció összes többi kifejezése a vérré vonatkozó akkád kifejezések különböző logogrammait tárgyalja, az orvosi szövegekben általánosan használt uš₂ logogram a felsorolás végén kap helyet. A vérzés (*damu alāku* = „vér menése”), illetve bizonyos testrészek (pl. szem) vérrrel való telítődése (akkád *malū*) számos kezelési és diagnosztikai szöveg tünetleírásában szerepel, ezeket azonban betegségeként sohasem definiálják forrásaink. Az orvosi szövegek tünetleírásaiban az orrvérzés, a száj vérzése, a végbél vérzése, valamint a vér felköhögése vagy kiöklendezése szerepel.⁸⁸ Noha a mezopotámiai diagnosztika különbséget tesz az ún. sötét vér (*damu da'mu* vagy *adamatu*), valamint a vörös vér (*damu pelū*) között, a források zömében a jelző nélküli kifejezés szerepel.⁸⁹

36. [l]ugud	:	šar-ku	genny, gennyesedés
37. uš ₂ .lugud.de ₂ .de ₂	:	da-mu u šar-ku a-la-ku	véres és genny folyása

A szekció a gennyes váladékra (akkád *šarku*) vonatkozó kifejezéseket tartalmazza. Az orvosi szövegek tanúsága szerint genny folyhat a páciens péniszéből, füléből vagy végbeléből. A vér és genny folyása a megbetegedés egyik toposzszerű kifejezése egyes átokformulákban. A vér és a gennyes váladék mezopotámiai tudományos gondolkodásban való szoros összefüggésére utal a tárgyalt kifejezés általában használt sumer logogramja (lugud), amely összetett jelként, „világos vér” (UŠ₂.BABBAR) értelmezhető. A „világos vér” terminus párja a fentebb említett „sötét vér” (akkád *adamatu*, sumer adama [UŠ₂.GE₆]).⁹⁰

38. úš.lugud.gu ₇ -gu ₇	:	kimin	ditto (véres genny folyása)
39. úš.še ₁₀ .da	:	ni-i-tú	véres széklet

40. [l]a.ga	:	gu-ri-iš-tu	női nemiszerv
41. [l]a.ga	:	laq-laq-qu	női nemiszerv
42. [za].ra.aḥ	:	kimin	ditto
43. [x].gi ⁴	:	pu-ul-ḥi-tu	pattanás, fekély
44. [...]šà	:	kimin	ditto
45. [uh]	:	kal-m[a]-tu	parazitaféle (tetű vagy poloska)
46. [...]	:	[...-t]u	(gap)

A szekció tartalma igen sokszínű, a kifejezéseket összekapcsoló logikai struktúra azonban kérdéses. A véres széklet szerepel az óbabiloni ráolvasásokban az égből alászálló betegségek között,⁹¹ e ráolvasásokat a kutatók egy része valamilyen járványos betegség kitérésének leírásaként értelmezi.⁹² A női nemi szervre utaló két kifejezés (*gurištu* és *laqlaqqu*) csak lexikális szövegekben jelenik meg.⁹³ A mezopotámiai orvoslás számos kifejezést használt a bőrön érzékelhető különböző kiütésekre, pattanásokra, az egyes kifejezések közti különbségek azonban nem mindig világosak számunkra (lásd fentebb). A *pulḥitu*-kiütés orvosi szövegekben nem fordul elő, két irodalmi szöveg és egy óbabiloni ráolvasás az ajakon előforduló kiütésként említi.⁹⁴ A valamilyen élősködő rovarként értelmezett *kalmatu* ritkán fordul elő az orvosi szövegekben, a farmakológiai lista szövege a páciens testében (*zumru*) lévő *kalmatu*-rovarra említi. Néhány szöveg említi az „édes *kalmatu*-élősködőt” (*kalmatu matuqtu*) is, e szöveghelek némelyike a fejen előforduló rovarokra utal, amelyeket vélhetően tetűként határozhatunk meg.

IV. KOLUMNA

(gap)			
1' [g]š.	bal.gur ₅ .ru ^ˊ	:	kimin ditto (<i>šabāru</i> = rángatózás)
2' [ra].aḥ	:	kimin	ditto
3' [ig]i.bal	:	kimin	ditto
4' [x].an.dib	:	kimin šà il	„ditto (<i>šabāru</i> = rángatózás, amelyik fel van emelve”

A tábla teteje kitörött, a szekció fennmaradó részének akkád oldalán ismétlőjelek szerepelnek, az itt tárgyalt betegséget a sumer logogrammak alapján lehet azonosítani.⁹⁵ A *šabāru* ige az orvosi szövegekben a száj, a szem vagy az arc rendellenes mozgására utaló kifejezés.⁹⁶

88. Egyik forrásunk alapján az orrvérzés elállítására vonatkozó receptek önállókezelési sorozatot alkottak: uš₂ kir₄ ku₅-da = az elállított orrvérzés (KAR 44 obv. 18).

89. A mezopotámiai orvoslás kezelési eljárásai között talán szerepelt a köpölyözés, az eljárás mögött meghúzódó tudományos elmélet (pl. vérnyomás szerepe, vérerek rendszere) azonban egyelőre nem világos számunkra. Az köpölyözés értelmezéséhez lásd Biggs RLA 7 p. 629a, a szerző által tárgyalt szöveg (BAM 323 94–95) újabb értelmezéséhez lásd Scurlock 2006 no. 91: 1–7.

90. Egy diagnosztikai kommentárszöveg az alábbiak szerint értelmezi a kifejezést: adama a-da-ma-tum uš₂: da-mu : ge₆ : ša-ˊal^ˊ-[mu] = adama (jelentése) fekete vér (mivel) uš₂ (jelentése) vér, ge₆ (jelentése) fekete (SptU I. 36 obv. 3).

91. Goetze 1955 A és B ráolvasásokban.

92. Kämmerer az óbabiloni ráolvasásban szereplő betegségeknek a himlőjárvány kitérését kísérő betegségeknek tekinti, a *niṭu* kifejezést pedig véres hasmenésként értelmezi (Kämmerer 1995: 163). Wasserman az óbabiloni ráolvasásokban és lexikális szövegekben szereplő betegségek vizsgálata során cáfolja Kämmerer elméletét (Wasserman 2007: 49–50).

93. A *gurištu* itt tárgyalt szöveghelyen túl a II. évezredből származó óbabiloni betegséglistán is szerepel: [l]a.ga | gu-ri-iš-[tum] (PBS XII 13 Rs. 14; MSL IX. 79).

94. A tárgyalt szöveg egyik korábbi szekciójában már említett betegség.

95. A sumer igi.bal logogram a szem, a száj vagy az arc valamilyen hirtelen mozgást jelentő *šabāru* igehez kapcsolódik, illetve az ePSD sumer szótár szerint a „raḥ” valamilyen betegség, illetve több akkád ige logogramja.

5. [šè].bar	: tu-ga-nu	tugānu-betegség
6. [mu]r.gig	: uq-qu	sumer: beteg tudó, akkád: uqqu-betegség
7. 'x'.zé.gig	: ši-i-qu	ekcémáfélé
8. [b]a.ab.silig.ge	: tu-uš-ka-at-ta-ma ?	
9. [a]b.ta.ru	: ma-ħa-ar	valamivel szemben?
10. [a]b.ta.ru.ru	: i-ma-ħar	magához vesz/elfogyaszt?
11. [zi].tur	: sa-a-ú	csuklani, zihálni
12. [zi]paħ	: kimin	ditto
13. [uš ₁].uš ₁	: kimin	ditto
14. [ša.šu].däg.gi	: sa-a-a-ħu	csuklani, zihálni

A szekcióban lévő betegségek logikai összefüggése kérdéses, illetve az egyes kifejezések jelentésének tisztázását megnehezíti, hogy számos logogram egyáltalán nem szerepel az orvosi szövegekben. A *tugānu*-betegség pontos meghatározása egyelőre nem lehetséges, a betegséghez tartozó tünetleírások a leggyakrabban has- vagy végbélfájdalmat, belső „lázat” és öklendezést említenek.⁹⁷ A szövegek egy része a kifejezést a „gyomor szájának” betegségeként határozza meg, illetve a szövegek egy része a Pašittu démon által okozott betegségként definiálja a tárgyalt kifejezést.⁹⁸ A betegség hányással, öklendezéssel való szoros kapcsolatát megerősíti a ráolvasópapi hivatáshoz kapcsolódó szövegek címeit tartalmazó, a „Ráolvasópap kézikönyve” címen ismert szöveg alábbi részlete: 'Az elállított orrvérzés', 'Az elállított hányás' *tugānu*-betegség, 'Az elállított hasmenés' a második (jelentése): nád' (KAR 44 obv. 18).⁹⁹ Az *uqqu* kifejezés a valamilyen bénulást jelentő *eqēqu* ige D törzsből képzett főnév. A kifejezés hapax, a töredékes sumer logogram kiegészítése a következő kifejezésen alapul. A *šiqu* kifejezés a páciens orrát és száját irritáló bőriritáció, amely egy későbbi babiloni betegséglistán a tüdőből kiinduló betegségeknel szerepel.¹⁰⁰

A *tuškattama* kifejezés hapax, a CAD értelmezése szerint a 'lerövidíteni, véget érni' jelentésű *kādu* ige származéka.¹⁰¹ Az ezt követő két kifejezés a 'szembeállít, szembeszáll, megkap' jelen-

tésű *mahāru* ige származékai. Az itt szereplő logogrammák más forrásban nem szerepelnek, illetve az akkád kifejezések értelmezése is kérdéses. Az ige orvosi szövegekben való előfordulása leginkább a páciens étvágytalanságára vagy éppen a normál táplálkozásra utaló kifejezéseként fordul elő (pl. ninda u kaš la imahħar/imahħar = kenyeret és sört nem vesz magához/magához vesz).¹⁰² A szekció utolsó négy kifejezése a valószínűleg 'csuklani' vagy 'zihálni' jelentésű *sā'u* ige logogrammáit tartalmazza. E kifejezés nagyon ritka, a tárgyalt logogrammák zöme is csak ebben a listában szerepel.¹⁰³

15. [lù].lù	: i-te-eq-lip-pu-u	lehámlik?
16. [lù].lù	: i-ta-ak-tu-mu	beborít, elfátyoloz
17. [...].'x'	: pa-ru-ú	öklendezni
18. [...]	: i-te-eq-lip-pu-u	lehámlik?
19. [...]	: i-tāk-tu-mu	beborít
20. [...]	: 'dul'-lu-ħa-an	zavarodottság?
21. [...]	: [ħ]a-a-šu	aggódni, félni
22. [...]	: [k]imin	ditto
23. [...]	: [š]a-ħa-tu	rettegni

Az *iteqlippu* kifejezés a 'hámozni, hámlani' jelentésű *qalāpu* ige származéka, a terminus szimptomaleírásokban nem szerepel. A *itaktumu* kifejezés a 'beborítani, elfedni' jelentésű *katāmu* ige származéka. Az ige az orvosi szövegekben a páciens szemére és arcára vonatkozik, illetve e kifejezéssel jelezhetik a betegség vagy démon támadását is. Az öklendezés számos betegség tünetleírása között szerepel, illetve a korábban már említett „Ráolvasópap kézikönyve” szerint a hányás megszüntetésére irányuló kezelések külön szövegcsoporthoz tartoztak. A *dulluħan* kifejezés hapax, a terminus a 'zavarni, zavarossá tenni' jelentésű *dalāħu* ige származéka, amely az orvosi szövegekben a szemre (*ināšu dalħa* = a szemre zavaros) és a test belsejére (*libbašu daliħ*) vonatkozóan jelenik meg, illetve a kifejezés gyakran a hasonló jelentésű *ešū* igével együtt szerepel.¹⁰⁴ A szekció utolsó két kifejezése a páciens eltöltő

96. A CAD értelmezése szerint a *šabāru* / *šapāru* ige valamilyen oldalirányú rendellenes mozgást jelent (a száj esetében fintorgás, a szem esetében kancsalitás). A CAD külön tárgyalja a két igét, az utóbbit a kancsalságra vonatkozó kifejezésként értelmezi, utalva arra, hogy a tárgyalt szöveghelyeken a szem mindig az ige tárgya és nem pedig az alanya (CAD S p. 96; Fincke 2000: 159–160). A diagnosztikiai kommentárszövegek mind a szájra, mind a szemre vonatkozóan értelmezik a terminust, az egyik szöveg a száj rángatózását (ka-šu, ša-pir = a szája rángatózik) a következőképpen magyarázza: *ša-pa-ru* : *kub-bu-lu₄* : *ša-pa-ru* : *su-un-du-ru* *ša-pa-ru* : *la ta-ra-šu* = *šapāru* (azt jelenti) megbénulni, (illetve) *šapāru* (azt jelenti) kancsalítani, (illetve) *šapāru* (azt jelenti) nem terjed ki (SpTU I. 40 12–13). A szemre vonatkozóan I. SpTU I. 46:10 és STT 89:96. Kinnier Wilson és Reynolds a szemre vonatkozóan a terminust a Bell-féle bénulásként értelmezik (Kinnier Wilson–Reynolds 2007: 82). A tárgyalt igéket Scurlock és Andersen tónusos-klónusos (grand mal) epilepsziás rosszullétet kísérő szemmozgásként (nystagmus) értelmezi, az igét pislogásnak fordítja (Scurlock–Andersen 2005: 304–305).
97. Scurlock és Andersen a kifejezést gyomorfekélyként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 133–135).
98. A „gyomor szája” kifejezés anatómiai megfeleltetése kérdéses, a kutatók egy része végbélnyílásként (Scurlock–Andersen 2005: 135), mások garatként (Geller 2010b: 6) értelmezik. Pašittu egy betegségeket okozó női démon, illetve a kifejezés betegségnévként is szerepel. A kifejezés a démonizált betegségeknek egyike, amelyet a mezopotámiai orvoslás a csecsemőhalálhoz és az epepanaszokhoz kapcsol (Scurlock–Andersen 2005: 137; Wiggermann 2011: 310–311).
99. KAR 44 obv. 18; a szöveg feldolgozásához lásd Geller 2000; Jean 2006: 62–68.
100. SpTU I. 43; a szöveg kiadásához lásd Hunger 1976: 50–51, a szöveg értelmezéséhez Geller 2010b: 123–124.
101. CAD K 35 Heessel az AHw-t követve (AHw p. 465) az itt idézett diagnosztikai szöveghelyen szereplő kifejezést „*uštānaktatu*” (22. tábla 22. sor) a *katātu* ige Štn törzsből lévő alakjaként értelmezi és vibrálásként fordítja (HeeBel 2000: 266).
102. A szöveghelyekhez I. CAD M 1 58. Scurlock és Andersen az étvágytalanságot az emésztőszervi betegségek között tárgyalja (Scurlock–Andersen 2005: 124–125).
103. A szöveghelyekhez lásd CAD S 202.
104. A szemre vonatkozóan a kifejezés a szem elhomályosodására utalhat (CAD D p.43). A szembetegségek elleni recepteket tartalmazó kezelési sorozatban a *dalāħu* és *ešū* együtt is előfordul (BAM 510 iv, 10–11), a két kifejezés szinonim jelentését kommentárszövegek is említik (SpTU II. 37 :54; CT 41 plate 33, 6–7 [Fincke 2000: 92–93]). A test belsejére (*libbu*) vonatkozó kifejezést Scurlock és Andersen szívritmuszavarként értelmezi (Scurlock–Andersen 2005: 166).

rettegésre utal. A *hašū* egyéb orvosi szövegben nem fordul elő, a *šahātu* azonban a félelemre vonatkozó egyik általánosan alkalmazott kifejezés.¹⁰⁵

24. [...	: zī]-iq-tu	rovarcspés
25. [...	: kimin]	ditto
26. [...	: sa]-ma-nu	samanu-betegség
27. [te	: sa]-ha-lu	szúrófájdalmat érezni
28. [te.te	: si]-hi-i]-tu	szúró (fájdalom)
29. [giš.IGI.DŪ.te.te	: kimin šil-]i-e	ditto (= szúró fájdalom) tüske (= tüskeszúrás okozta fájdalom)
30. [...	: ...]x'-e	?
24. [gi.te.te]	: [kimin i-š]i-im	ditto (szúró fájdalom) fa (= szálka okozta szúró fájdalom)

A szekció csaknem valamennyi kifejezése szúró fájdalomra vonatkozik, a kitért sumer logogrammak az óbabiloni betegséglista alapján rekonstruálhatók. A *zīqtu* az orvosi szövegekben a skorpíó szúrására, illetve a bőrön megjelenő kiütésekre vonatkozó terminus.¹⁰⁶ A kifejezés szerepel az óbabiloni ráolvasások égből alászálló betegségei között,¹⁰⁷ illetve egy Mária városából előkerült óbabiloni levélben, amely a páciens lábát gyöttrő szúró fájdalmat (*zīqtu*) említi.¹⁰⁸ A *samānu* a ráolvasásokban és az orvosi szövegekben egyaránt előforduló betegség, amely állatot és embert egyaránt megtámadhatott, és melynek tünetleírásai lázat (*emēmu*), öklendezést és fájdalmat említenek. A betegség vélhetően bőrelváltozással is járt, mivel forrásaink megkülönböztetik a vörös, a sötét és a világos *samānu* betegséget. A kór fertőző jellegére elsősorban a ráolvasások utalnak.¹⁰⁹ A betegség szúrással, illetve szúró fájdalommal való kapcsolatát alátámasztja a „Ráolvasópap kézikönyve” azon sora, amely a kígyó- és skorpíómarásokat követően a *samānu*-betegség elleni kezeléseket tartalmazó sorozatcímet említi.¹¹⁰ Végül pedig meg kell említeni, hogy a ráolvasási szöveghagyományban külön szövegcsoporthoz tartoznak a betegségnévvel azonos Samana démon elleni ráolvasások.¹¹¹ A szekcióban szereplő többi kifejezés a szúró fájdalomra vonatkozik, amely az orvosi szövegekben a fogfájáshoz, a szüléshez, a végtagokhoz és a gyomorhoz kapcsolódik. A tüske vagy szálka okozta fájdalom, illetve ilyen betegség az orvosi szövegekben azonban nem szerepel.

25. [gi.ba.ra : ši-il-li-ti q]á-ni-e „a nád hasítása”

E szekció csupán egyetlen kifejezést tartalmaz, a sor rekonstrukciója az óbabiloni betegséglistán alapul. A kifejezés hapax, csak a két listában fordul elő, talán a nád által okozott sérülésre utal.

26. [Ū.GUG ₄ .ba.ra	: kimin el-pe]-ti	ditto (= hasítás) lucerna (= a lucerna hasítása?)
27. [...	: kimin ...]-ri	ditto
28. [...	: kimin]	ditto
29. [...]	: [mi]-hi-iš qin-n]a-zu	„a kocsis ütése” (ostorcsapás?)
30.-39 – olvashatatlan sorok (gap)		

A szekció nagyon töredékes, a rekonstrukció az óbabiloni listán alapul. A szekcióban szereplő azonosított betegségek hapaxok, csak a két listában fordulnak elő. A tábla utolsó két oszlopa kitért.

KONKLÚZIÓ A tárgyalt forrás a mezopotámiai orvosi szak-kifejezések legátfogóbb gyűjteménye, amelynek terminusai és rendszere részben a szólisták (pl. Ur₅-ra lista), részben az orvosi szövegek szöveghagyományát követi. E listában szereplő kifejezések azonban csak részben állíthatók párhuzamba a diagnosztikai és a kezelési szövegek tünetleírásaival, betegségnelvezéseivel. A listában szereplő kifejezések között számos olyan sumer logogrammat és/vagy akkád terminust találunk, amely az orvosi szövegekben egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán fordul elő, illetve egyes akkád szavak sumer logogrammai nem a kezelési és a diagnosztikai szövegekben megszokott logogramokkal azonosak, vagy az orvosi szövegekben általában használttól eltérő lexemát alkalmaz. A szöveg unikális jellegét a benne szereplő orvosi kifejezések nagy száma mellett a betegségek szekcióba tagolása adja. E szekciók a mezopotámiai „orvostudomány” szisztematikusan rendszerének tanúbizonyságául szolgálnak, illetve sokszor párhuzamba állíthatók a diagnosztikai sorozat szöveg helyeivel, a kezelési szövegek gyűjteményes tábláival és a „Ráolvasópap kézikönyvében” szereplő struktúrával egyaránt.

A szöveg kontextusa egyelőre nem állapítható meg, a csekély számú kézirat kétségessé teszi, hogy a szöveg az írnokepzés, illetve az orvosi képzés egyik kézikönyve lenne. A szöveget listászerű struktúrája, a lexikális és az orvosi szövegekkel való

105. A páciens félelmére, rettegésére számos mezopotámiai kifejezést ismerünk, az egyes terminusok jelentésárnyalatai közti különbségek azonban nem mindig világosak számunkra. Az orvosi szövegeken kívüli forrásainkban általánosan használt akkád kifejezés (*palāhu*) azonban nem a leggyakoribb terminus az orvosi szövegekben.

106. Az arcon megjelenő kiütéseket a CAD himlőként értelmezi (CAD Z p. 132), Scurlock és Andersen a bőrbetegségek alatt tárgyalja és pattanásként fordítja (Scurlock–Andersen 2005: 228).

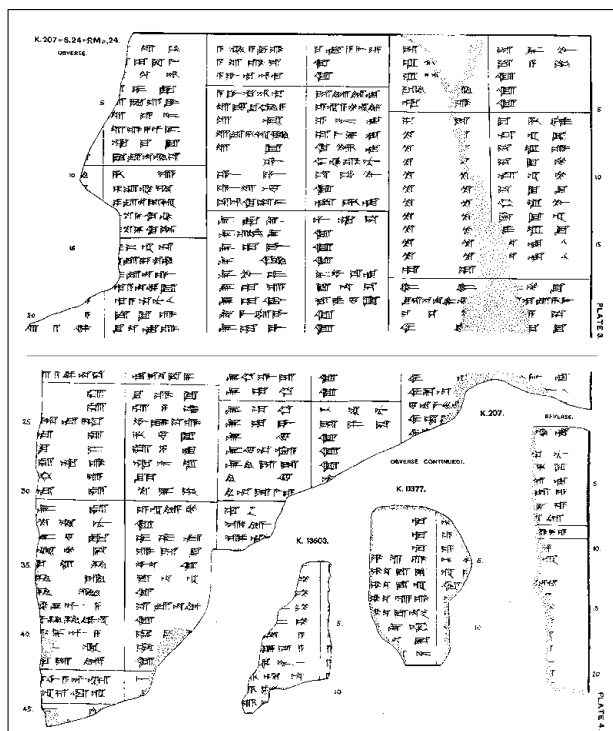
107. Goetze 1955; Wassermann 2007: 53.

108. Durand 1988: 553 és 567; Geller 2010: 64–65

109. Wassermann kimutatta, hogy e betegség az óbabiloni betegséglistákon az egyik leggyakoribb (Wassermann 2007). Kinnier Wilson szerint a betegség mycetoma, olyan gombás fertőzés, amely a páciens végtagjait támadja meg (Kinnier Wilson 1994; Wassermann 2007: 54). A betegséget Scurlock és Andersen a fertőző betegségek alatt tárgyalja, és lágyrészt fertőzőként fordítja (Scurlock–Andersen 2005: 62–64).

110. zu, muš ti-la gir₂-tab ti-la u sag-nim-nim ti-labe na sa-ma-nu gig = 'meggyógyított kígyómarás', 'meggyógyított skorpíócsípés' és 'meggyógyított samānu'; 'ha az ember samānu-betegségben szenved' (KAR 44 obv. 19).

111. A démont Wiggermann a démonizált állatok (vad kutyák, kígyók és skorpiók stb.) között tárgyalja. A démon nevének jelentése „a vörös”, oroszlanpofája, sárkányfoga, saskarmai és skorpiófarka van (Wiggermann 2011: 315). A Samana démon elleni ráolvasásokhoz lásd Cunningham 1997, No. 71 és 85; Finkel 1998.

Betegségek sumer és akkád neveit felsoroló, ún. standard babilóniai betegséglista. Forrás: W. Budge: *Cuneiform Text from Babylonian Tablets in the British Museum. Part XIX.* London, 1904, plates 3–4.

párhuzamai alapján az orvosi-ráolvasópapi tudományos szöveg-hagyományban helyezhetjük el. A logogrammák jelentős szerepe okán a szöveg létrehozását nem annyira gyakorlati szempontok, inkább a listatudományok mozgatórugói motíválhatták – a sumer logogrammákhoz kapcsolódó valamennyi akkád kifejezés összegyűjtése. A „teoretikus”, lexikográfiai szempontok jól azonosíthatók bizonyos szekciókban (pl. a ŠA logogram az első szekcióban). A szöveg nem csupán „orvosi” terminusokat tartalmaz, olyan kifejezés is szerepel (pl. bőrpanaszok kapcsán), amely csak a fiziognómiai vagy a torzszülésekre vonatkozó ómen-sorozatban jelenik meg.

IRODALOM

- Abusch, T. 2002. *Mesopotamian Witchcraft*. Brill, Leiden–Boston–Köln.
- Attinger, P. 1993. *Éléments de linguistique sumérienne*. Freiburg–Göttingen.
- Avalos, H. 2007. Epilepsy in Mesopotamia. Reconsidered. In: I. L. Finkel – M. J. Geller (eds.): *Disease in Babylonia*. Leiden, 131–136.
- Bácskay A. 2003. Mezopotámiai orvoslás. *Ókor* 2–3: 19–25.
- Bácskay A. 2008. Láz az ókori Babilóniában. Az ún. lázszövegek korpusza és értelmezése. Budapest (publikálatlan disszertáció).
- Bácskay A – Niederreiter Z. 2013. Bölcs tudósok, a nagy istenek titkának őrzői. A tudósok és a tudományos szövegek szerepe a mezopotámiai mágiaiban. In: Nagy Á.: *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterráneumban*, 183–218.
- Bácskay A. 2014. Interpretation of a medical commentary text BAM 401. In: Csabai, Z. – Grüll, T. (eds.): *Studies in Economic and Social History of Ancient Near East (Memory of Péter Vargyas)* 503–514.
- Böck, B. 2000. *Die Babylonisch-Assyrische Moroskopie*. Horn.
- Böck, B. 2003. Hauterscheinungen in altesopotamischer Divination und Medizin. Teil 1: Das kuráru-Mal. *Aula Orientalis* 21: 161–184.
- Böck, B. 2009. On Medical Technology in Ancient Mesopotamia. In: A. Attia – G. Buisson (eds.): *Advances in Mesopotamian Medicine from Hammurabi to Hippocrates*. Leiden–Boston, 105–128.
- Böck, B. 2009. Diagnose im Alten Mesopotamien. Überlegungen zu Grenzen und Möglichkeiten der Interpretation keilschriftlicher diagnostischer Texte. *Orientalistische Literaturzeitung* 104: 381–398.
- Cadelli 2000. *Recherche sur la médecine mésopotamienne*. Paris/Geneva (publikálatlan disszertáció).
- Cavigneaux, A. 1983. Lexikalische Listen. In: *Reallexikon der Assyriologie* Band VI. Berlin, 609–641.
- Cavigneaux, A.–Al-Rawi, F. 1993. New Sumerian Literary Texts from Tell Haddad. *Iraq* 55: 91–105.
- Collins, T. S. 1999. *Natural illness in Babylonian medical incantations*. Chicago (publikálatlan disszertáció).
- Cunningham, G. 1997. *Deliver Me from Evil*. Roma.
- Durand, J. M. 1988. *Archives Epistolaires de Mari* 1/1. Paris.
- Esztári, R. 2012. A síró magzat: A torzszülésekkel foglalkozó mezopotámiai ómenek értelmezési lehetőségei. *Kaleidoscope* 4.
- Fincke, J. 2000. *Augenleiden nach keilschriftlichen Quellen, Untersuchungen zur altorientalischen Medizin*. Würzburg.
- Finkel 1988. Adad-apla-iddina, Esagil-kīn-apli, and the Series SA.GIG. In: E. Leichty – M. D. Ellis (eds.): *A Scientific Humanist. Studies in Memory of Abraham Sachs*. Philadelphia, 143–159.
- Finkel, I. 1998. A Study in scarlet: incantations against Samana. In S. Maul (Hrg.): *Festschrift für Rykle Borger zu seinem 65. Geburtstag am 24. Mai 1994. tikip santakki mala bašmu*. Groningen, 71–106.
- Frohlich, I.–Bácskay A. 2010. Az ókori közel-keleti orvosi szövegek kutatásának helyzetképe *Kaleidoscope* 1.
- Geller, M. 2000. Incipit and Rubrics. In A. George–I. Finkel (eds.): *Wisdom, Gods and Literature, Studies in Honour of W. G. Lambert*. Winona Lake, Indiana, 225–258.
- Geller, M. 2005. *Renal and Rectal Disease Texts*. Babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen (= BAM) VII. Berlin.
- Geller, M. 2007a. Médecine et magie: l’asù, l’àsipu et le mašmašu. *Journal des Médecines Cunéiformes* 9, 1–8.
- Geller, M. 2007. Phlegm and Breath: Babylonian Contributions to Hippocratic Medicine. In I. Finkel–M. Geller: *Disease in Babylonia*. Leiden–Boston, 187–199.
- Geller, M. 2010a. *Ancient Babylonian Medicine. Theory and Practice*. London.
- Geller, M. 2010b. *Look to the Stars: Babylonian medicine, magic, astrology and melothesia*. Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, Preprint 401.
- George, A. 1991. Babylonian Texts from the Folios of Sidney Smith. Part Two: Prognostic and Diagnostic Omens, Tablet I. RA 85, 137–163.
- Goltz, D. 1974. *Studien zur altorientalischen und griechischen Heilkunde, Therapie – Arzneibereitung – Rezeptstruktur*. Wiesbaden.
- Goetze, A. 1955. An Incantation against Diseases. *Journal of Cuneiform Studies* 9, 8–18.
- Heeßel, N. 2000. *Babylonisch-assyrische Diagnostik*. Münster.
- Hruša, I. 2010. *Die akkadische Synonymenliste malku = šarru. Eine Textedition mit Übersetzung und Kommentar*. Münster.

- Hunger, H. 1976. *Spätbabylonische Texte aus Uruk, Teil (= SpTU) I*. Berlin.
- Jean, C. 2006. *La Magie Néo-Assyrienne en Contexte. Recherches sur le Métier d'Exorciste et le Concept d'Āšipūtu*. Helsinki.
- Kämmerer, Th. R. 1995. Die erste Pockendiagnose stammt aus Babylonien. *Ugarit Forschungen* 27, 129–168.
- Kinnier Wilson, J. V. 1994. The *samānu* Disease in Babylonian Medicine. *Journal of Near Eastern Studies* 53, 111–115.
- Kinnier Wilson, J. V.–Reynolds, E. H. 2007. On Stroke and Facial Palsy in Babylonian Texts. In I. L. Finkel–M. J. Geller (eds.): *Disease in Babylonia*. Leiden, 67–99.
- Köcher 1963–1980. *Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen (= BAM)*. Vols. I–VI. Berlin.
- Koch-Westenholz, U. 2000. *Babylonian Liver Omens: The Chapters Manzāzu, Padānu and Pān tākalti of the Babylonian Extispicy Series Mainly from Aššurbanipal's Library*. Copenhagen.
- Koch, U. 2005. *Secrets of Extispicy*. Münster.
- Labat, R. 1951. *Traité akkadien de diagnostics et pronostics médicaux. (= TDP)* Leiden.
- Labat, R. 1957–1971. Gelenkeschmerz – Gliederkrankheiten. In: *Reallexikon der Assyriologie* Band III. Berlin, 199–200.
- Leichty, E. 1970. *The Omen Series Šumma Izbu*. Locust Valley.
- Oppenheim, L. 1962. On the observation of the pulse in Mesopotamian medicine. *Orientalia Nova Series* 31: 27–33.
- Parpola, S. 1993. *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*. Helsinki.
- Sallaberger, W. – Vulliet, F. H. 2005. Priester. In: *Reallexikon der Assyriologie* Band X, Berlin, 632–633.
- Schwemer, D. 2007. *Abwehrzauber und Behexung*. Wiesbaden.
- Schwemer, D. 2009. Washing, Defiling and Burning: Two Bilingual Anti-witchcraft Incantations. *Orientalia Nova Series* 78: 44–68.
- Schuster-Brandis, A. 2008. *Steine als Schutz- und Heilmittel. Untersuchung zu ihrer Verwendung in der Beschwörungskunst Mesopotamiens im 1. Jt. v. Chr.* Münster.
- Scurlock, J. A. – Andersen, B. R. 2005. *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine*. Chicago.
- Scurlock J. 1999. Physician, Exorcist, Conjurer, Magician: A Tale of Two Healing Professionals. In: T. Abusch–van der Toorn (eds.): *Mesopotamian Magic: Textual, Historical, and Interpretative Perspectives*. Groningen, 69–79.
- Scurlock, J. A. 2006. *Magico-Medical Means of Treating Ghost-induced Illnesses in Ancient Mesopotamia*. Leiden.
- Stol, M. 1986. Blindness and night-blindness in Akkadian. *Journal of Near Eastern Studies* 45: 295–299.
- Stol, M. 1993. *Epilepsy in Babylonia*. Groningen.
- Stol, M. 2000. *Birth in Babylonia and the Bible: Its Mediterranean Setting*. Groningen.
- Stol, M. 2006. The Digestion of Food According to Babylonian Sources. In: L. Battini – P. Villard (eds.): *Medecine et medecins au Proche-Orient ancien*. Lyon, 103–119.
- Stol, M. 2007. Fevers in Babylonia. In: I. L. Finkel – M. J. Geller (eds.): *Disease in Babylonia*. Leiden, 1–39.
- Veldhuis, N. 1997. *Elementary Education at Nippur*. Groningen.
- Wassermann, N. 2007. Between Magic and Medicine – Apropos of an Old Babylonian Therapeutic Text against the Kurarum Disease. In: I. L. Finkel – M. J. Geller (eds.): *Disease in Babylonia*. Leiden, 40–61.
- Wiggermann, F. A. M. 2011. The Mesopotamian Pandemonium. A provisional census. *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* 77/2: 298–322.
- de Zorci, N. 2011. *Divinazione e intertestualità: la serie divinatoria šumma izbu e il sou orizzonte culturale*. Venezia (publikálatlan disszertáció).

RÉSZLET A HIPPOKRÁTÉSZI ORVOSI ISKOLA ESKÜJÉBŐL

„Minden házba a beteg javára lépek be, s őrizkedni fogok minden szándékos károkozástól, különösen férfiak és nők szerelmi élvezetre használatától, akár szabadok, akár rabszolgák. Amit kezelés közben látok vagy hallok – akár kezelésen kívül is a társadalmi érintkezésben –, nem fogom kifecsegni, hanem titokként megőrzöm. Ha ezt az eskümet megtartom és nem szegem meg, örvendhessek életem fogytáig tanulmányomnak és az életnek, de ha esküszegő leszek, történjék ennek az ellenkezője.”

Forrás: Besznyák István: Idézetek, gondolatok az orvostudományról

Betkó János

Régi magyar szemészeti szakkifejezések Fabini János 1837-ben megjelent könyve alapján

Fabini János Teofil (Hásság, 1791. július 5. – Pest, 1847. november 30.) orvos, királyi tanácsos, egyetemi tanár. Atyja evangélikus lelkész volt. Medgyesen (1799–1808) és a kolozsvári líceumban (1808–1809) tanult, majd (1810–1815) a bécsi egyetem hallgatója volt, ahol az orvosi és sebészi tudományokat végezte. A rendszeres vizsgák letétele után 1815-ben a bécsi közpórházban másodorvos lett, ahol mint szemorvos kitűnt, és Beer G. J. tanár kedvence lett. 1816. május 11-én orvosdoktorrá, június 12-én szemorvossá avatták. Októberben visszatért Medgyesre, de már 1817. június 2-án a szemészet tanárának hívták meg a pesti egyetemre, ahol június 27-én be is iktatták. 1840-ben érdemei elismerésül V. Ferdinánd királytól nemesi rangot kapott, majd 1846-ban királyi tanácsos és Pest megye táblabírája lett. Tagja volt a bécsi orvosi karnak és több tudós társaságnak. 1845–1847 között a pesti egyetem rektora volt.

Legjelentősebb szemészeti munkája, a *Doctrina de morbis oculorum. In usum auditorum suorum* először 1823-ban, majd 2. kiadásban 1831-ben jelent meg. Később angolul, németül és olaszul is kiadták. Magyarra tanítványa és tanársegéde, Vajnoch János fordította (*Tanítványa a szembetegségekről*, 1837).

A könyv az orvosi nyelvújítás előtt jelent meg, hiszen Bugát Pál csak 1841–1843 között javasolta a magyar orvosi nyelv megújítását, és alapította meg Toldy Ferencsel együtt az első magyar nyelvű orvosi folyóiratot, az „Orvosi Tár”-at, amely 1831-ben jelent meg először.

Megemlítenéd, hogy a fordítás szakmaiságából messzemenően következtetni lehet az akkori szemészeti ellátás színvonalára, bár köztudott, hogy ebben az időben még nem állt rendelkezésre sem szentütkör, sem réslámpa (gyertyafénnyel és petróleumlámpával világítottak, és lupét alkalmaztak), ezek ellenére mégis feltételezhetjük az akkori magyarországi szemellátás magas szintjét.

Az 1837-ben megjelent könyv alapján lehet az akkor alkalmazott szemészeti szakkifejezéseket – amelyek egy része

ma már ismeretlen, vagy a feltüntetett betegségek már nem kórismézhetők – megismertetni. Ezeket az alábbiakban foglalom össze:

Aggkör – *arcus senilis*

Bibircs – *papula*

Bőrszeny – *impetigo*

Bujakör – *syphilis*

Bujasenyves szemtakár – *ophthalmoblenorrhoea syphilitica*

Csap – *staphyloma*

Csarnokgeny – *hypopyon*

Csarnoktej – *hypogala*

Csipakör – *lippitudo*

Csüllő – *thrombus*

Dülszem, *górszem* – *exophthalmia*

› *Husanyos dülszem* – *exophthalmia sarcomatosa*

› *Kökemes dülszem* – *exophthalmia scirrhosa*

› *Rákfenés dülszem* – *exophthalmia carcinomatosa*

› *Taplós dülszem* – *exophthalmia fungosa*

Edényhártyája az idegrecének – *membrana vasculosa retinae*

Egyiptomi szemgyulladás – *trachoma*

Együttszemes bántalom – *szimpátiás szemgyulladás*

Elefántszem – *buphthalmus*

› *Marhaszem*, *elefántszem* – *buphthalmus*

Előheg – *synechia anterior*

Felbőr – *epidermis*

Fene, *üszög* – *gangraena*

Genyhomály – *onyx*

Genyképu nyák – *mucus puriformis*

Genyszem – *oculus purulentus*

Glaucoma

› *Üveghályog* – *glaucoma*

› *Üveglencsehályog* – *cataracta glaucomatosa*

Görvélyes szemgyulladás – *ophthalmia scrofulosa*

Gyulasztó szemgyulladás – *ophthalmia phlegmonosa*

Hagymáz – typhus

Hályog – *cataracta*

- › Beczés száraz hályog – *caracta arida siliquata*
- › Csillagos hályog – *cataracta stellata*
- › Egyszerű hályog – *cataracta simplex*
- › Együttlülött hályog – *cataracta connata*
- › Elsőrendű hályog – *cataracta primaria*
- › Éretlen hályog – *cataracta immatura*
- › Érett hályog – *cataracta matura*
- › Félhályog – *cataracta dimidita*
- › Hályogfeldarabolás – *concisio cataractae*
- › Hályoggerely – *lancea cataractaria*
- › Hályoghátrafordítás – *reclinatio cataractae*
- › Hályogkés – *culter cataractaraius*
- › Hályogkivétel – *extractio cataractae*
- › Hályoglenyomás – *depressio cataractae*
- › Hályogtó – *acus cataractaria*
- › Hártvás hályog – *cataracta membranacea*
- › Hólyagos hályog – *cataracta cystica*
- › Jéglencse – *lens crystallina*
- › Közötti hályog – *cataracta interstitialis*
- › Kúposzlopos hályog – *cataracta pyramidalis*
- › Lencsehályog – *cataracta lenticularis*
- › Lombos hályog – *cataracta arboracea*
- › Márványos hályog – *cataracta marmoracea*
- › Másodrendű hályog – *cataracta secundaria*
- › Morgagni hályog – *cataracta Morgagniana*
- › Pettegetett hályog – *cataracta punctata*
- › Részintes hályog – *cataracta partialis*
- › Rezgő hályog – *cataracta tremula*
- › Szelemenés hályog – *cataracta trabecularis*
- › Szerzett hályog – *cataracta acquisitus*
- › Szöveményes hályog – *cataracta complicata*
- › Takonyerszényes hályog – *cataracta cum bursa mucosa*
- › Téphályog – *cataracta lactea*
- › Teljes hályog – *cataracta totalis*
- › Tokhályog – *cataracta capsularis*
- › Toklencsehályog – *cataracta capsulolenticularis*
- › Uszóhályog – *cataracta natatilis*
- › Utóhályog – *cataracta posthuma*
- › Vegyes hályog – *cataracta mixta*

Hegedmény – *coagulum*Hegjegy – *cicatrix*Heghomály – *obscuratio cicatrix*Honos nyavalya – *morbus endemicus*Hurutos szemgyulladás – *ophthalmia catarrhosa*Ideges szemnyavalyák – *ophthalmonervosae*Idegrecze – *retina*› Idegrecze edényhártyája – *membrana vasculosa retinae*› Idegrecze fűrészképű széle – *margo serratus retinae*› Idegreczelob – *retinitis*Iszam – *prolapsus*Kajmacsos hályogtó – *acus cataractaria uncinata*Kancsalság – *strabismus*

- › Bandzsalság – *lucitas* – *strabismus*
- › Összehajló kancsalság – *strabismus convergens*
- › Terpedő kancsalság – *strabismus divergens*

Kása – *milium*Kásás daganat – *atheroma*Kírétegezés – *exfoliatio*Kórismétlet – *recidiva*Kóresméret – *diagnosis*

Könny

- › Faggyvas könyár – *epiphora sebacea*
- › Könyár – *epiphora*
- › Könyhullás – *stillicidium lacrymarum*
- › Könyhúscsa – *caruncula lacrymalis*
- › Könyhús kőkeme – *encanthis scirrhosa*
- › Könymirigy hígora – *hydatis glandulae lacrymalis*
- › Könytömlő takárja – *blepharorrhoea sacci lacrymalis*
- › Könytömlő vízkórja – *hydrops sacci lacrymalis*

Köthártya – *conjunctiva*Köttvéromlány – *ecchymoma conjunctivae*Küteges szemgyulladás – *ophthalmia exanthematica*Láta, szemfény – *pupilla*

- › Láta csukulat – *atresia pupillae*
 - › Látaképlet – *coremorphism*
 - › Láta szűkület – *myosis*
 - › Látaterpedék – *deductio pupillae (mydriasis?)*
 - › Tátott láta – *mydriasis*
 - › Látabénulat – *amblyopia amaurotica*
- Láttévedés – *hallucinatio visus*
- Láttompulás – *amblyopia*
- Légylátás – *visus muscarum*

Másodrendű szemgyulladás – *ophthalmia secundaria*Mellékes szövödmény – *complicatio essentialis*

Mor, amaurosis – vakság

- › Bolygó mor – *amaurosis vaga*
- › Edényes mor – *amaurosis humoralis*
- › Félmor – *amaurosis dimidiata*
- › Féllátás – *hemianopia*
- › Folytonos mor – *amaurosis continua*
- › Forgékony mor – *amaurosis erethica*
- › Ideges mor – *amaurosis nervosa*
- › Időkörös mor – *amaurosis periodica*
- › Teljes mor – *amaurosis totalis*

Műleges fény – *lux artificialis*Műleges szem, műszem – *oculus artificialis*Napiszony – *heliophobia*Napvakság – *nyctalopia*Orbánzos szemhéjlob – *blepharitis erysipelacea*Pillaporcz – *tarsus palpebrarum*

Rákfene – carcinoma

Rühes szemgyulladás – psorophthalmia

Savós szemgyulladás – ophthalmia serosa

Senyves szemgyulladás – ophthalmia cachectica

Setétlátás – scotoma

Sorv – tabes

Sugárcsap – staphyloma corporis ciliaris

Súly – scorbutus

Súlyös szemgyulladás – ophthalmia scorbutica

Szalonnás daganat – steatoma

Száraz csipakór – lippitudo sicca, crsystallifera

Száraz szemgyulladás – xerophthalmia

Szaru – cornea

› Szarucsap – staphyloma corneae

› Szarucsonkítás – keratectomia

› Szarufelhő – achlyps

› Szarufolt – macula corneae

› Szaruhályog – leucoma

› Szaruhomály – obscuratio corneae

› Szaruposztó – pannus corneae (pterygium?)

› Szarusérv – hernia corneae

› Szaruszúrás – keratonyxis

› Szarutültengés – hyperkeratosis

› Szaruvész – phthisis corneae

Szegletgyulladás – ophthalmia angularis

Szembénulat – ophthalmoplegia

Szeméptan – ophthalmobiotica

Szemgörcs – nystagmus

Szemhég

› Árpillaszőrök – pseudocilia

› Árpa, kőárpa – chalazion

› Árpaszem – hordeolum

› Beszegély – entropium

› Kiszegély – ectropium senile

› Nyúlszem – lagophthalmus

› Részintes szemhéjhegedés – ankyloblepharon partiale

› Szemhegedés – symblepharon

› Szemhéjeresz – comissura palpebrarum

› Szemhéjgörcs – blepharospasmus

› Szemhéjhasadék – coloboma palpebrae

› Szemhéjhegedés – ankyloblepharon

› Szemhéjhusany – sarcoma palpebrae

› Szemhéjizsam – prolapsus palpebrae

› Szemhéjkéreg – tylosis

› Szemhéjtrög – trachoma

› Szemhéj-szélkór – blepharomphysema

› Szemhéjtakár – blepharoblenorrhoea

› Szemhéjtartó – tenaculum

› Szemhéjvarancs – verruca palpebrae

› Szemhéj-zsonghiány – atonatonblepharon

› Szemkopaszság – ptilosis

› Szemszőrfordulat – trichiasis

› Szemszőrkalász – districhiasis

Szemkötény – splenium

Szemöldredítő izom – musculus corrugator superciliarum

Szempuhaság – synchisis

Szempukkanás – rhexis bulbi

Szemrekesz – specula oculi

Szemröp – pterygium

Szemtorulat – congestio in oculum

Szemvész – phthisis bulbi

Szemvízkór – hydrophthalmus

Szikralátás – scintillatio oculorum

Szívárványhártya – iris

› Fürtös szívrányycsap – staphyloma iridis racemosum

› Szívrányycsap – staphyloma iridis

› Szívrányycsonkítás – iridectomia

› Szívrányhasadék – coloboma iridis

› Szívrányhorog – irisanckistron

› Szívrányizsam – prolapsus iridis

› Szívrány metszés – iridotomia

› Szívrányoldás – coredialysis

› Szívrány-zár metszés – iridotoencleisis

› Szőlőhártya – uvea

Szőrszem – trichosis bulbi

Takár – blennorrhoea

Tekeképu szarucsap – staphyloma corneae sphaericum

Teljes szarucsap – staphyloma corneae totale

Tülkhártya – sclerotica

Üveghártya – membrana hyaloidea

Üvegtestizsam – prolapsus corporis vitrei

Velős taplója a szemnek – fungus medullaris oculi

Vércsomó – thrombus

Vizeny – oedema

Az itt megjelölt szakkifejezéseket az eredeti szöveg alapján gyűjtöttem egybe – a magyar szakkifejezés után az akkori latin kifejezés található –, amelyek az akkori helyesírási szabályoknak feleltek meg. A latin kifejezésekből jobban lehet következtetni a jelenlegi magyar szakkifejezésekre. A dolgozatban az eredeti forma maradt meg, több, ma már másképpen íródó kifejezésben, például: szemgyulladás, köny stb.

A kiadó jelzi is, hogy nem vállal felelősséget a könyvben megjelent esetleges elírásokért, mivel a fordítást végző Vajnócz János 1805–1835 között élt, tehát az 1837. évben megjelent könyv megjelenése idején, a könyv javításában már nem vehetett részt.

Donáth Tibor

A magyar orvosi szaknyelv megteremtője: Miháلكovics Géza

A magyar orvosi nyelv megalkotásának voltak jeles előharcosai, de teljességében az első megteremtője Miháلكovics Géza volt. Mielőtt a témát részletesebben tárgyalnánk, ismerkedjünk meg az életrajzával.

Miháلكovics Géza 1844. január 31-én született Pesten. Atyja jó módú ügyvéd volt, aki őt testvérével együtt a lehető legjobb nevelésben részesítette. A gondtalan iskolaévek után a pesti orvoskaron kezdte el tanulmányait. Már korán megnyilvánult a morfológia iránti érdeklődése, és kezűgyességére, boncolási hajlandóságára, szorgalmára felfigyelve Lenhossék József felvette őt demonstrátornak a pesti Anatómiai Intézetbe, ahol a doktorátusa után még két évig, 1871-ig működött.

Féléves sebészeti kitérő után ösztöndíjjal először Schenk bécsi professzornál végez embriológiai és összehasonlító szövettani tanulmányokat, majd további fél esztendő telt el telve tanulni vágyással a hírneves Langer intézetében, Toldt mellett. Itt indul igazi tudományos pályafutása, amelynek gyümölcse az *Adatok a madárszem fészűjének szerkezetéhez* című tudományos értekezése. A következő állomás másfél évre Lipcse, Ludwig professzor világhírű anatómiai intézete. Itteni munkásságának eredménye is kiváló munka: *A here szerkezetéről*. S ekkor jön az életútját, tudományos szemléletét döntően meghatározó három év Strassburgban, Waldeyer professzor mellett (1873–1875). Az utazó ösztöndíj lehetővé tette, hogy Miháلكovics Géza a morfológiai tudomány legjelesebb nemzetközi képviselői mellett dolgozhasson, és érdeklődésének megfelelően az embriológiát, az összehasonlító szövettant a legmagasabb szinten sajátítsa el. Waldeyer mellett készül el az agyfejlődésről írott munkája (nyomdai megjelenési éve 1877), amelyért a strassburgi egyetem 1874-ben magántanárrá fogadta. A pesti orvoskar 1875-ben hazahívja, és a fejlődéstan rendkívüli tanárává ne-

vezi ki, majd 1878-ban a gyakorlati bonctan és a fejlődéstan nyilvános rendes tanára és Lenhossék József halála után az I. Sz. Bonctani Intézet igazgatója lesz (1888). Pesti évei alatt hihetetlen lendülettel dolgozik. Ír az ivarszervek kifejlődéséről, megírja *A leíró emberbonctan és tájbonctan tankönyve* című, első nagyobb lélegzetű, eredeti magyar anatómiát. 1881-ben jelenik meg *Általános bonctan* című kézikönyve, amely az általános szövettant és az általános embriológiát tartalmazza. 1892-ben újabb könyv: *A központi idegrendszer és az érzékszervek morfológiája*. Közvetlenül halála előtt

kerül ki a nyomdából több kötetre tervezett fejlődéstantankönyvének első része (1899), amely csonka formájában is igen jelentős munka.

Miháلكovics sokirányú tudományos és oktató munkája mellett aktív szerepet tölt be az egyetem életében. 1887-ben az orvostudományi kar prodékánja, 1893–1895-ben dékánja volt. 1898-tól haláláig a Királyi Magyar Tudományos Egyetem rektora. Az egyetemmel foglalkozó értekezései, rektori beszédei ma is gondolatébresztők és előremutatók.

Miháلكovics Géza pályája, ha rövid volt is, voltaképpen 25 évet ölel át, és elismerésben nem szűkölködött. Egy-egy

munkájáért 1882-ben a Magyar Tudományos Akadémia nagydíját, 1883-ban az Orvosegylettől a Balassa-díjat, 1893-ban a Mészáros-díjat kapta. 1879-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1886-ban rendes tagjai sorába választotta. Egy eredményes életre korán tett pontot a halál. Több éve, szenvedések közepette hordott gyomorfekélye fúródott át, és oltotta ki életét 1899-ben.

MIHÁLKOVICS GÉZA, A TANKÖNYVÍRÓ A magyar orvosi szaknyelv megteremtője kétségtelenül Miháلكovics Géza, az anatómia és a fejlődéstan tanára, aki a XIX. század második felében az addig használt latin és német nyelvű tankönyvek

Miháلكovics Géza

helyett megalkotta a magyar nyelvű bonctani és fejlődéstani tankönyveket. Nyelvújítói munkáját küldetésnek tekintette, és ezt a tankönyvírásban érezte megvalósíthatónak. A tankönyvírás feladatáról azt vallotta, hogy „átnézetet adni saját nyelvünkön egyetemi hallgatóságunknak az emberi test legbonyodalmasabb készülékeinek szerkezetéről és fejlődéséről úgy, amint azt a legújabb vizsgálatok feltárták. Az előadások időhiány miatt ezeknek csak a körvonalait képesek felkarolni, a részleteket ki-kinek saját tanulmányokkal kell megszereznie, de erre tan- és kézikönyvek szükségesek. Az ilyenekhez az anyagot nagyjából mások vizsgálatai adják, oly terjedelmes a tárgy, hogy mindent a szerző egész életén át sem volna képes megvizsgálni, – de annyi legalább kell, hogy lehetőleg sokat látott és egyes részeket behatóan megvizsgált legyen. Akkor a szerzőnek érdeme lehet abban, hogy egymásból folyó csoportosítást, önálló gondolkodást és saját egyéniségének a felfogását tudja a munkájába érthető nyelven beleönteni”.

Ma sem lehet ennél világosabban megfogalmazni a tankönyvírás ars poeticáját. Ne feledjük, hogy a XIX. század utolsó évtizedeiben eredeti magyar nyelvű tankönyvek még nem léteztek, legfeljebb neves külföldi munkák jobb-rosszabb hazai fordításai.

Meggyőződésem, hogy a mai tankönyvírás lényege, a „mit”, adva van, de a „hogyan” a szerző kezdeményezésének a függvénye. Egy tankönyv igazi értékét nem az összehordott adatok, hanem a szerző gondolatainak logikája, fogalmazásainak, nyelvezetének kifejezőereje, követhetősége, megjelenítő képességének mozgósító hatása szabja meg. E téren is példaadó a magyar tankönyvírás úttörőjének, Miháلكovics Géának munkássága a ma tankönyvírói számára.

Miháلكovics a tankönyvírás az előadó tanár legfontosabb feladatának tekintette. De mint egyik tankönyve előszavában említi – idézem: „A tan- és kézikönyvek írása alig talál elismerésre. Egy alaposan kidolgozott efféle munka évekre kiterjedő munkásságot nyel el – hány monográfiát, akadémiai értekezést, szaklapi cikket, népszerű közleményt lehet kevesebb fáradsággal is világgá bocsátani? Pedig akárhány letűnik azok közül mihamarább, úgy, hogy nyomot sem hagy hátra. De az nem lényeges, csak számot töltsön az irodalmi tevékenység mérlegelésében!”

E gondolatokat olvasva, mondhatjuk-e azt, hogy okultunk belőle? Nem. Ma az értékelés, pontosabban a nem értékelés ugyanaz, sőt az idézőmutatók, a hatásmutató bővületében a tankönyvírás értéke még jobban a háttérbe szorult.

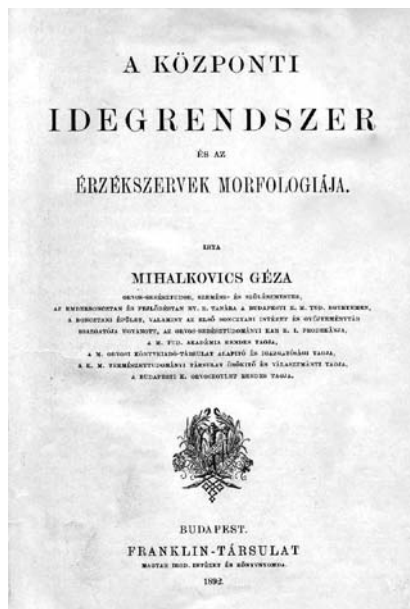
Miháلكovics Géa elődjének a magyar nyelvű orvosi oktatás terén feltétlenül Rác Sámuel (1744–1807) kell tekinteni, aki magyar nyelvű tankönyveivel és egyéb tanulmányaival, valamint magyar szakfordításaival az orvostudomány több ágának magyar nyelvű oktatását indította el, egyes szakmák magyar nevezéktanának az alapját teremtette meg.

Nyelvmagyarító munkássága nemcsak orvos-szakmai körökben, de a nemzeti érzésű szellemi vezetőkben is elismerést szerzett. Csokonai Vitéz Mihály ódát írt hozzá (1793).

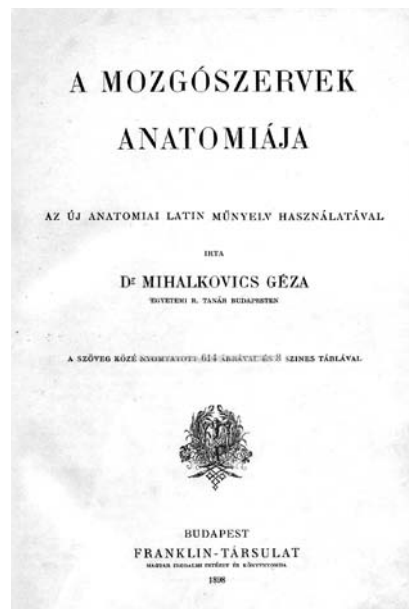
A magyar orvosi szaknyelv megalkotásában másik elődje Bugát Pál (1793–1865), aki először egy németből fordított anatómiai munkához csatolt anatómiai szótárt, bemutatva nagyszerű nyelvújító képességét: *Az egészséges emberi test bonctudományának alapvonalai. Hempel után németből fordítva és bonc-*

1. ábra. Vizsgálatok a gerinczes állatok kiválasztó és ivarszerveinek fejlődéséről, 1884. Könyvcímoldal

2. ábra. A központi idegrendszer és az érzékszervek morfológiája, 1892. Könyvcímoldal

3. ábra. A mozgószervek anatómiája, 1898. Könyvcímoldal

tudományi szótárral ellátva (1828). Másik klasszikus munkája Schedel Ferencsel együtt: *Magyar-deák és deák-magyar szókönyv* (1833). Nyelvészeti munkásságának fontos része volt az első magyar nyelvű orvosi szakfolyóirat, az Orvosi Tár megalapítása és szerkesztése 1831–1848 között Schedel Ferencsel és később Flór Ferencsel együtt. Összefoglalóan Bugátnak óriási érdemei vannak a magyar orvosi műnyelv megteremtésében. Munkássága a magyar orvosi szaknyelv további fejlődését biztosította. Rác Sámuel és Bugát Pál után a magyar orvosi nyelv élharcosa Miháلكovics Géza lett.

Már az *Általános boncztan* című munkája előszavában hitet tesz ezen hitvallása mellett: „Haladásunk örvendetes jelének tekinthető azon törekvés, mely magyar orvosi művek megírását tűzte céljául.” Miháلكovics első próbálkozása a magyar orvosi nyelv megteremtésére Karl Friedrich Theodor Krause (1797–1868) hannoveri anatómiaprofesszor *Handbuch der menschlichen Anatomie* című munkájának magyarra fordítása volt (1881–1882). Miháلكovics fordítását mind az orvos-szakmai továbbképzésben, mind a magyar orvosi szaknyelv kialakításában korszakalkotónak nevezhetjük.

Első, önálló jelentős magyar nyelvű munkája az *Általános boncztan* (Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1881), amely az első magyar általános bonctannak tekinthető. A munka 734 oldalon 544 fametszettel jelent meg. Ez a mű, a kor tudománya igényeinek megfelelően, az emberi testnek nemcsak makroszkópos, hanem mikroszkópos leírását és fejlődéstaniát is adja.

Ezt követi másik nagy munkája a *Leíró emberboncztan és tájboncztan tankönyve, szövettani és fejlődéstani vázlatokkal* (Franklin-társulat, Budapest, 1888). Az 1087 oldalas könyv az addig megjelent nemzetközi szakirodalmi adatokat és közleményeket rendkívüli bőségben ismerteti, így a tankönyv kereteit messze túllépve Miháلكovics valójában egy kézikönyvet alkotott.

Magyar nyelven írt, utolsó tankönyve, halála évében jelent meg: *Általános fejlődéstani* (Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1899). E munkában a csíralemezek fejlődésének leírásához a fejlődéstani nevezéktant magyar szakki-fejezésekkel kellett ellátnia.

MIHÁLKOVICS GÉZA JELENTŐSEBB MUNKÁI

Értekezések:

- Adatok a madárszem fésűjének szerkezetéhez (1873)
- Az agyfejlődésről (1879)

Könyvek:

- Leíró emberboncztan és tájboncztan tankönyve (1881)
- Karl Friedrich Theodor Krause: *Handbuch der menschlichen Anatomie* című munkájának fordítása (1881–1882).
- *Általános boncztan* (1881)
- Vizsgálatok a gerinces állatok kiválasztó és ivarszerveinek fejlődéséről (1884)

- A leíró emberboncztan és tájboncztan tankönyve, szövettani és fejlődéstani vázlatokkal (1888)
- *Általános fejlődéstani* (1889)
- A központi idegrendszer és az érzékszervek morfológiája (1892)
- A mozgószervek anatómiája (1898)

Egyéb nyelvújítás:

- A boncztani műszók reformálása (MTA matematikai és természettudományi értesítő, 1895)

Miháلكovics XIX. század végi írásai semmiféle olvasási nehézséget nem jelentenek, szinte alig térnek el a mai nyelvezettől. Néhány eltérésről számol be tanulmányában Pásztor Emil, így többek között arról, hogy Miháلكovics a *c* betűt többségben *cz*-vel írja, a *nyirok* helyett *nyirkot*, a *szaglóiideg* helyett *szagideget* mond. A *fonticulus* (forrás, kút) elnevezést fejlődéstankönyvében, a *kút* szó *-acs* kicsinyítő képzős megfelelőjével, előszeretettel helyettesíti. A nyelvújítás idején javasolt és a *kútból -acs*-csal képzett *kutacs* (kis kút) szót ma is használjuk, míg az ugyanakkor javasolt *agyacs* (kis agy) szót a nyelv nem tűrte meg (Pásztor 2007), és ma helyette kizárólag a *kisagy* megnevezést használjuk.

A magyar műszókkal kapcsolatban idézem Miháلكovics gondolatait az 1895-ből, *A boncztani műszók reformálása* című, az MTA matematikai és természettudományi értesítőjében megjelent tanulmányából: „Az élő nyelvekre való lefordításra a testület nem vállalkozott, s e tekintetben azon vélemény lett elfogadva, hogy a lefordítást minden nemzet a saját szükségének megfelelően lássa el.”

A magyar orvosi nyelvben eddig használt műszók egy része Bugát Páltól származik, aki az 1844-ben kiadott *Természettudományi szóhalmazban* közölte ezeket. Később a latin műszók területén is eluralkodott a káosz, és a kilencvenes években már közel 30 000 latin műszót tartottak nyilván. Ezen segített az Anatomische Gesellschaft keretében, His professzor irányításával megalkotott ún. Bázeli nomenklátúra, amely 5000 hivatalos latin terminus technicust foglalt magába (BNA 1895).

Miháلكovics megpróbált lehetőleg minden latin műszó helyett megfelelő magyar kifejezést alkotni, ahol ez nem volt lehetséges, továbbra is a latint ajánlotta (*embryo*, *proximál*, *distál*, *mediál*). Mint nyelvújító azt vallotta, hogy „olykor jobb, némely kevésbé helyes magyar műszó is, mintsem túlságosan sok idegen kifejezésnek az átvétele, a mennyiben az utóbbi eljárással oly tarkaság hozatik a nyelvzetbe, mely annak szegénységéről tenne bizonyosságot, pedig a magyar nyelv eléggé hajlítható, hogy saját szükségait – kevés kivétellel – ellássa”.

Nézzünk néhány klasszikus példát Miháلكovics munkáiból, amellyel polgárjogot nyertek a magyar orvosi nyelvben, zárójelben feltüntetve a megfelelő latin műszót is.

Az emlők között elhelyezkedő: *kebel* (sinus mammae)
Száj és orr határán: *orrajak barázda* (sulcus nasolabialis)
Szem és arc között: *alsó pille-barázda* (sulcus infrapalpebralis)
Felső ajak közepén: *felső ajak-barázda* (philtrum)

A medence leírásánál:

farpofák (nates)
mély farbeválás (crena ani)
szeméremdomb (mons pubis)
gát (perineum)
alfelnyílás (anus)
lágycék (inguen)

Mihálcovics a szerveket működésük alapján csoportosítja, és ún. szerves rendszereket ír le (systema organum), amelyeket ma egyszerűsítve *szervrendszereknek* nevezünk. Beszél a gázcserét végző lélegző készülékről, amelyet ma *légzőrendszernek* (apparatus respiratorius) hívunk, továbbá az emésztést végző tápláló készülékről, ma *emésztőrendszer*ről (apparatus digestorius).

A nyelvújítás során voltak egyszerű fordítások: arcus aortae: *aortaív*, lamina elastica: *rugalmas lemez*. De voltak, ahol Mihálcovicsnak már szemléletesebb fogalmat kellett találnia: tunica lentis: *lencsetok*, camera oculi: *szemcsarnok*, iris: *szembogár*, sebum: *pillafaggyú*. Egyes elnevezések ma egyszerűsített formában vagy másképp használatosak – retina: *reczeghártya*; recephártya, ventriculus cerebri: *agygyomor*; agykamra. Más helyen ugyanakkor bátran cseréli fel az *emberboncztan* fogalmat a görög eredetű *morfológiára*, és ezzel ezt az idegen kifejezést véglegesen a magyar orvosi nyelv részévé teszi, elhagyva annak eredeti ortográfiáját is. Lásd az 1892-ben megjelent könyvének címe: *A központi idegrendszert és az érzékszervek morfológiája*.

Mihálcovics Gézának, a sors által rövidre szabott alkotói életútja hihetetlen gazdag termését áttekintve, meg kell állapítani, hogy ő az a példamutató magyar tudós, aki nemzetközi sikerei mellett a tudományos nyelvet az anyanyelvével ötvözve, felismerte és tudatosan vallotta, hogy a magyar orvosi szaknyelv kiművelése és fejlesztése kultúránk fennmaradásának és továbbfejlődésének egyik legfőbb záloga. Makro-, mikroanatómiai és fejlődéstani irodalmi munkásságával megteremtette a magyar orvosi szaknyelv alapjait.

IRODALOM

- Donáth Tibor 2001. Gondolatok a magyar anatómiai nevezéktanról. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 36–37.
- Donáth Tibor 1969. *Anatomical Dictionary with Nomenclatures and explanatory notes*. Pergamon Press, Oxford.
- Donáth Tibor 2001. Az anatómiai nyelv a XX. században. *Orvosi Hetilap* 142: 2907–2909.
- Donáth Tibor 2011. *Lexicon anatomiae. Négy nyelvű anatómiai szótár* Képzéskutató, Oktatástechnológiai és Dokumentációs Központ, Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Donáth Tibor 2003. Hogyan is állunk a magyar anatómiai szaknyelvvél? *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 31–34.
- Donáth Tibor 2009. Az anatómiai nyelv, mint az orvosi nyelv alapja In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 287–296.
- Mihálcovics Géza 1884. *Vizsgálatok a gerinces állatok kiválasztó és ivarszerveinek fejlődéséről*. A M. T. Akademia könyvkiadó-hivatala, Budapest.
- Mihálcovics Géza 1892. *A központi idegrendszer és az érzékszervek morfológiája*. Franklin–Társulat, Budapest
- Mihálcovics Géza 1898. *A mozgószervek anatómiája* Franklin–Társulat, Budapest.
- Pásztor Emil 2007. Orvosegyetemi oktatás hazánkban 1769 és 1971 között, különös hangsúllyal az anatómiára és a koponyatanra = Medical Education in Hungary from 1769 to 1971, with Special Emphasis on Anatomy and on Anatomy of Skull. *Orvostörténeti közlemények = Communicationes de historia artis medicinae* 53/3–4 (200–201): 5–35.

Bősze Péter

GONDOLATOK AZ ANATÓMIAI NEVEK ÍRÁSÁRÓL

Az anatómia szókészlete a Vesalius-korszakkal szaporodott meg, az ókorban még viszonylag szegényes volt; akkortájt boncolásokat még nem végeztek. Vesalius kora az orvosi nyelv középkori latinná (görög–latinná) alakulásának időszaka, ezért görög–latin elnevezésű az anatómiai képletek zöme. Az ismeretek bővülésével több ezerre nőtt az anatómiai nevezéktan, meglehetősen összevisszaságban. A rendszerezés elkerülhetetlenné vált, és el is kezdődött 1985-ben az ún. Baseli nevezéktannal (Baseli Nomina Anatomica [A]), amelyet sok más követett folyamatosan módosításokkal, de a görög–latin elnevezések mindvégig megmaradtak. Az anatómiai szaknyelvben tehát nemzetközileg egységesített görög–latin a nevezéktan, jóllehet az angol nyelvi hatás egyre erősebb, és ez változást hozhat.

Az anatómiai nevezéktan az orvostudomány alapja, a magyar anatómiai nevezéktan a magyar orvostudományé. Az anatómia görög–latin szakkifejezéseinek elsajátítása megőrzendő hagyomány, nem kevésbé az a magyar elnevezések ismerete és használata. Magyar nyelvű tudományos közleményekben az anatómia szaknyelvének magyar fogalmait írjuk; első említésükkor a görög–latin nevet utána, zárójelben adjuk meg. A közkeletűvé vált szerzőneves szakkifejezések bátran használhatók; a kevésbé ismerteket azonban nem érdemes erőltetni. A görög–latin nevek magyaros írásmódját kerüljük.

Kiss László

Wertner Mór (1849–1921) – a magyar nemzetségek és a magyar nyelv kutatásának napszámosa

„A remek műveket megelőzi a szükséges anyag előteremtése, hol ez nincsen, a másik is lehetetlenség: Ezen szempontból tekintem és szeretném tekinteni az egyediratokat. – Nem képes mindenki óriás történeti képeket előállítani, arra századokban csak egyesek születnek –, de a műemlékek, történeti adatok gyűjtésére – ezen napszámosféle munkára – találtak alkalmas munkások évtizedekben is, ezek feljegyzik az adatokat, hogy legyen a mesternek anyaga, melyből építményét összerakhassa” (Rómer 1863).

Nem véletlenül indítjuk egykori orvostársunk, Wertner Mór bemutatását Rómer Flórisnak (1815–1889), a XIX. század kitűnő művészettörténésének és régészének 1863-ban, a Győri Történeti és Régészeti Füzetek II. kötetében megjelent soraival. Wertner ugyanis egyike volt a Rómer által megdicsért „napszámosféleknek”. Orvosi oklevéllel kezében és nyugdíjaztatásig kitarva e „kaptafa” mellett, évtizedeken át hangyaszorgalommal lapozgatta a múlt századok megsárgult okiratait, hogy kigyűjtse a bennük rejlő történeti – köztük a nyelvtörténeti – adatokat.

Wertner Mór a Felvidéken, a Pozsony megyei Spácán (ma: Špačince, Szlovákia) született Wertner Ábrahám kereskedő és Winkler Debora gyermekeként 1849. július 26-án. Ezt az adatot kell hitelesnek tekintenünk, annak ellenére, hogy a szlovák életrajzi lexikon (Slovenský biografický slovník) VI., 1994-ben megjelent kötete – az anyakönyvi kivonatra hivatkozva – 1850. július 26-át jelzi születési dátumnak. A magyar források, így például „a Szinnyei” 14. kötete, az 1969-ben kiadott Magyar életrajzi lexikon, a 2004-ben megjelent Magyar orvoséletrajzi lexikon is 1849-et tekint hitelesnek. 1849-et igazolja Wertnernek, e sorok szerzője által 1995. augusztus 31-én, a párkányi (ma: Štúrovo, Szlovákia) zsidó temetőben megtalált sírkövének (1. ábra) felirata is (Kiss 2013: 57).

Ismereteink Wertner ifúkoráról nagyon hézagosak. Nem tudjuk például, miért, mi módon került el a még gyermek Móric Temesvárra (ma: Timisoara, Románia), ahol 1860 és 1868 között gimnáziumi tanulmányait végezte. Az orvosi

oklevelet 1872-ben, Bécsben szerezte meg. Pályakezdésének helyét illetően is megoszlanak a vélemények. A lexikonok és Szinnyei szerint a Komárom megyei Csicsón telepedett le, míg a Borovszky-féle Pozsony vármegyei monográfia a szintén Komárom megyei Csúz községet tekinti Wertner első lakóhelyének. Abban azonban a források megegyeznek, hogy 1874-től a Pozsony megyei Szencen (Wartberg, ma: Senec, Szlovákia) működött körorvosként. Az 1890-ig tartó szenci életszakasz fontos időszak volt doktorunk életében: családot alapított – felesége Kuti Nelly –, 1877-ben megszületett Gyula nevű fia, és Szinnyei szerint 1874-ben kezdett el foglalkozni a történettudománnyal.

1. ábra. Wertner Mór síremléke

Másfél évtizedes körorvosi munka után 1890-től 1893-ig Pozsony megye tiszteletbeli megyei főorvosa lett – ekkor valószínűleg Pozsonyban is lakott. Rövid Temes megyei, csakovai (csákovári) működés után, 1894 végén költözött Esztergom megyébe. Muzslán (ma: Mužla, Szlovákia) telepedett le járási orvosként. A hely kiválasztásában bizonyára közrejátszott a közeli Esztergom primási levéltára, ahol doktorunk szabadidejében szorgalmasan körmölgette az oklevelek, periratok adatait.

Muzslai életszakaszát végzetes esemény árnyékolta be: 1897. augusztus 29-én hűszévesen meghalt a fia, aki az állatorvosi pályára készült. Síremléke a már említett izraelita hitközség temetőjében, parlépsnyire atyja sírhalmától ma is látható. 1908 októberétől haláláig, tehát 13 éven át élt Wertner Párkányban mint Esztergom megye párkányi járásorvosa (Szállási 1999a). Itt hunyt el 72 éves korában, 1921-ben. A Répássy-féle helytörténeti krónika szerint: „temetése óriási részvét mellett ment végbe” (idézi Vércse 1995: 7).

E rövid, szinte lexikonszerűen szűkszavú életrajz után, amely jelzi, mennyi kutatnivaló vár reánk Wertner életpályáját illetően, szenteljünk figyelmet Wertner tudományos munkásságának. A fontossági sorrend szerint történetírói, pontosabban származásvizsgálati munkásságát kellene ismertetnünk – erre emlékszik leginkább az utókor (lásd sírkövének feliratát is) –, mi mégis, az időrendi sorrendet szem előtt tartva, először a kevésbé közismert orvosi és közegészségügyi munkásságára hívjuk fel a figyelmet (Kiss 1999).

Az életrajzi vázlatból kiderült, hogy Wertner egész életén át vidéki orvosként, kezdetben mint gyakorló magánorvos, később mint „hivatalos” tisztiorvos kereste kenyerét, és fedezte kutatási költségeit. Pályakezdő éveit az 1876. évi közegészségügyi törvény első éveire esnek, így nem véletlen, hogy a szenci körorvos első írásai a törvény által biztosított lehetőségek és annak vidéki megvalósulása közti ellentmondásokra hívták fel a figyelmet. Különösen veszélyesnek tartja, hogy a közegészségügyi törvény egyes cikkelyei nem egyértelműek, illetve „a delphi jósda mondataira emlékeztető szakaszai... pro és contra magyarázhatók” (Wertner 1882: 862). Ezért intézett már 1881. május 30-án „Nyílt levelet az országos közegészségi tanácshoz a hússzemlét illetőleg” (Wertner 1881). Arra hívja fel benne a figyelmet, hogy egyes megyékben még mindig egy korábbi törvénycikkre hivatkozva, a hússzemlét az állatorvosra bízzák, holott az 1876. évi közegészségügyi törvény kimondja: „A hússzemle az orvosrendőrség teendője, s nem a baromorvosé.”

Még nagyobb figyelmet keltett a következő évben a Gyógyászat hasábjain közreadott háromrészes dolgozata (*A falusi praxis hiányairól*). Leszögezte: a falusi lakosság csak későn és ritkán fordul orvoshoz, jobban bízik a kuruzslókban; a súlyos betegek otthoni ápolása szinte megoldhatatlan. Mindezeket a bajokon úgy lehetne segíteni – véli Wertner –, ha az állam járási, illetve községi (kőr-) kórházakat létesítene.

Érdekes tovább idézni Wertner gondolatát, mert kiderül belőle, hogy már akkor is – hasonlóan mint ma – az egészségügy legnagyobb gondja a pénzhiány volt: „...megeleégsem azzal, hogy az eszmét megpendítettem s remélem, hogy az állam, mely tud katonai célokra... annyi milliókat költeni, kötelességének ismerendi el... elégséges kórodáról is gondoskodni” (Wertner 1882: 747). Ugyancsak a most idézett cikkben figyelmeztet arra is, hogy a törvény kuruzslást tiltó szakasza is könnyen kijátszható, hiszen csak ez áll benne: „az orvosi gyakorlatra nem jogosított egyéneknek betegeket keresetképpen gyógykezeltetni és díjazás mellett gyógyszerket rendelni tilos” (Wertner 1882: 861). A kuruzslónak tehát csak arra kell hivatkoznia, hogy díjazás nélkül „gyógyított”. Egyébként e témához Wertner még ugyanebben az évben a *Gyógyászat* „Államorvos” mellékletének hasábjain egy 31 oldalas, *Csodahit, mystika s népgyógyászat* című tanulmányban visszatért.

Wertner szilárd meggyőződése és e hite napi körorvosi munkája során alakult ki, hogy a falusi nép rossz egészségi állapotának a gyökere a „műveltséghiány” (Wertner 1882: 744). Ezen változtatni csak a gyermekkortól végzett folyamatos felvilágosítással lehetne – ha maguk a tanítók is tisztában lennének az „egészségtan elveivel”. „Számptalan baj és számptalan önkozta lelki és testi sínlődésnek elejét lehetne venni, ha helyes hygieniai ismeretek szállnának át az anyáról a gyermekre, a tanítóról a tanoncra” – vélekedik a *Falusi iskolai egészségügyünkről* címe dolgozatában (Wertner 1883: 92). Sajnálattal állapítja meg, hogy a törvény csak arról rendelkezik, mi a teendő az iskolában ragályos betegség esetén, de „a tanodai hygieniát figyelembe nem veszi” (i. h.). Wertner úgy véli, hogy már az előrelépés lenne, ha a népiskolák közegészségügyi felügyeletét nem a járási orvos, hanem az iskolához minden szempontból közelebb álló „körorvos” látná el, aki az egészségápolás alapelveit is oktathatná a népiskolákban. Wertner gondolatai találkoztak a közegészségtan első magyar egyetemi tanárának, Fodor Józsefnek (1843–1901) iskolegészségügyet megreformáló elképzeléseivel (Kapronczay 1990: 1541).

Wertner közéleti publicisztikájának hatyúdala és bizonyos tekintetben kicsúcsosodása is az Államorvos hasábjain, 1885-ben megjelent *A vidéki közegészségügyünk és a nyilvánosság* című tanulmánya. A nagyközönség, a nyilvánosság – mai szóhasználattal: a társadalom – közegészségügyi gondok iránti közönyét Wertner abban látja, hogy „a közegészségügy... a napi sajtó hamupipőkéje” (Wertner 1885: 66). Minden egyéb téma, legyen az katonai, jogi, ipari vagy csak egyszerűen a társasági életet érintő, előnyt élvez a közegészségügyi témák előtt. Az ilyen jellegű írásokat az orvosi szaklapokhoz irányítják a szerkesztő urak. A közegészségügyi „kedvezőbb viszonyok” kialakulásának másik hátráltatója Wertner szerint az a szomorú tény, hogy „az orvosi elem... a képviselői és törvényhozási testületekben teljesen mellőzve van” (Wertner 1885: 66). Ennek egyenesen az a következménye, hogy nincs senki, aki szakszerűen előadná

és képviselné a közegészségügy gondjait, bajait. Hiába van 1876-tól közegészségügyi törvény, ha annak intézkedései közül „az érvényre jutottak nem jók s a jók nem jutnak érvényre!” (Wertner 1885: 68). Szemléletes példája ezen állításának az a tény, hogy számtalan körorvosi állomás még mindig nincs betöltve. Wertner állítása nem légből kapott túlzás, hiszen más forrásból (Glatz 1996: 460) tudjuk, hogy 1884-ben az 1248 körorvosi állásból még csak 785 volt betöltve. Ám még ott is, ahol már van körorvos – érvel tovább Wertner –, nemigen haladhat előre a közegészség ügye, hiszen a körorvosnak nincsen végrehajtó hatalma. S mivel fizetését nem az államtól, hanem a községi bírótól kapja, sok helyütt nem látnak személyében mást, mint a község egyik fizetett szolgáját. Wertner szerint javulás csak akkor lesz várható, ha a körorvos valódi egészségügyi hivatalnok is lesz azáltal, hogy végrehajtó hatalmat és intézkedési jogot kap hivatalos hatáskörében. Ehhez persze az is kell – érvel tovább Wertner –, hogy a körorvos olyan magas fizetést kapjon az államtól, hogy sem magángyakorlat üzésére, sem egyéb anyagi függőségre ne szoruljon működése helyén. Wertner javaslatával ez esetben is megelőzte korát: az államkincstár csak majd 1908-ban tudja magára vállalni a körorvosok illetményének fizetését (Glatz 1996: 460).

Amikor Wertner most idézett dolgozata 1885-ben megjelent, a szerző érdeklődési köre már szinte teljesen a múlt, jelesül az orvostörténelem, majd egyre inkább a származástan, illetve a középkori magyar történelem forrásfeltárásai felé fordul. Bizonyára közrejátszott a témaváltásban az a közöny is, amely a fentebb említett javaslatait, korszerű irányba mutató ötleteit fogadta. Napjaink orvostörténetírása „nagy formátumú orvostörténelemnek” minősíti Wertnert (Kapronczay 1990: 1546), és az 1874 és 1890 közötti éveket tekintve Wertner „orvostörténeti periódusának” (Szállási 1999b).

A genealógia vagy leszármazástan a vérvonal, a családfa kutatásával foglalkozó segédtudomány. A természettudományi ismeretekkel felvértezett orvos származástani érdeklődése szinte törvényszerű, hiszen a kórelőzmény felvételekor óhatatlanul is előkerülnek a vérségi (és egyéb) rokonság kérdései. A fiatal Wertner doktor meglepődve tapasztalta, hogy a környezetében élők mily keveset tudnak rokonaikról. Ugyanakkor hamar felismerte, hogy a genealógia több, mint az egyszerű leszármazási adatok gyűjtése. Nem elég csak a leszármazás rendjét, a családfát felkutatni, hanem fel kell tárni azt is, milyen indítékok, okok készítették egyik vagy másik személyt bizonyos tettek végrehajtására. Wertner számára a családtörténet a családot alkotó valamennyi személy valódi történetével azonos. Az első közt szentelt figyelmet az egyes egyéni életsorsok kutatásának. Így jutott el egy újabb segédtudományhoz, az archontológiához. Az archontológia szó alapja a görög „arkhón, arkhontosz”, amely vezért, főhivatalnokot jelent – a „-lógia”-val összekapcsolva pedig a régi korok világi és egyházi méltóságainak, tisztségviselőinek pályafutásával foglalkozó (segéd)tudomány. Munkásságának egyik első méltatója az alsókubíni születésű Holub József

(1885–1962), a jogtörténet egyetemi tanára úgy vélte, hogy Wertnert kutatásaiban a hibák kijavítása, a hiányok pótlásának a vágya vezette (Draskóczy 1999: 45). Mi megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy egyéniségének ez a jellegzetessége talán orvosi hivatása hatására alakult ki, hiszen az orvosi munka egyik fő célja is a „hibák kijavítása, a hiányok pótlása”.

Wertner származástani munkásságából a vajdasági Nagybecskerekén (ma: Zrenjanin, Szerbia) 1892-ben kiadott *Az Árpádok családi története* című könyve látszik a legidőtállóbbnak. „Első (nemzeti) uralkodóházunk egészéről azóta sem készült a Wertneréhez hasonló mélységű tudományos feldolgozás” (Bertényi 1999: 37). Ezért Wertner nem maradhatott ki a Csánki Dezső szerkesztésében „Árpád vezér halálának ezredik évfordulója alkalmából”, 1907-ben megjelent (méreteiben is: 50 x 30 cm) monumentális *Árpád és az Árpádok* című munka szerzői közül. Wertner az *Árpád nemzetsége* című fejezettel (125–136), és benne „Az Árpádok nemzedékrendje”, illetve „Az örökösök” című családfák megrajzolásával járult hozzá a könyv sikeréhez. Az utóbbi Aba Sámuelről (uralk. 1041–1044) a Mohácsnál 1526-ban elhunyt II. Lajosig tünteti fel a magyar királyokat.

Az uralkodóházak, a királyok nemzedékrendje mellett történelmünk nemesi családjai is érdekelték doktorunkat. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* című kétkötetes munkája Temesvárott jelent meg 1891/92-ben. E művében is – hasonlóan az ugyanakkor megjelent *Az Árpádok családi története* című munkájához – kedvelt történetírói és genealógusi módszerét alkalmazta: a forrásokat, a levéltári iratokat beszélteti, ő maga többnyire visszafogott ítéleteiben (Bertényi 1999: 39). Ismét csak orvosi hivatása jut eszünkbe: a jó, együttérző orvos is így kezeli betege személyes, családi adatait. A hangyaszorgalmú orvos-történész-genealógus 80 magyar nemzetség (genus) családját, történetét tárta fel. Nemcsak családfákat rajzolt, hanem igyekezett tisztázni a vagyoni viszonyokat is. Természetesen nem minden állítása, következtetése állta ki az idő próbáját, ám ha Wertner „az aprólékos munkálatokat nem végezte volna el, szegényebb lenne történetírásunk” (Draskóczy 1999: 47).

Léven Wertner elsősorban orvosdoktor, nem meglepő, hogy származástani ismereteit az orvostörténetírásban is kamatoztatta. 1882-ben hatrészes cikksorozatot közölt a *Gyógyászat hetilap* „Állam orvos” mellékletében *Aeskulap és utódai* címmel. Az ógörög Aszklepiosz – a rómaiaknál Aesculapius vagy Aeskulap – a gyógyító képességekkel is rendelkező Apolló isten és egy Koronisz nevű földi leány „törvénytelen” szerelmének volt a gyümölcse. Epidauróban született Kr. e. 1200 körül. A gyógyítás mesterségét egy Chiron nevű kentaurtól tanulta. Kiváló, mesterét felülmúló tanítványnak bizonyult – még a halottat is képes volt életre kelteni. Ez utóbbi tevékenysége kiváltotta az alvilág isteneinek féltékenységét – feljelentették őt a főistennél, Zeusznál, aki villámmal agyonűjtötte a túl messzire merészkedő gyógyítót. Utódai, az aszklepiádok közel ezer esztendeig gyógyítottak a Föld-

közi-tenger görög, itáliai és kis-ázsiai partjain. Wertner természetesen megrajzolta az aszklepiádok törzsfáját is. A közelmúltban elhunyt kiváló esztergomi orvostörténész, Szállási Árpád (1930–2012) – aki Wertnerhez hasonlóan egy életen át hű maradt a kaptafához, körzeti orvosként ment nyugdíjba – ezt mondta az említett törzsfáról: „Ilyen jellegűvel más orvostörténeti munkában nem találkoztam, így mindenképpen unikumról van szó” (Szállási 1999b: 19).

Az európai genealógia kimagasló egyénisége, Otto Forst-Battaglia 1913-ban megjelent német nyelvű *Genealogie* című könyvében (idézi Soós 1999: 27–28) Wertner e tudományág úttörőjének nevezte, a már említett Holub pedig, a Turul című lapban megjelent nekrológiában egyenesen azt írta, hogy „Wertner Mór volt a legnagyobb magyar genealógus” (Soós 1999: 27–28). Levonva ebből a nekrológokban megengedett túlzásokat, a kortársi dicsérettől nem sokban különbözik az utókor: „Szenci Wertner Mórban a magyar genealógia és orvostörténet egyik legkiválóbb művelőjét tisztelhetjük, aki távol a nagy szellemi központoktól is tehetsége és vasszorgalma révén hazánk első történetírói közé küzdötte fel magát” (Soós i. h.).

Wertner időrendben és talán jelentőségében is a harmadik helyre szoruló nyelvészeti/nyelvtörténeti munkásságával – tudomásunk szerint – e sorok szerzőjén kívül még nem foglalkoztak (Kiss 1997). Wertner „kacérkodása” a nyelvtörténettel nem véletlen, hiszen mint maga írta: „A nyelvtörténelem forrásai között a közokirat a legfontosabb, mert minden egyéb írott emléknél megbízhatóbb” (Wertner 1913: 261). Márpedig Wertner kezében rengeteg közokirat megfordult, és ha a sok latin nyelvű szó után végre magyar nyelvűre bukkant, a veretes, régi magyar kifejezést szorgalmasan lemásolta. Nyelvészkedő hajlamát csak növelte az a tény, hogy számos nevezéskénti nehézséggel szembesült, és gyakran magának kellett több fogalom meghatározására vállalkoznia – többek közt a rokonsági fokok latin kifejezéseinek magyarázatára. Így például a testvértől kezdve a rokonság szinte minden fokán, egészen a jó ismerősig bezárólag használt „frater” kifejezést így szűkítette: „frater uterinus” az egy atyától és egy anyától származó édes testvért, míg a „frater carnalis” csak az egy és ugyanazon atyától származót jelenti (Kállay 1999: 30).

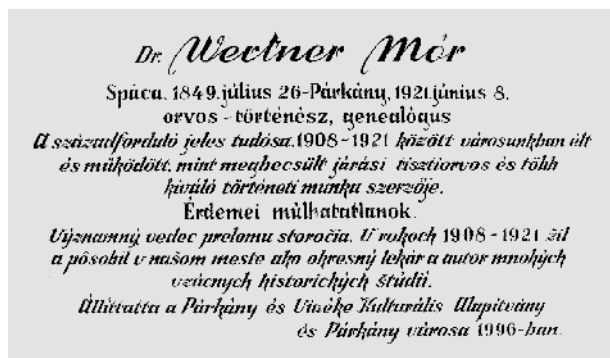
Nyelvtörténeti munkáit a Magyar Nyelvőr című folyóirat 1913–1920 közötti évfolyamaiban tette közzé (tehát még Trianon után is – Párkány az újonnan alakult Csehszlovákia része lett – közölt a pesti lapban). A nyelv iránti érdeklődésének kezdete azonban valószínűleg jó pár évvel korábbi, hiszen az 1906-ban kiadott az *Ember genealógiája* című könyvének a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kötetét „Dr. Simonyi Zsigmond tanár úrnak” ajánlotta – saját kezű bejegyzésével. Simonyi Zsigmond (1853–1919) a századforduló kiváló nyelvésze volt, aki 1890/93-ban Szarvas Gáborral kiadta a Magyar nyelvtörténeti szótár három kötetét; 1895-től ő szerkesztette a Magyar Nyelvőrt. Valószínű, hogy az ő buzdítására lett Wertner a lap munkatársa 1913-ban.

Olvassunk bele az 1913-ban orvostörténészként és genealógusként már ismert párkányi járásorvos, Wertner Mór nyelvtörténeti írásaiba. A *nyelvünk történetéhez* című öt-, illetve a toldalékkal hatrészes, 1913/14-ben megjelent sorozatában betűrendben teszi közzé a régi iratokból kiejegyzetelt szavakat. A már idézett Előszóából az is kiderül, hogy a nyelvészkedő Wertner nem tagadja meg az orvos Wertner, hiszen például a nyelvtudomány egyik fontos ágazatát, a kóreredetet, azaz a szófejtést a nyelv embriótanának nevezi (Wertner 1913: 261). „A szófejtés leszáll a nyelvnek, ill. a szónak őshazájába, megvilágítja mindazon ösvényeket, melyeken belül a szó az ősi törzsről kibontakozott, és szemünk elé tárja mindazon változásokat, melyeknek keretében új hazájában végleges polgárjogot nyert. Nevezhetők a nyelv embriótanának” (Wertner i. h.).

Nem kevésbé szebben ír a nyelvtörténetről, amelynek feladatát abban látja, hogy „átveszi a már meghonosodott szót, megvilágítja mindazon alakokat és változatokat, melyeket különböző időkben és különböző helyeken magára vett, figyelembe veszi jelentésének esetleges módoszatait, elkíséri mindazon útjain, melyeken valamely idegen nyelvvel kacérkodik, örökődik felette, mikor hébekorban rossz úton jár, vagyis mikor elferdítetteti magát és elbűcsúzik tőle, midőn hosszabb-rövidebb fenállás után a mindennapi nyelvforgalomból kilépve az élők sorából kidől: ez már a szónak életrajza” (Wertner i. h.).

S hogy mindez hogyan valósult meg az általa összeállított szójegyzetben? A „Hektika” címszó alatt például ez olvasható: „Saját gyűjteményem. 1785. Gotthard Szerafin győri ferencesrendi feljegyzése: Hecticáról... házi orvosság stb. Annyi mint sorvadás” (Wertner 1913: 310). A „száraz fájdalomról” megjegyzi: „Nyelvtörténelmi szótáraink csak a száraz betegséget és a száraz kórságot ismerik, melyen a sorvadást (phtisis, Schwindsucht) értik, a fenti alatt azonban a csúzos (rheumaticus) vagy köszvényes (arthriticus) fájdalom értendő” (Wertner 1914: 83). Persze nemcsak a régi iratokból, kéziratok feljegyzésekből csemegézte ki az érdekes szavakat, hanem nyitott füllel járt betegek közt is. A „Kita kender” címszóban például ez áll: „A csomóvá kötött, fonásra teljesen kész kendert néhol, pl. az esztergommegyei Muzslán kitakendernek nevezik” (Wertner 1913: 312).

Doktorunk azonban nemcsak kutatta és ismerte a magyar nyelvet, hanem azt féltően szerette is. Ma, amikor anyanyelvünket több oldalról bizonyos fokú veszély fenyegeti, talán nem lesz minden tanulság nélküli, ha közreadjuk azokat a sorokat, amelyeket Wertner 1914-ben, a Magyar Nyelvőr lapjain az *Adalék a magyar németiség ismeretéhez* című tanulmányában írt le: „Hogy a régi forrásainkban a hiányzó fogalmat a latin nyelvben találták meg, egészen természetes dolog: a latin nyelv volt akkori időben a nemzetközi megértésre nélkülözhetetlen eszköz: az ún. magyar latinságot tehát meg kell bocsátanunk... De másképpen áll ez pl. a magyar németiséggel. Igaz ugyan, hogy az Ausztriával és Német-

2. ábra. Wertner Mór emléktáblája

országgal való sűrű érintkezésnél fogva a német nyelvnek a magyar nyelvbe való befurakodása nem éppen meglepő, de itt már nem azzal lehet védekezni, hogy nemzetközi jellege és tudományos eredmények megértésére volt szükséges, nem! e németség bizonyos körökben csak divattá vált majmolás és bizonyos felsőbb társadalmi zárkózottság kifejezésére szolgált” (ha Wertner ma élne, így véleked[het]ne az angol nyelv „befurakodásáról?”) (Wertner 1914: 409).

Wertner, a származástudós, a történetíró, az orvostörténész emlékezete ma is él – köszönhetően többek közt az 1996. június 8-án Párkányban tartott, Wertnernek szentelt tudományos emlékülésnek (Szállási 1996), ennek előadásait közreadó Emlékkönyvnek, illetve a város Fő utcájának 13. számú házán felavatott emléktáblának (2. ábra). Számon tartják Wertner érdemeit a szlovák genealógusok is, és nem csak lexikoni szinten (Kiss 1998). Reméljük, hogy e kis dolgozat segít a nyelvész(kedő) orvosdoktor emlékének felevenítésében is.

IRODALOM

- Bertényi Iván 1999. Wertner Mór és az Árpádok családi története. In: Himmler György (szerk.): *Wertner Mór Emlékkönyv*. Párkány, 37–42.
- Borovszky Samu 1904. *Pozsony vármegye és Pozsony*. Országos Monografia Társaság Budapest.
- Draskóczy István 1999. Szempontok Wertner Mór tudományos munkásságához. In: Himmler György (szerk.): *Wertner Mór Emlékkönyv*. Párkány, 43–49.
- Glatz Ferenc (szerk.) 1996. *A magyarok krónikája*. 2. kiadás. Magyar Könyvklub, Officina Nova.
- Kapronczay Károly 1990. Az orvostörténész Wertner Mór időszerezése. *Orv. Hetil.* 28: 1541–1544.
- Kapronczay Károly 2004. *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Kállay István 1999. A régi és új nemesség Wertner Mór műveiben. In: Himmler György (szerk.): *Wertner Mór Emlékkönyv*. Párkány, 30–36.
- Kenyeres Ágnes (főszerk.) 1969. *Magyar életrajzi lexikon* II. kötet, Akadémiai Kiadó Budapest.
- Kiss László 1997. A nyelvész Wertner Mór. *Párkány és Vidéke* 7–8: 25. (Ugyanott Koloman Burza szlovák nyelvű fordításában: *Lingvista Wertner Mór*).
- Kiss László 1998. Mór Wertner (1849–1921) – spoluzakladateľ modernej uhorskej a maďarskej genealogie. *Genealogicko-Heraldický Hlas*. 1: 26–29.
- Kiss László 1999. Wertner Mór életpályája és közegészségügyi nézetek időszerezése. In: Himmler György (szerk.): *Wertner Mór Emlékkönyv*. Párkány, 7–13.
- Kiss László 2013. Wertner Mór, nemzetségeink és nyelvünk kutatója. In: Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő: *Zsinórpaddás. Tudomány- és művelődéstörténeti kalandozások*. Méry Ratio (Somorja), 54–59.
- Slovenský biografický slovník* 1994. Vol. VI. T-Ž, Matica Slovenská, Martin.
- Soós István 1999. Wertner Mór helye a 19. századi magyar történetírásban. In: Himmler György (szerk.): *Wertner Mór Emlékkönyv*. Párkány, 21–29.
- Szállási Árpád 1999a. Egy életút Világostól – Trianonig: Wertner Mór (1849–1921). *Esztergom és Vidéke* 14: III–IV.
- Szállási Árpád 1996. Wertner Mór Emlékülés Párkányban. *Orv. Hetil.* 36: 2006.
- Szállási Árpád 1999. Wertner Mór, az orvostörténész. In: Himmler György (szerk.): *Wertner Mór Emlékkönyv*. Párkány, 14–20.
- Vércse Miklós 1995. Párkányi portrék: Wertner Mór. *Párkány és Vidéke*, októberi szám.
- Wertner Mór 1881. Nyílt levél az országos közegészségügyi tanácshoz a husszemlélt illetőleg. *Gyógyászat* 20: 378–381.
- Wertner Mór 1882. A falusi praxis hiányairól. *Gyógyászat* 21: 744–748, 829–830, 860–862.
- Wertner Mór 1882. Csodahit, mystika s népgyógyászat. *Gyógyászat* 21 (Állam orvos): 14–16, 24–28, 43–45, 58–60, 74–79, 86–87, 93–95, 108–111, 117–118, 141–144, 157–159, 172–175.
- Wertner Mór 1883. Falusi iskolai egészségügyünkről. *Gyógyászat* 22: 90–93.
- Wertner Mór 1885. Vidéki közegészségügyünk és a nyilvánosság. *Gyógyászat* 24 (Állam orvos): 65–70.
- Wertner Mór 1913. Nyelvünk történetéhez I. (Előszó, Alamentér – Csőcselék) Magyar Nyelvőr 42: 261–266; II (Csuklya – Két luku karabin) 306–313; III. (Királyszinű – Mokhert) 360–364, 1914. 43: IV. (Mordály – Rapach) 20–23– V. (Restell – Zsidó vászon) 82–86; Toldalék 172–175.
- Wertner Mór 1914. Adalék a magyar németség ismeretéhez. *Magyar Nyelvőr* 43: 408–414.

Mészáros Ágnes

Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből

A rendszerváltás óta eltelt 25 év alatt tömegesen alakultak ki új szakterületek, a korábban is létezett szakmák rohamos fejlődésnek indultak, és ezzel együtt sajátos nyelvhasználatuk is megváltozott. A változás legszembeötlőbb jege rendszerint a gombamódra szaporodó szakszókészlet. Ezek a szakszavak olyan mértékben jelennek meg és módosulnak, hogy többségük nem kerülhetett még a szótárakba, hiszen nyelvészeink nem képesek ilyen ütemben feldolgozni ezeket az új nyelvi jelenségeket. Sem megjelenésükről, sem létezésükről nem veszünk teljes mértékben tudomást, és kialakulásuk története is a feledésbe vész, ha nem próbálunk felzárkózni anyanyelvünk szókincsének bámulatos mértékű gazdagodásához. Nemcsak a rendszerváltás óta kialakult szakkifejezések zöme hiányozik szótárainkból, hanem a korábbi korszakok szaknyelveinek jellemző nevezékantát is csak részlegesen ismerhetjük fel eddig megjelent etimológiai szótárainkban, szótörténeti gyűjteményeinkben.

Az egészség-gazdaságtan tipikusan a rendszerváltás után bontakozott ki, ám kevesen tudják, hogy a szakterület közel 120 éves múltra támaszkodik. A Magyar Orvosi Nyelv hasábjain a kedves olvasó már találkozhatott a témakörbe tartozó pénzügyi és természetbeni ellátások, a gyógyszer-támogatás szakszókincsének kialakulásáról szóló tanulmányokkal (Mészáros 2009a, 2009b, 2010). Az ott szereplő szakszavak olvasmányos formában megírt történetét kiegészítve további adatokkal táblázat (1–4.) foglalja össze, amely mutatja, hogy az adott szakszó milyen alakban és jelentésben, mikor és hol bukkant fel vélhetően először. Ha mégis olvashatunk adatot a szakkifejezés eredetéről az alábbiakban felsorolt szótárakban, a forrás megjelölésű oszlopban megtaláljuk a hivatkozást (szürke szövegkiemeléssel). A szótárakban nem szereplő első és a későbbi módosult előfordulást bizonyító források többsége jogszabályokban található.

Általában nehéz vagy nem lehetséges a szavak első előfordulásának idejét megállapítani, ám ebben az esetben a szakterület legjellegzetesebb kifejezéseinek keletkezési ideje nagy eséllyel megegyezik az első jogszabályi előfordulásuk idejével, mivel a törvények, rendelkezések rögzítették egy-egy új

szakszó bekerülését a szakszókincsbe. Kivételt képez néhány olyan szakkifejezés, amely nem csak a tárgykör szókincséhez tartozik, például *gyógyfürdő*.

A táblázat feltünteti a szakkifejezés társadalmi érvényességét is, amely azt jelzi, hogy a fogalom korlátozott vagy általános használatú nyelvi elem-e. Az általános használatú szakkifejezéseket feltehetően az egész szakmai beszélőközösség ismeri. A korlátozott használatú szakszavak elterjedőben (új szavak, neologizmus) vagy visszaszorulóban (régisavak, archaizmus) vannak a szakszókincsben. (Természetesen azokat a szakkifejezéseket is archaizmusoknak tekintjük, amelyek már teljesen kikerültek a nyelvhasználatból.) A rendszerváltás után keletkezett és terjedőben levő szakkifejezéseket soroltuk a neologizmusok közé. Esetenként a társadalmi érvényesség oszlopában az intézkedés megszűnésének az éve is látható. Jelölések a táblázatban: á. h. elem = általános használatú elem, régi = archaizmus, új = neologizmus.

Az egészségbiztosítás témaköréhez tartozó *társadalombiztosítás, egészségbiztosítás, vizitdíj, a pénzügyi és természetbeni ellátásokat* kifejező szakszavak kialakulásának idejét, fejlődését és módosulását, esetleg szócsaláddá válását a táblázatbeli adatok segítségével 2009-ig figyelhetjük meg.

Az adatgyűjtést a következő szótárakban, szógyűjteményekben, kéziszótárakban szereplő adatokkal való összevetés segítette:

- Benkő Lóránd (főszerk.) (1967–1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–IV. Budapest (röviden: TESz.).
- Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest (röviden: ÉKsz').
- Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-től*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Minya Károly 2007. *Új szavak I*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

- Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893. *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig I–III.* Budapest (röviden: NySz.).
- Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára I–II.* Budapest (röviden: NyÚSz.).
- Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár,* Budapest (röviden: ÉKsz.²).
- Zaicz Gábor 2006. *Etimológiai szótár,* Tinta Könyvkiadó, Budapest.

A népszerű négykötetes történeti-etimológiai szótár egészen 1984-ig viseli gondját a magyar szókészletnek. A rendszer-váltás után robbanásszerűen végbemenő szókincsbeli gyarapodás eredményeit frissített kiadás gyűjti majd össze, amely

jelentős mértékben támaszkodik elődjének adataira. Az Új etimológiai szótár várhatóan 2015 elejére készül el a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének nyilatkozata alapján (<http://www.nyest.hu/hirek/mit-varhatunk-az-uj-magyar-etimologiai-szotartol>).

Lelkesedést merítve a TESz. megújítására irányuló munkából, az egészség-gazdaságtan szakszókészletének eredetére vonatkozó kutatási eredményeket érdekességként, tájékoztatásként akár szótáríráshoz is felhasználható formában a következő táblázatok összegzik.

A táblázatok korábbi előfordulások megadásával folyamatosan bővíthetők és kiegészíthetők.

1. táblázat. Társadalombiztosítás, egészségbiztosítás

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
társadalom	1834	á. h. elem	TESz.
szociális biztosítás	1918	régi	Propper, 1918
társadalmi biztosítás	1928	régi	Pallasz nyomda, 1928
OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) társadalombiztosító, társadalombiztosítás	1928	régi á. h. elem	1928. évi XL. tc.
társadalombiztosítási SZTK (Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ)	1950	á. h. elem rég	1950: 36. tvr.
TAJ (társadalombiztosítási azonosító jel) ■ TAJ-kártya ■ TAJ szám	1997	új	1997. évi LXXXIII. tv.
betegség esetén való segélyezés, betegsegélyezés	1891	régi	1891. évi XIV. tc.
betegség esetére való biztosítás	1907	régi	1907. évi XIX. tc.
betegségi biztosítás	1927	régi	1927. évi XXI. tc.
egészségbiztosítás	1991	új	1991. évi LXXXIV. tv.
Egészségbiztosítási Alap	1991	új	1991. évi LXXXIV. tv.
OEP (Országos Egészségbiztosítási Pénztár) ■ MEP (Megyei Egészségbiztosítási Pénztár)	1993		1993. évi CXV. tv.
Egészségbiztosítási kártya = EU-kártya	2006		2006. évi CXV. tv.
egészségbiztosító (= egészségbiztosítási szerv), egészségbiztosításért felelős miniszter	2006	új	2006. évi CXV. tv.

2. táblázat. Pénzbeni ellátások

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
segély (anyagi támogatás)	1832	á.h. elem	TESz.
kézpénzsegély	1927	régi	1927. évi XXI. tv.
gyermekágysegély	1891	régi	1891. évi XIV. tc.
gyermekágyi segély	1907		1907. évi XIX. tv.
terhességi segély	1919		1975. évi II. tv.
terhességi-gyermekágyi segély	1975	á. h. elem	http://www.babazo.hu/bebi/20070515gyas.html
tyús, tyús	2007	új	
szoptatási segély	1917	régi	1917. évi VII. tc.
anyasági segély	1949	régi	1040/1949. Korm.r.
anyasági támogatás	1998	á. h. elem	1998. évi LXXXIV. tv.
gyermekápolási táppénz	1948	á. h. elem	8880/1948. Korm.r.
gyermekápolási segély (gyes)	1967	á. h. elem	3/1967. (I. 29.) Korm.rend.
gyermekápolási díj	1985	á. h. elem	3/1985. (I. 17.) MT sz. rend
(gyed)	1997	új	217/1997. (XII. 1.) Korm.rend

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
gyermeknevelési támogatás (gyet) gyermekgondozási támogatás (=gyes, gyed, gyet)	1993	új	32/1993 (II/17) Korm.r.
keresetképtelen keresőképtelen	1891 előtt is 1907	régi á. h. elem	1891. évi XIV. tc 1907. évi XIX. tv.
táppénz (= keresetképtelenség idején járó juttatás) jelentésmódosulás (korábban: foglyok, rabok ellátási alapja) (ÉKsz ¹)	1891	á. h. elem	1891. évi XIV. tc.
szinonimák: segélypénz, betegpénz táppénzsegély, betegsegélyezési táppénz	1891 1907	régi rég	1891. évi XIV. tc. 1907. évi XIX. tv.
a táppénznek fele a táppénz fele fél táppénz (a kórházba utalt beteg tag hozzátartozói részére a kórházban való ingyen ellátáson felül még a táppénz fele is kifizetendő)	1891 1907 1927	régi rég rég	1891. évi XIV. tv. 1907. évi XIX. tv. 1927. évi XXI. tv.
táppénzsegélyezés baleseti táppénz	1975	régi á. h. elem	1975. évi II. tv.
táppénzt kap táppénz jár táppénzben részesül	1907 1927 1975	á. h. elem	1907. évi XIX. tv. 1927. évi XXI. tv. 1975. évi II. tv.
táppénzre igényt tarthat táppénzre való igény táppénzre jogosult ■ táppénzre való jogosultság ■ táppénzre jogosultság táppénzjogosultság	1891 1927 1975 1997	á. h. elem á. h. elem új	1891. évi XIV. tv. 1927. évi XXI. tv. 1975. évi II. tv. http://a-munkaado-lapja.cegnet.hu/2004/5/tappenzjogosultsag
a táppénz kifizetése táppénzfizetés	1907 2008	á. h. elem új	1907. évi XIX. tv. 2008. évi I. tv.
táppénzkiadás	1991	új	1991. évi III. tv.
a táppénz folyósítása táppénzfolyósítás	1975 2008	á.h. elem új	1975. évi II. tv. http://penzugysziget.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1927%3A19etettel&catid=260&Itemid=387
temetkezési segély temetési segély	1891 előtt is 1975	régi á. h. elem	1891. évi XIV. tc. 1975. évi II. tv.

3. táblázat. Természetbeni ellátások (egészségügyi szolgáltatások)

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
segély (= segítség) támogatás	1772	régi	TESz.
ingyen orvosi segély	1891	régi	1891. évi XIV. tc.
ingyen orvosi gyógykezelés	1907	régi	1907. évi XIX. tv.
orvosi gyógykezelés	1927	á. h. elem	1927. évi XXI. tv.
házi orvosi ellátás ■ járóbeteg-szakellátás	1997	á. h. elem	1997. évi LXXXIII. tv.
kórházi ápolás	1891 előtt is	á. h. elem	1891. évi XIV. tc.
gyógyintézeti ápolás magánkórházi/magán-gyógyintézeti ápolás	1927	á. h. elem rég	1927. évi XXI. tv.
fekvőbeteg-gyógyintézetben történő gyógykezelés fekvőbeteg-gyógyintézeti ellátás magánklinika	1972 1997 1998	á. h. elem új új	1972. évi II. tv. 1997. évi LXXXIII. tv. http://www.mycentrope.com/hu/home/2829/maganklinika-budapest-oetcsillagos-egeszseguegyi-koepontjai
házi ápolás	1891	á. h. elem	1891. évi XIV. tc.
házi kezelés	1928	régi	1928. évi XL. tc.
házi segítségnyújtás	1993	új	1993. évi III. tv.
otthonápolási szolgálat	1993		
otthoni szakápolás	1997		1997. évi LXXXIII. tv.
otthoni hospice ellátás	1997		

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
fogászati segély fogászati ellátás	1927 1997	régi új	1927. évi XXI. tv. 1997. évi LXXXIII. tv.
tejsegély anyatejellátás	1927 1997	régi új	1927. évi XXI. tv. 1997. évi LXXXIII. tv.
tápszer csecsemőtápszer	1837 1927	á. h. elem á. h. elem	Zaicz 1927. évi XXI. tv.
anyatej-helyettesítő csecsemőtápszer ■ anyatej-kiegészítő (elválasztási) csecsemőtápszer = babatej	2003	új	23/2003. (V.9.) ESzCsM rend
csecsemő kelengye csecsemőkelengye adható	1519 1787 1927	á. h. elem régi régi	Zaicz TESz. 1927. évi XXI. tv.
csecsemőkelengye-juttatás	1970	régi	1007/1970. kormányhatározat
szülészeti támogatás szülészeti segédkezés szülészeti ellátás szülési szabadság	1891 1927 1972 1948	régi régi á. h. elem á. h. elem	1891. évi XIV. tc. 1927. évi XXI. tv. 1972. évi II. tv. 10700/1948.
egészségvédő és gyógyítószolgálat, egészségvédő és gyógyító eljárás, népegészségvédő eljárások	1928	régi	1928. évi XL.
gyógyító-megelőző ellátás	1972	á. h. elem	1972. évi II. tv.
a betegségek megelőzését és korai felismerését szolgáló egészségügyi szolgáltatások, gyógykezelés céljából végzett ellátások	1997	á. h. elem	1997. évi LXXXIII. tv.
gyógyintézet gyógyvíz gyógyfürdő gyógyfürdősegély ellátással járó gyógyfürdő	1835 1837 1838 1927 1927	á. h. elem á. h. elem á. h. elem régi régi	TESz. TESz. NyÚSz. 1927. évi XXI. tv.
gyógytényező gyógyfürdőtelep	1928	á. h. elem régi	1928. évi XL. tc.
éghajlati gyógyintézet ■ gyógyüdüdő ■ gyógyiszap ■ gyógybarlang ■ gyógyforrástermék ■ gyógyhely	1972	á. h. elem	1972. évi II. tv.
fürdő- és klímagyógyintézet ■ természetes gyógytényező ■ gyógyklíma ■ barlangterápiás intézet (= gyógybarlang) ■ gyógyászati ellátás = gyógyfürdőellátás	1997	új	1997. évi CLIV. tv.
fürdőgyógyászati ellátás, csoportos gyógyúszás, gyógyvízes gyógymedence, gyógyvízes kádfürdő	2004	új	5/2004. (XI. 19.) EüM rend.
„a betegnek a kórházba való ingyen beszállítása”	1891	régi	1891. évi XIV. tc.
betegszállítás mentőszállítás	1972	á. h. elem régi	1972. évi II. tv.
sürgősségi betegszállítás	1997	új	1997. évi LXXXIII. tv.
utazási költséggel ellátni tartozik	1907	régi	1907. évi XIX. tv.
beszállítási és hazautazási költség terheli	1927	régi	1927. évi XXI. tv.
utazási költségtérítés	1997	új	1997. évi LXXXIII. tv.

4. táblázat. Vízitdíj

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
kórháziapidíj	2006	új	2006. évi CXV. tv.
vízitdíj* (az otthoni szakápolás finanszírozása a vizitek száma alapján)	1999	új (-2008)	43/1999. Korm. rendelet
vízitdíj* (a járóbeteg-ellátásban fizetendő fix díj)	2006		2006. évi CXV. tv.

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
vizütbérlet vizitdíjfizetés	2006		2006. évi CXV. tv.
vizitdíj-fizetési kötelezettség vizitdíjköteles ellátás vizitdíj-befizetőhely vizitdíj-automata	2007		http://www.gyongyostv.hu/cikkoldal.php?view=1634 http://index.hu/belfold/koka2515/
vizitdíjpótlás vizitdíj-kompenzáció vizitdíj-visszaigénylés vizitdíjbevitel-kiesés	2008		http://index.hu/politika/belfold/vztdsz7549/ http://www.weborvos.hu/lapszemle/vizitdij_kompenzacio_majd_kiderul/113553/ 2008/IX. tv.

5. táblázat. Gyógyszertámogatás, gyógyászati segédeszközök árához nyújtott támogatás

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
gyógyszer	1828	á. h. elem	TESz.
gyógyszertár	1829	á. h. elem	TESz.
gyógyászati segédeszköz	1891	á. h. elem	1891. évi XIV. tc.
gyógyszerkiszolgáltatás költségesebb gyógyászati segédeszköz, kevesbé költséges gyógyászati segédeszköz, az orvos által kiállított vényekre történő gyógyszer-kiszolgáltatás, gyógyszerköltség gyógyszerellátás	1927	régi rég rég rég á. h. elem á. h. elem	1927. évi XXI. tv.
gyógyászati segédeszköz-ellátás ■ orvosi rendelvény ■ gyógyászati célra alkalmatlan gyógyszer ■ forgalomba hozatalra engedélyezett gyógyszer	1972	á. h. elem	1972. évi II. tv.
gyógyszerár ■ gyógyszerrendelés ■ gyógyászatisegédeszköz-rendelés ■ gyógyszerforgalmazás ■ gyógyszerpiac ■ gyógyszerkeret ■ gyógyszerterápia ■ a gyógyszerárhoz nyújtott támogatás ■ indikációhoz kötött támogatásban részesített gyógyszer ■ támogatással /nem/ rendelhető gyógyszer ■ külön szabály szerinti támogatással rendelhető gyógyszer ■ gyógyászati céllal rendelt gyógyszer	1997	új	1997. évi LXXXIII. tv.
gyógyszerkutató ■ gyógyszerfejlesztés ■ gyógyszergyártás ■ gyógyszerkészítés ■ gyógyszerhatás ■ gyógyszerminőség ■ gyógyszerellenőrzés ■ gyógyszerfelhasználás ■ gyógyszeradomány ■ gyógyszerhatóság ■ gyógyszerhulladék ■ gyógyszerforma ■ gyógyszerkészítmény ■ gyógyszer-nagykereskedelelem ■ Európai Gyógyszerügynökség ■ kábítószerként minősített gyógyszer ■ pszichotróp anyagként minősített gyógyszer ■ orvosi rendelvény nélkül kiadható gyógyszer ■ forgalombahozatali engedéllyel rendelkező gyógyszer ■ gyógyszer- nagykereskedelmi tevékenység ■ gyógyszerellátási szaktevékenység ■ gyógyszergyártási tevékenység ■ lakossági gyógyszerellátás ■ gyógyszer-nagykereskedelmi engedély ■ gyógyszergyártási engedély	2005	új	2005. évi XCV. tv.
gyógyszer-kiskereskedelem ■ gyógyszertámogatás ■ referenciagyógyszer ■ gyógyszerhatóanyag ■ gyógyszernyilvántartás ■ fiókgyógyszertár ■ kézigyógyszertár ■ közforgalmú gyógyszertár ■ intézeti gyógyszertár ■ különkeres gyógyszer ■ terápiás hatású gyógyszer ■ gyógyszernek nem minősülő gyógyhatású készítmény ■ közfinanszírozásban részesülő gyógyszer ■ közfinanszírozott gyógyszerek ■ a gyógyszer napi terápiás költsége ■ gyógyszer-kiskereskedelmi forgalmazás ■ gyógyszerrendelési gyakorlat ■ gyógyszerellátó tevékenység ■ kiskereskedelmi gyógyszerellátó tevékenység ■ közvetlen lakossági gyógyszerellátás ■ lakossági gyógyszerellátási feladat ■ gyógyszerellátási garancia ■ támogatott gyógyszerek teljes köre ■ speciális támogatású gyógyszerek ■ támogatott hatóanyagú gyógyszerek ■ gyógyszertámogatási előirányzat ■ egyedi méltányosság alapján támogatott gyógyszer ■ a gyógyszer társadalombiztosítási támogatásba való befogadási kérelme ■ a befogadott és támogatással forgalmazott gyógyszer ára ■ a befogadott gyógyszer támogatásból való kizárása ■ a támogatásból kizárt gyógyszerek köre ■ hatóanyag-alapú fix összegű támogatási csoportba tartozó gyógyszer ■ terápiás fix elven működő támogatási csoportba tartozó gyógyszer ■ a gyógyszer támogatással csökkentett fogyasztói ára = térítési díj ■ alacsonyabb közfinanszírozás alapjául elfogadott árú gyógyászati segédeszköz ■ referencia-gyógyászatisegédeszköz ■ gyógyszeres gyógyászatisegédeszköz-rendelés ■ a gyógyászati segédeszközök kiskereskedelmi forgalmazása ■ egyedileg, méretre készített gyógyászati segédeszközök gyártása ■ gyógyászati segédeszközök kölcsönzési díjához nyújtott támogatás ■ orvosi vényre/vény nélkül kiadható gyógyszer ■ vényadatok feldolgozása ■ tárgyhavi vényforgalmi adatok	2006	új	2006. évi XCVIII. tv.

IRODALOM

Gerstner Károly 2003. *A magyar nyelv szókészlete*. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 117–158.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

Mészáros Ágnes 2009a. Az egészségügyi szolgáltatások szakszókincsének kialakulása és módosulása. *Magyar Orvosi Nyelv* 9/1: 29–35.

Mészáros Ágnes 2009b. A gyógyszerek és a gyógyászati segédeszközök szakkifejezéseinek módosulása az egészségbiztosítási szakszókincsben. *Magyar Orvosi Nyelv* 9/1: 36–39.

Mészáros Ágnes 2009c. A társadalombiztosítás és az egészségbiztosítás szavainak eredete. *Alkalmazott Nyelvtudomány* IX/1–2: 17–33.

Mészáros Ágnes 2009d. Általános és korlátozott használatú elemek az egészségbiztosítási szakmai nyelvhasználatban. In: F. Silye Magdolna (szerk.): *PORTA LINGUA-2009. Cikk, tanulmányok a hazai szaknyelvtanításról és -kutatásról*. Debrecen, 83–96.

Mészáros Ágnes 2010. Az egészségbiztosítás pénzügyi ellátásait kifejező szakszókincs eredete. *Magyar Orvosi Nyelv* 9/2: 72–75.

A Magyar társadalmi biztosítás története. Az Országos Munkásbiztosító Intézet kiadványai. 11. füzet. 1928. Pallasz Rt. nyomdája, Budapest.

Propper Sándor 1918. A munkásbiztosítás reformjához. *Szocializmus* XI/11–12: 462–466.

<http://www.nyest.hu/hirek/mit-varhatunk-az-uj-magyar-etimologiai-szotartol>.

A STÍLUS

Bősze Péter

A stílus általános értelemben kifejezőmód, történeti vonatkozásban irányzat (művészeti, zenei, irodalmi stb.). A stílus szó maga pedig írást a viasztáblába vájó íróeszköznek volt a neve az ókorban. A nyelvi stílus az a mód, ahogy a nyelvi elemeket felhasználjuk, alkalmazzuk írásban vagy szóban. Az egyéni stílus a nyelvünk elemkészletéből, az egyén által kiválasztott eszközök alkalmazása, amelyhez esetleg társulhatnak saját nyelverteremtő elemek is. A szöveg stílusa a szöveg megformálásának, megfogalmazásának a módja (szövegezési mód). Ebben a nyelvi elemek összessége (hangtani, szókincsbeli, mondattani, szövegszerkesztési eszközök) közrejátszik. Jellegetességei az orvosi szaknyelvben:

- Helyesség: a mondandó egyértelműségének a kifejezése; a magyar orvosi szakírásban a szabatosság, a világosság és a magyarosság.
 - ▶ Szabatosság: olyan beszéd vagy írás, amelynek nyelvi elemei pontosan fedik a kifejezendő gondolatot, annál nem több és nem kevesebb.
 - ▶ Világosság: könnyen érthető, egyszerű fogalmazás, amelynek következtében az olvasóban az író gondolatai tükröződnek.
 - ▶ Magyarosság: a magyar nyelv megfelelő, az idegenszerűséget kerülő használata a nyelvünkre jellemző eszközökkel. Ilyenek lehetnek például a szólások, a sajátos kifejezések is, amelyek néha le sem fordíthatók más nyelvre. Ezek túlzásba vitele (magyarkodás) azonban már hátrányos, a szakírásban mindenképpen. Hasonlóan nem szabad a szükséges idegen szavakat elhagyni: a megértés rovására mehet.
- Szemléletesség: a bonyolult, elvont dolog, összefüggések nyilvánvalóvá tétele. Fő eszközei a szóképek alkalmazása.
- Tömörtség: a tartalom lényegét kifejező rövid, szabatos fogalmazás. Nyelvünkben a tömörségnek számos eleme eleve adott, ilyen például a jelölletlenné válás, a szóösszetétel, a szóképzés, az ismétlések elkerülése pusztán a ragok, jelek használatával, szóképek alkalmazása a hosszabb kifejtés helyett.
- Élénkség: olyan szokatlanabb nyelvi fordulatok alkalmazása, amelyek érzelmi, indulati vagy más módon hatnak, így élénkítik a figyelmet. Ilyenek például a fokozások (*soha nem látott tehetség*) vagy a meglepő szóképek (*a szike Paganinije*) – természetesen a szöveg formájának, a közlési helyzetnek megfelelően.
- Eufemizmus: olyan szépítő kifejezés, amelyet a durva vagy nyersebbnek érzett szavak, kifejezések helyett alkalmazunk. Például egyes szövegek környezetben ilyen a *meghal* ige helyett a *jobblétre szenderül* kifejezés, de eufemizmust tartalmaz az *Otthagylja, mint eb a Szaharát* szóláshasonlat is. Ellentéte a kakofemizmus: durvának vagy nyersen érzett kifejezés, amely ugyanannak a tartalomnak a közömbös vagy szépítő párja helyett áll a szövegben (*elpatkol* a *meghal* helyett).
- Jóhangzás (eufónia): a tartalom kellemes zeneisége felolvasáskor. Jóhangzásról akkor beszélhetünk, ha például elkerüljük a mássalhangzó-torlódást (*fényljkék* helyett: *fényes legyen*), a túlismétlést (egyhangúságot). De függ az egytagú és a hosszabb szavak, továbbá az egyszerű és az összetett mondatok viszonyától is: a rövidek darabossá, a hosszúak vontatóttá teszik a hangzást. A jóhangzás ellentéte a rosszhangzás (kakofónia).

A kifejezőmód, vagyis a stílus függ a közlőtől (mindenkinek van sajátos kifejezőmódja), a befogadótól (akinek szól a tartalom), a gondolatok tartalmi részétől (amit közlünk), a közlés céljától (amiért közöljük) és a körülményektől (beszélgetés, előadás, közlemény stb.). Nyilvánvalóan másként tartunk egy előadást a szakembereknek, mint a beavatatlannak, másként egy nemzetközi tudományos rendezvényen, mint házi továbbképzésen, de másként akkor is, ha a molekulák világáról vagy hétköznapi orvosi kezelésekről értekezünk. És végül az is befolyásolja a mondandónk formáját, hogy mit akarunk vele elérni.

Minya Károly

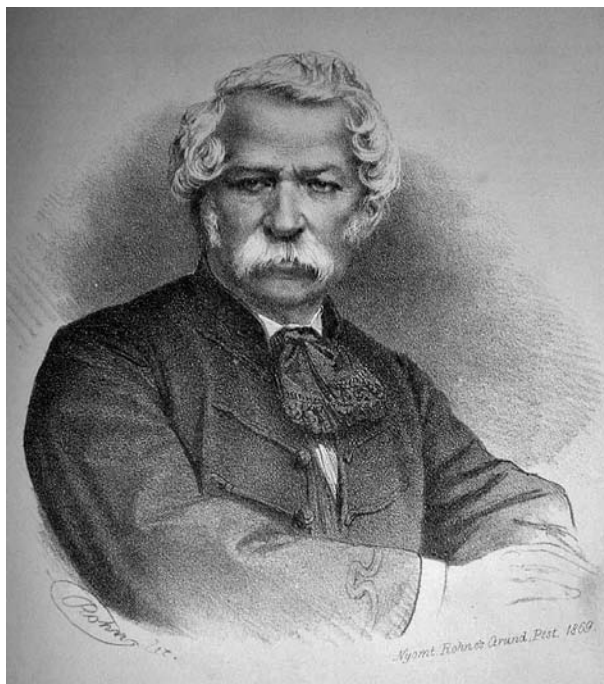
Orvos nyelvészek vagy nyelvész orvosok? Almási Balogh Pál vitája Bugát Pállal

A nyelvújítás korában a nyelvészek csak úgymond ellenjegyzői voltak a szakemberek által megalkotott új szavaknak. Ritka az a nagyszerű egybeesés, hogy valaki egyformán nyelvész és valamely szakma kiváló képviselője volt. Vajon mennyiben tekinthető orvosnak és nyelvésznek Almási Balogh Pál és Bugát Pál? E tanulmányban többek között erre a kérdésre kívánok válaszolni, miközben részletesen elemzem az Almási Balogh–Bugát-vitát úgy, hogy a nyelvtudományban kevésbé ismert Almási Balogh Pál munkásságára helyezem a hangsúlyt.

Almási Balogh Pál különös személyisége volt elsősorban az orvostudománynak, másodsorban pedig a nyelvtudománynak. Széchenyi István háziorvosa és egyben legnagyobb politikai ellenfelének, Kossuth Lajosnak is éveken át volt kezelőorvosa, valamint rabsága idején meghitt bizalmasa. Rendkívül sokoldalú, ritka műveltségű férfiú, a hasonszervi gyógy mód, a homeopátia hazai elterjesztője.

A gondolkodó, vitatkozó egyéniség ugyanabban az időben, amikor heves tollharcot folytatott a hasonszervi gyógy mód tudományos vitatása ügyében, a nyelvészet terén is vitákba kezdett. Egymás után jelentek meg idevágó dolgozatai, és csakhamar központjává vált egy igen élénk tudományos eszmecsere. A nyelvészet tárgykörébe tartozó számos fejtegetése és dolgozata alapján választotta meg a Magyar Tudományos Akadémia 1830-ban levelező, majd öt évvel később rendes tagjává. Tehát abban az időben érte ez a kitüntetés, amikor az 1831-ben elhunyt Kazinczy Ferenc szellemének hatása alatt megújíhódott magyar nyelv még a nyelvújítási harcok korát élte, amikor tehát éppen a nyelvészeti munkák képezték a legszigorúbb kritika tárgyát. Nemzeti irodalmunkra nézve pótolhatatlan veszteség az, hogy Almási Balogh sem valamely külön tanulmányát (például a nyelvészetben írt számos jeles dolgozatát), sem pedig a hosszú évek tapasztalatai által szerzett természettudományi és orvosi ismereteit rendszeres, önálló nagyobb műben nem jelentette meg.

Az 1830-as években egyik főszereplője volt az orvosi műnyelv kialakítása körül kirobbant vitának. Ő a mérsékelt

Almási Balogh Pál, 1794. október 18., Nagybarca – 1867. szeptember 11., Pest

oldalán állt, a nyelvújítást csak korlátozott formában látta célravezetőnek, Bugát Pált nyelvrontással vádolta. Vitéz Fialovszky Béla, Almási Balogh Pál életrajzírója a következőképpen vélekedik: „Bugát, mint tudjuk, az orvosi műnyelv magyarosításában nagyon is erőszakosan járt el. Érthető, hogy ez sértette Balogh Pál kiváló nyelvérzékét. Tagadhatatlan, hogy Bugát Pálnak nagy érdemei vannak e téren, mert nemcsak nyelvünk, de a hazai tudományok fejlődése és terjesztése érdekében igen fontos volt, hogy az idegen – főleg latin és görög szavakat – anyanyelvünkön is ki tudjuk fejteni, de a vitában mégis Balogh Pálnak volt igaza, mert orvosi nyelvünkben ma is igen sok a rossz magyar szó, melyek nem éppen díszei szókincsünknek. Természetes tehát, hogy olyan nyelvzseni, amilyen Balogh Pál volt, aki anyanyelvén és a klasszikus nyelveken kívül még öt európai nyelven beszélt,

nemcsak szóban, hanem írásban is abszolút tökéletességgel bírta ezeket, saját anyanyelvének faji sajátosságait jobban ismerte és jobban fájt neki, tehát jogosan kelt ki ellene, ha az erőszakos szóképzés nyelvünk szépségének rovására történt” (Fialovszky 1933: 10).

Nézzük részletesen a vitát. Nagy Károly, Almási Balogh Pál életéről és munkásságáról szóló tanulmányában említi meg, hogy Balogh Pál sokoldalú tevékenységével elkerülhetetlené vált az összeütközése is bizonyos személyekkel. Az emberre jellemzőek nemcsak barátai, de ellenfelei is. Az akadémiai munkájában többek közt barátja volt Széchenyi István és Teleky József elnök, ellenfelei Toldy (Schedel) Ferenc, Bugát Pál és Bajza József (Nagy 1992: 110).

A nyelvi vita elindítója Almási Balogh Pálnak az agyvelőről írt egyoldalas cikke volt, amely a *Tudományok és Mesterségek Közönséges Tára* mutatványszámában jelent meg 1830-ban. Bugát Pál erre írta első kritikáját nem kevesebb mint négy oldalon a *Tudományos Gyűjtemény* 1830. évfolyam II. kötetében *Igazítás* címmel. Ebben tulajdonképpen négy szónak a használatát kifogásolja, főként azért, mert ezekre a fogalmakra ő már anatómiájában megállapította a helyes magyar kifejezéseket. Szerinte Almási Baloghnak az *agyvelő* helyett az *agy*, a *borék* helyett a *kér* vagy *kéreg*, a *taknyos hártya* helyett a *savós hártya* és a *féltő kincs* helyett a *féltett kincs* szavakat kellett volna használnia. Ekkor a vita még nem mérgesedett el annyira a későbbiekhez képest. Íme, biznyságul egy részlet:

„Úgy véljük, hogy ki valamely tudományos munkával lép föl a tudós világ eleibe, annak az abbéli előmunkákat ismernie kell; megengedvén és előrebozsátván, részünkről azt tartjuk, hogy főképp a tudományos dolgok előadásában a műszavakat fölcserélgetni, nem igen tanácsos, másképp sem földi, sem égi hatalom nem egyesítend bennünket, egymást jól soha meg nem fogjuk érteni, soha senkit tanítani ekként végre is magyar ízelíteni csak most kezdő olvasó biznnyal elidegenedik, és vagy megszűnik olvasni, vagy módját ejtvén, más nyelvbéli olvasásra fanyarodik, kezét kell tehát fognunk és egy célra törekednünk, mert csak emigy vihatjuk ki magas célunkat, csak ekként tehetjük nyelvünket kedvelté, főképp ha a nyelv világosságára, szépségére, a preciziójára és rövidségére is figyelve egyszermind magunk és a külvilág is munkáinkban az emberi ismereteknek féltő kincsét lelendi...” (Bugát 1830a: 130).

Ebben tehát azt kifogásolja Bugát, hogy az előmunkákat, azaz az ő szavait nem ismerte Almási Balogh, és így az újak fölcserélésével értelmezési zavart okozhat, különösen a kezdő olvasónak (szakembernek), aki netán a magyar nyelvtől eltántorodik, más nyelven, (nyilván) latinul fogja olvasni a szakíráásokat. Bugát a kritikáját ekképp fejezte be:

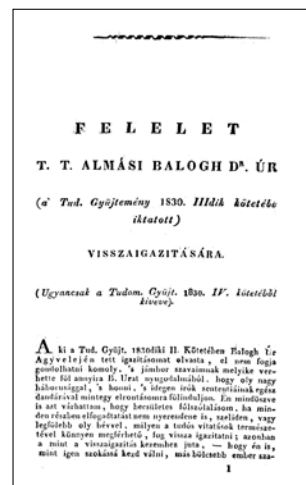
„Ezen Balogh úrnak hihetőleg hamarkodásbéli hibája alkalmat nyújt arra, hogy nekie és a munka Redactiojának taná-

csoljuk, sőt kérjük őket, a munkába talán némely hibákba surranásnak meggátolására, mielőtt kidolgozott értekezéseiket saját alá bocsátánák, azok más értelmes barátaikkal közölni ne terheltessenek, nem bízzuk el magunkat, ezen tekintetből bizalmatlanok legyünk önnön magunkban, hiszen több szem csak többet lát, az e féle hibákon soha senki meg ne botránkozzék, soha senki el ne piruljon, mert ki nem tudja a természetbeli ismereteknek végtelen kvantumát, ki nem ismeri el gyarló és többé-kevésbé korlátozott elméleti tehetségeit! az e félehibák csak olyan »hodie mihi cras tibi« (ma nekem, holnap neked) fajta dolgok; azért is e féle csekélyégeket engedjük meg egymásnak, iparkodjunk azokon javítani, kérjük ki egymásnak tanácsát, fogjunk kez, ha valami jót fedezett föl közülünk valamelyik, fogadjuk háládatossággal, pártfogoljuk, terjesszük azt, mert csak ekként várhatjuk diszlesét nyelvünknek és literaturánknak...” (Bugát i. m. 131).

A baráti jobb nyújtása és a közös munkára való felhívás, az együttes szóalkotás hangsúlyozása aligha jelezte előre, hogy mekkora vita várható. Erre a kritikára jelent meg válaszként Balogh Pál írása a *Tudományos Gyűjtemény* 1830. évi III. kötetében 12 oldal terjedelemben *Vissza Igazítás* címen. Ezzel most részletesen nem foglalkozom, hanem az eszmecsere utolsó két darabjával.

A *Vissza Igazításra* válaszolt Bugát Pál a következő címmel: *Felelet T. T. Almási Balogh Dr. úr (a' Tud. Gyűjtemény 1830. III. kötetébe iktatott) Visszaigazítására*. Ez ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg, az 1830. évi IV. kötetében, és terjedelme meghaladta a korábbiakét: 16 oldalon taglalta állásfoglalását. Ebben már nincs baráti jobb vagy kiegyező szándék, Bugát igen gúnyosan és leckéztető hangon arra törekszik, hogy nevetéssé tegye Balogh replikáját, béka-egér harcnak minősíti a vitát, majd ebben a válaszban használja némely éretlen írókra vonatkoztatva a kissé alpári és nem egészen parlamentáris „tökfejű” kifejezést, sőt azt is mondja, hogy „jó alkalom volna a nevetésre ha azt mondanánk, hogy a tökfef, tökzacskós fejet jelent?...” (Bugát 1830b: 4). Ezután védelmezni próbálja a Balogh által újabban kifogásolt szavakat, amelyek pedig többségükben tényleg rossz szavak voltak, és nem is honosodtak meg (Nagy 1992: 112).

Nézzük részletesebben is e tanulmányát Bugátnak. Természetesen, ahogy Nagy is minősíti az írás hangvételét, már a felütés is ironikus-gúnyos: „A ki a Tud. Gyűjt. 1830. évi II. Kötetében

A Tollas Tibor-emlékház Nagybarcán, itt található Almási Balogh Pál egy állandó tablókiallítása

Balogh Úr Agyvelején tett igazításomat olvasta, el nem fogja gondolhatni komoly, 's jámbor szavaimnak melyike verhetette föl annyira B. Urat nyugodalmából, hogy oly nagy háborúsággal, 's honni, 's idegen írók sententiáinak egész dandarával mintegy elrontásomra fölinduljon" (Bugát i. m. 1).

Ez az érzelmetli megfogalmazás végigkíséri az írást, így még egyet idézek ezek közül, a későbbiekben pedig kizárólag a nyelvészeti megjegyzésekre öszpontosítok, azokat emelem ki.

„Nem hasonló e Balogh Úr ugyan ezen barátságatlan hóshöz, ki a néző világ nem kis mulatságára oly fonákul fegyverkezeten is később megindulni, hogysen jó szándékú bajtársától utasítást fogadna el" (Bugát i. m. 2).

„Némely csudálatos Urak még most is ott gondolják lenni a nyelv dolgát, hol 20. 30. év előtt volt, ezek még mindég szeretnék az új neműj szavak iránt béka-egérharcaikat megújítani, szeretnék az azon egyedül érthető tős magyarok lenni, kiknek a maradék az úgy nevezett tiszta magyarságot köszönhetné. De tudtokra legyen ezen Uraknak, nem az már a kérdés: kell e új szó vagy nem? mert bizonyosan kell; hanem mind össze is csak azt lehet okosan kérdeni, ez vagy amaz új szó elfogadható e vagy nem?" (Bugát i. m. 3).

Nos, a nyelvújítás korában a neológus-ortológus vita idővel jutott oda, hogy nem az volt a kérdés, hogy kell-e új szó, avagy sem. Igenis kell! Ám hogy elfogadható-e, avagy sem, ez már nehezebben megválaszolható kérdés. Bugát szerint a szokás önkényétől függ. Azt fájjalja (mint főntebb említettem), hogy az ő szavait nem vette figyelembe Balogh, hanem teljesen újakat alkotott: „...hová viszen e különködés utóbb?" (Bugát i. m. 3). Ha minden utánuk jövő, akár a századik egyén új szavakkal rukkol elő, az bizony nem az egységesség szolgálja: „Füstbe mennek egymást nem gyámolító, egymásra nem ügyelő fáradozásaink" (Bugát i. m. 3). Bugát nem azért vitatja Balogh megoldását, mert az ő (Bugát) szavait nem alkalmazta, hanem azért, mert azok előbb születtek: „... ki valamely tudományban egy félig mívelt nyelven dolgozik, annak az előtte dolgozónak munkáját okosan elmellőzni nem szabad" (Bugát i. m. 3). Ugyanakkor nem érti Bugát, hogy miért haragszik annyira Balogh. Például az *agy* szó (cerebrum) Bugát szerint jó, és nincs szükség a Balogh-féle

kiigazításra, az *agyvelő*re. E kapcsán az *agy* szó védelmezése során ismerhetjük meg Bugát szóalkotó elveit, „iránytűjét”: a műszavak legyenek határozottak, minden dolognak mintegy saját (tulajdon) neve legyen, amit más dolog elnevezésére nem szabad használni. Az *agyvelő* kifejezést Bugát (mai megítéléssel) tautologikusnak tekinti. Ugyanakkor más szempontból, a szóalkotási mód tekintetében olyan, mint a mellérendelő összetett szó, amelynek az alkotó tagjai rokon értelműek, illetve hasonló jelentésűek, mint például a *bűbáj*, *bűbánat*. Bugát szerint a tudományos előadás pontosságát, így az *agy* csak a cerebrumot jelentse, a *velő* pedig a medullát: „Balogh Úr szerint t. i. az agy majd a kaponyát, s az abban lévő velőt, majd ismét az egész fejet jelenti, s neki az agy az agyvelőben, és agykoponyában csak megkülönböztetésre szolgáló szó" (Bugát i. m. 4). Ilyen „heverő" szót Bugát szerint önállóan kell kihasználni, és nem „valamely szolga különböztető szócskára alacsonyítanunk..." (Bugát i. m. 5). Bugátnak még egy érve van az *agy* szó mellett: szerinte az „*agyon ütni*" azért jelent halált, „mert az agy cerebrum-nak gondolatik e mondásban, s a cerebrum sértése okvetetlen halált von maga után, a kaponya sértése után pedig magában, erőszak által, közvetlen soha nem történik halál" (Bugát i. m. 5). Még egy érdekes és már annál inkább vitatható, a gyökelmélethez kapcsolódó érvet is felhoz Bugát az *agy* mellett: az emberi test részei többnyire egytagú szavak, így az *agy* is eredetileg jobb az *agyvelő*nél.

A következő nyelvi, elvi vita, hogy kell-e rövidíteni: *agyvelőgyulladás* vagy *agylob*? Idézem: „Itt egyszersmind az *agylob* ellen is kikel B. Úr, s igen bölcsen azt állítja, nem abban áll a nyelv tökéletesítése, hogy a szavakat minden ok nélkül, s szabad kényünk szerint megkurtítsuk, hanem abban, hogy avval gondolatinkat, 's érzéseinket kimerítőleg csinosan, a menynyire lehet, praecise kitehessük. [...] Mi lesz a világból ha így okoskodunk!" (Bugát i. m. 5). Hogy ne kurtítsunk, azaz rövidítsünk, netán elvonjunk, az lehetetlen. Bugát szerint a *lob* és a *lobbanás* jelentése nem egyezik meg, mint ahogy Balogh állítja. A *lobbanás* ugyanis csak egy pillanatig tartó föllángolás, „s ez a lobbanás egy e a lobogással és lobbal? egy e a csepp a csepegéssel, és a cseppenéssel? ója magát Balogh Úr az ily tévelygő beszédektől". „...nem fogja bebizonyítani [Balogh Úr], hogy az *agylob* csupán azért, mert oly gömbölyű rövid szavacska, nem alkalmasabb az *agyvelőgyulladás*nál..."

Majd: „s éppen úgy van szüksége a szokás sanctio-jára, mint az ostor hosszúságú agyvelőgyulladásnak” (Bugát i. m. 6).

Borék (Bugát) vagy *tökzacsó* (Balogh)? Balogh a cerebrum hártáját nevezi *boréknak*, miután már Bugát a *tökzacsónak* „adta” ezt a szót. Bugát első elfoglalónak nevezi magát. Ez szerinte rövidebb és „alkalmasabb”.

Míg Balogh védelmébe veszi az idegen szavakat, addig Bugát azon a véleményen van, hogy igen sokat kell merni és próbálni ahhoz, hogy megtaláljuk a magyar megfelelőt, mert önként nem fognak megmagyarosodni. Ugyanakkor Bugát szerint olyan magyarításokat is kritizál Balogh, amelyek „közönséges divatúak” és nem újak, például: *diszlenni*, *bitorló*, *görvély*, *széküresedés*, *álombolygás*. Balogh sem nem indokolja, hogy miért tökéletlenek e szavak, sem újat nem ajánl helyette. Arról nem is beszélve, hogy tudós gyülekezet alkotta ezeket a kifejezéseket.

Az *agykér* Bugát szerint (amelyet ő alkotott) ugyanolyan szokatlan mint a *borék*. Bugát szerint Balogh akkor is téved, amikor neki tulajdonít mások által alkotott szavakat, és azokat bírálja, például: *némber* (Révai), *étvágy* (Fáy András).

Balogh szerint Bugát Pál Hempeltől fordított bonctudománya az anatómia tanulását elnehezítette hazánkban, és azt németül könnyebb lenne megtanulni. Vajon a deák és a görög nyelven könnyebb volna a *Musculus Sternocleidomastoideus* szót elsajátítani a *mell-kulcs-csecs-izom* helyett? A magyar fordítással a szó eredetére, illetve értelmezhetőségére hívja fel a figyelmet Bugát: „a mell-kulcs-csecs-izmot p. o. hamarabb is megtanulja, és Tanítója figyelmessé tévén a név értelmére őtet, annak hallására jövendőben is rá fog emlékezni, hogy ezen izom egy részről a mell és kulcscsonthoz más részről a csecsnyujtványhoz ragad, mely részeket ő már a csonttanítványbul ösmervén, egyik izmot a másikkal nem fogja kicserélni” (Bugát i. m. 11). A szó magyarításával a hazafiságra is utal Bugát. A végső következtetést e kapcsán a következőképpen vonja le: „tanítványaink, és a hozzájuk hasonló tanulatlanok könnyebben megtanulják az Anatómiát anyai nyelvükön magyarul, mint a *culinaris deák-görög*-latánul, vagy az ezekkel fertzett németbül” (Bugát i. m. 9).

S végezetül néhány általános, záró gondolat: „nekünk mind addig meg kell maradnunk akár jó, akár rossz műszavaink mellett, míg jobbak nem találtnak” (Bugát i. m. 16); „mi egy szántatlan míveletlen földet akarnánk bevetni a tudományok magvaival, hogy azokat az ég madarai onnan föl egyék”(i. h.); „Mi elégedjünk meg ha a mások által már eléggé kimivelt tudományoknak elfogadására nyelvünket alkalmassá tehetjük...” (i. h.).

Kitérőként megemlíthetjük, hogy Vörösmarty Mihály barátja volt Bugát Pálnak, azért segítette a Balogh Pál elleni nézeteltérésében, mégpedig úgy, hogy írt egy gúnyverset B... Pálnak címmel. Íme:

B... Pálnak

I.

A balkéz embert szokták volt híni balognak
Névre s egész embersúlynyira vagy te balog

II.

Felfuttad magadat s duda szóval járod az utcát
Jaj ha kezembe kerülsz, gözduda, jaj teneked.
Addig nyeggetlek, tudom azt, hogy a krimi tatár is
Szánni fog ordítót, vagy kacagásra fakad.
Végre lohadtan fogsz, mint hitvány bőrke heverni
S hátlapodat Berei szántja be verseivel.

III.

Nem keserű galacspot, perló tejcukrot ajánlok,
S benne kicsiny gyógyszer, a beteg észre hatót.
Nyeld be s ha gögödből harmacdad napra kigyógyulsz,
Mondd el apádnak, hogy díszlik az új tudomány.

(Vörösmarty Mihály összes költeményei
I. kötet. Budapest, 1959, 290–291)

Visszatérve a vitára Bugát Pálnak a kritikájára (tehát immár a másodikra) válaszolt újfent Balogh Pál egy 50 oldalas külön röpiratban a következő címmel: *A Visszaigazításra való Feleletnek visszaigazítása. Feleletül, T. T. Professzor Bugát Pál úrnak a magyar nyelv ügyében* (Pesten, Wigand Ottónál, 1831).

Ebben a röpiratban már részletesen elemzi Bugát nyelvújító tevékenységét, és nem kevesebb, mint 80 idézett szóról állítja Almási Balogh Pál, hogy hibás alkotásúak, életképtelenek, és egyenesen a magyar nyelv tisztaságát veszélyeztetik. Már a röpirat első gondolata is éles hangú:

„Goethe azt írta egykor Wernernek, hogy hanemha azzal vádolják az embert, hogy egy ezüst kanalat dugott a zsebébe, soha se feleljen a Recensiókra, s ez bölcs tanács, de kivételt szenved akkor, midőn a tárgy köz érdekesséjü s a halgatás a jó ügynek ártana; noha mind e mellett sem méltók azok a feleletre, ha a Rec. nem a józan kritika szellemétől vezéreltetik, s az illendőség korlátjain túl csapong. Imé, ez volt az oka, hogy én Bugát úr igazítását hallgatással kívánám elmélni, mivel abból nem a haladás szeretete, s óhajta, hanem illetlen megtámadás, és dictátorkodás teszik ki. Az ellenrész örvendezni kezdett, s mint nálunk szokás a pártoskodásoknál, többen gúnyos kifejezésekkel is éltek. Midőn és ily helyzetben, a mások nógatásának engedtem, vajon mozdonynak engedem-é magam akkor tétetni? Hát, mint mozdony az, kit mások valamire reá vesznek? Elmeri mondani Bugát úr, hogy soha nem volt ezen tekintetben mozdony? Nehezen gondolom, hogy ebbeli hajthatatlan vitézségével dicsekedhetne Bugát úr” (Balogh 1831: 3).

Majd Balogh Pál vitatja, hogy Bugát felelete szerény és kímélő lett volna. Azt írja: „magatartásom és életregulám eddig az volt, hogy míg nem bántanak, addig senkit se bántsak. Az igazságot két vitatkozó fél között egy harmadik személynak kell kimondani” (Balogh i. m. 5). Ezután

Nagybarca régi Árpád-kori templomának falán emléktábla látható Almasi Balogh Pál emlékére és tiszteletére

részletezi az említett 80 szónak a hibáit, és magyarázatát sok latin–görög idézzel illusztrálja. Következtetésként megállapítja: „láthatni már ezekből is, hogy Bugát úr a rossz szavak gyártásában Barczafalvit is meghaladta” (Balogh i. m. 28); „Többször kibicsaklik az ember nyelve az ő műszavai nagy részében, mert oly szavakat szerencsés alkotni Bugát úr, melyekben még a magyar hangzatot is alig lehet feltalálni.” (Balogh i. m. 28).

Íme, csupán a *h* betűs szavak sora: *hallcsontocok, hármikerideg, hasnyálmirigynyom fonat, hátfélorjasizom, hegedékenny nyirk, hererázó, hollorrkarizom, hónalyür, hortyok, hudinda, hudvezéd, húsmind, húsmindnyomütér, hússzelemenek, húzódékonyság*. Ezek mind a sikerületlen nyelvújítási szavak közé tartoznak, és ezekben az esetekben jogos volt Almasi Balogh kifogása. Íme, egy szócikk, amely tartalmazza az ellenvéleményt:

„Gögfedű (Epiglottis). Gög nálunk kevélységet, ’s fennlátást jelent, de nem a larynxot. Azonban azt mondja B. Úr hogy a’ kényes embereknél, az ádám almáj, vagy is a’ Larynx igen kidülled, ’s innen nevezte ezt gögnek. Én bizonyossá teszem B. Urat, hogy nekem sok sima nyaku gögös embereket, valamint ellenben sok düledt ádám almájú, éppen nem gögös, nyájas és szelid embereket van szerencsém esmérni. A’ gög ülőhelye, egészen máshutt van, mint Gall megmutatta” (Balogh i. m. 20).

Almasi Balogh Pál szerint egy új szó elfogadhatósági kritériuma az észok és a jelentés átláthatósága: „A jó új szókat, melyeknek az észokát ’s jelentését minden erőlködés nélkül

átlátja, melyek senki fülét nem sértik, minden gondolkozni szerető ’s világos elméjű ember elfogadja. Az illy szók izom (Muskel), korhany (humus), sejtiszövet (Zellstoff), vértelj (plethora), kéztő (carpus), iznedv (synovia) ’s több mások, mindentől örömmel fogadtatnak, ’s nincs szükség reá, hogy megöszüljenek, mint Bugát Úr gúnyolva mondja” (Balogh i. m. 5). Tegyük hozzá rögvést, ezek közül sem maradt fenn mindegyik szó.

„A’ velő nekem közönséges nemi szó, melly lehet in specie agyvelő, hátgerinczvelő, csontvelő, idegvelő; a’ tehát ismét új vád, hogy nekem az agy csak megkülönböztető szó. Én azt mondtam, hogy ezen szóban agyvelő, az agy szó azt mutatja, hogy sem nem a’ hátgerincz-csatornában, sem nem a’ csontokban, hanem az agykaponyában lévő velőről van szó. Miért hát mindenütt elcsavarni az ember szavait?” (Balogh i. m. 10).

„Mi lesz belőle ha a már eddig szokás által megerősített ’s magokban nem rossz szavak helyett is, más szokatlan, vagy új szavakat veszünk fel, p. o. agyvelő helyett agy, havitisztulás helyett hódcsúr (!!), lábikra helyett gáz, húgy helyett pös vagy hud, máj helyett joh, csípő helyett csíp, előbőr helyett maktyú, markolat helyett fogontyú vagy bóda, gömbölyded helyett görgeteg, tojás helyébe pete, genyetség helyett geny, gége helyett gég, friss helyébe heveny, szoros helyébe szor, ’s a’ t.; mint Bugát Úr azt elkezdette” (Balogh i. m. 11).

Balogh szerint az *agyvelő* és a *tökgolyó* nem rokon jelentésű szavakból állnak, és ezt bizonyítja a latin megfelelőikkel Pápai Páriz fordításában.

A kifejezés megmaradásáról Balogh szerint az idő dönt: „Az idő megmutatá, mellyek voltak érdemesek a fennmaradásra, s megfogja mutatni a Bugát Úrei felől is, mit ő nehezen s nyughatatlanul láttatik várni” (Balogh i. m. 4). Emlékezhünk, Bugát a *szokás sanctióját* tartja ez ügyben perdöntőnek. Bár azt is hozzáteszi Balogh, hogy „Az idő jóvá soha nem szenteli a rosszat, s az új mindjárt jó, mihelyt a jóság bélyegével bír” (Balogh i. m. 4).

Konkrét szóbírálat még többek között a következő: „Miként hiheti azt, p. o. (Bugát) hogy ezen szó Éptan, – mellyel egy új munkáját címezte, – valaha lábra fog kapni, mellynek már hangzása sem magyar, hanem inkább görög, s mellyből soha nem találná ki senki, hogy az épség tanulmányát jelenti” (Balogh i. m. 5); „B. Úr Éptanját és Kórtanját senki sem tudja mi” (i. h.). Bár kétségtelen, hogy az *éptan* és *kórtan* kifejezés nem maradt fenn a magyar nyelvben (bár megértjük), ám nem a Balogh által említett okok miatt, hiszen hangzásában bármely szavunk hasonlíthat bármely nyelv kifejezésére a hangalak és jelentés szokványos viszonya okán.

Természetesen válaszol az *agy-agyvelő* szóvitára is: „az agy szó mellett is megátalkodva harcol Bugát Úr, mert noha az igazításban adott okok hitványsága meg volt mutatva, még is azon okokra utal, mint még most is állókra, s miket még feleletében azokhoz ad csak üres beszédek, mellyeket a Görögök szóhasmenésnek neveznek; a pedig helytelen vád, hogy nekem az agy majd kaponyát, majd az abban lévő velőt jelenti. Én az agyon az egész főt értem minden bennéjével, melly alatt azonban a költő értheti az agyvelőt is. [...] Egyébiránt hogy az agy szó alatt in genere az egész fő értetődik, bizonyítja az agyonütni kitétel is, melly annyit tesz mint főbeütéssel ölni meg; vagy meg lehet az agyvelőt sérteni, a nélkül, hogy a kaponya is meg ne sérüljön?” (Balogh i. m. 10).

A védekezésből és a korábbiakból is kitetszik, hogy némi képpen az ortológusok képviselője Almási Balogh: „Mi nem vagyunk ellenségei a nyelvben sem az újnak, [...] mint azt Bugát és Bajza Urak hirdetik, a vizes és ízetlen Gotsched bűnével vádolván bennünket, szeretjük a csinos és művelt írásmódot, de nem engedjük magunkat minden újnak ingere által elragadtatni, nem vagyunk baráti a szükség nélkül változtatott, kurtított, mértékfelett keresett, csupa viszketegségből koholt, vagy a jelentett dolognak meg nem felelő új szónak, a feszes és szokatlan szószerkeztetéseknek, idegen nyelvfordulatok szüntelenvaló mímelésének, mellyek a stylust homállal borítják el, s érthetetlené teszik; s a nyelv tökéletesítését, a nem csopa gyökkergetésekben tartjuk” (Balogh i. m. 44).

Nagy Károly helytörténész ekképp értékeli a vitát: „A nyelvvitával kapcsolatban egyes történészek úgy állították be a két szereplő személyiséget, mintha Bugát – akiről közismert volt, hogy szókimondó, indulatos és nemegyszer konok és meggondolatlan természetű volt – gorombaságával valóssággal lehengerelte volna a külföldi iskolákon pallérozott és

számos külföldi nyelven beszélő papfiút. A dolog nem ilyen egyszerű. A történettudomány a történeti személyeket a maguk bonyolultságában, ellentmondásosságában igyekszik vizsgálni, értéküket ahhoz méri, hogy tevékenységükkel a maguk idejében mennyire szolgálták az egyetemes emberi haladás ügyét. Balogh is és Bugát is azok közé a reformkorbeli közéleti személyiségek közé tartozott, akik feltétlenül a haladás, a humanizmus és az önzetlen hazaszeretet emberei voltak. A vitában egyformán erélyesen védték álláspontjukat. „Kétségtelen, hogy Bugát, amikor 1843-ban megjelentette a Természettudományi Szóhalmaz című szótárát, ebben a művében 44 000 magyar kifejezést, természettudományi szót mutatott be, köztük 810 saját alkotása, melyekből legalább 700 jó szó, mint pl. adoma, derű, gyógyszerár, zene, zsong stb., viszont az is igaz, hogy Bugát elsősorban ösztönös nyelvújító volt, és több száz helyes és megmaradt alkotása mellett akadtak hibás magyarításai is. Ezekért a hibáiért egész életén át sok támadásban részesült, és ezeknek a támadásoknak a kezdetét jelentette ez a nyelvi vita” (Nagy 1992: 113).

Később a szabadságharc összeomlása után Bugát is és Balogh is elsősorban a természettudományi műveltség terjesztését tekintette életük főbb céljának, a két tudós egymásra talált, és együtt vettek részt az orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésein. Az üldöztetés és megtöretés éveiben már nem ellenfelek, hanem bajtársak voltak (Ferencz é. n. 55–58).

Mind Nagy, mind Fialovszky a vitában Almási Balogh Pál igazságáról van meggyőződve. Természetesen nem kívánok döntőbíró lenni, hanem csupán hangsúlyozni, hogy Bugát igaz neológusként nagyon sok új szót alkotott, amelyek közül sok nem maradt fenn az idő rostáján. Almási Balogh Pál, főként a 80 szóbírálattal, inkább ortológusnak tekinthető. Ez azonban nem minősítés. Szükség volt a nyelvújítóokra és a nyelvőrzőkre is a XIX. században. A téma kutatása folytatást érdemel mind a már említett 80 szó, illetve szóbírálat elemzésével, mind a két tudós munkásságának afféle bemutatásával, hogy miképpen járultak hozzá a nyelvújításkori szakszókincs bővítéséhez. Mindketten elsősorban orvosok voltak, másodsorban nyelvészek. A nyelvvel való foglalatosságuk hazafias tetteknek is tekinthető.

IRODALOM

Dr. Ferencz Gábor é. n. *Almási Balogh Pál Széchenyi István és Kossuth Lajos orvosa*. Kézirat. 55–58.

Nagy Károly 1932. Dr. Almási Balogh Pál életútja 1794–1867. Nagybarca–Özd.

Vitéz Fialovszky Béla dr. 1933. *Almási Balogh Pál Dr. élet- és jellemrajza*. A Hangya-újság kiadása. Budapest.

FORRÁSOK

Bugát Pál: *Felelet T. T. Almási Balogh Dr. úr (a Tud. Gyűjtemény 1830. III. kötetébe iktatott) Visszaigazítására*. Tudományos Gyűjtemény. 1830. IV. kötet.

Almási Balogh Pál 1831: *Feleletül T.T. professor Bugát Pál urnak, a magyar nyelv ügyében*. Pesten, Wigand Ottónál, 1831.

Molnár László

Az oktatási nyelv a pesti orvoskaron

Napjainkban egyetemeinken általános gyakorlattá vált az idegen nyelvű képzés. A külföldi hallgatók tandíjából származó jövedelmek jelentős hányadát adják az egyetemek költségvetésének. Felfogható úgy is, hogy ezek a bevételek nagyban hozzájárulnak a tandíjmentes magyar hallgatók kiképzéséhez. A külhoni diákok jelenléte és az idegen nyelvű oktatás persze nem új jelenség: voltaképpen ez tekinthető a kezdeti állapotnak is. Ennek alakulását tekintjük át röviden a legrégebbi hazai orvosképző intézmény, a pesti orvoskar példáján. Maga a tudományág a jellegéből adódóan „nemzetközi”, azaz nem kötődik nemzeti kultúrához úgy, mint a bölcsészeti tudományok. Ennélfogva, ha az oktatás nyelve nem jelent nehezen leküzdhető akadályt, mint a magyar esetében, az oktatás színvonalától függően szinte magától jelentkezik az idegen ajkú hallgatók érdeklődése. Az intézmény történetének első száz évét is ez jellemezte.

Az orvosi kar eredetileg Nagyszombat városában alakult meg, ahol az ország akkor működő egyetlen egyeteme székel már 1635 óta. Az új kar szervezése Mária Terézia 1769 végén kelt rendelete nyomán indult, majd 1770 novemberében elkezdheték az első tanévet. A kor igényeinek és szokásainak megfelelően nemcsak orvosdoktorokat képeztek, hanem alsóbb fokú előadásokat is indítottak sebészmesterek, gyógyszerészek, szülésznők, majd 1787-től állatorvosok számára is. Ez utóbbi tanfolyam 1851-ig tartozott az egyetemi orvoskarhoz, amikor független intézetté vált. Később, II. József uralkodása alatt a sebészmesteri tanfolyam mellett egy alacsonyabb szintű, ún. polgári sebész- és szülészmesteri szak is indult. Ezek mellett kiegészítő jelleggel szemészmesteri, fogászmesteri és szülészmesteri szakok is léteztek, amelyeket az orvos vagy sebészmesteri tanfolyamot elvégzett hallgatók vehettek fel. A tannyelv a felsőbb szintűnek tekintett orvosi tantárgyakon az európai gyakorlatnak megfelelően a latin volt, ezt azonban a többi, alsóbb szintű és értelemszerűen rövidebb időtartamú tanfolyamokon nem lehetett megkövetelni az ide jelentkezők hiányos latinismeretei miatt. Ezeken az orvostanhallgatóktól elvárt előzetes bölcsészeti tanulmányt sem követelték meg, a szülésznőknél például elég volt az írni-olvasni tudás. Az alsóbb szintű tanfolyamok nemzeti

nyelveken folytak, magyarul és németül, vagyis az országban legelterjedtebben használt nyelveken. Az egyes évfolyamok előmenetelét nyilvántartó osztályozási könyvekben 1808/09 után már külön tüntették fel a magyar és német nyelvű csoportokba iratkozókat.

II. József egyik első intézkedésével, az 1781-es nyelvrendelettel a németet tette meg a birodalom hivatalos nyelvén. A megmaradt levéltári forrásokból nem úgy tűnik, hogy ez az egyetemre is hatással lett volna. A hallgatói nyilvántartásokat továbbra is latinul vezették, ahogy a tanrendet is latinul adták ki, sőt a németül tartott előadásoknál a korábbi gyakorlathoz hasonlóan ezt külön feltüntették. Márpedig, ha minden előadás németül zajlott volna, ezt felesleges lett volna külön feltüntetni. 1790. január 28-án II. József a halálos ágyán három kivételével visszavonta minden rendeletét, így a nyelvrendeletet is. Ezt erősítette meg testvéröccse és utódja, II. Lipót, amikor 1790. március 5-én kelt rendelkezésével a német helyett ismét a latint tette használatossá. Sőt a hazai nyelv művelésére külön tanárok alkalmazását rendelte el a gimnáziumokban, akadémiákon és az egyetemen. A kar történetéről írt nagy munkájában Győry Tibor (1936: 170) hivatkozik a sebészhallgatók egyik, 1790. május 10-én kelt feliratára, amelyet a Helytartótanácshoz intéztek, és amelyben köszönetüket fejezték ki a sebészet magyarul történő oktatásának elrendeléséért. Ez megerősíti azt a feltevést, hogy a tárgy oktatása ekkor még osztatlanul zajlott, vagyis még nem létezett a sebészhallgatók között külön magyar tannyelvű csoport, ahogyan azt 1808-tól kezdve a hallgatói nyilvántartásokból is láthatjuk. Ugyanitt említ Győry egy valamivel korábbi, 1789. október 6-i kérvényt, amelyet az orvostanhallgatók a természetrajznak német helyett latin nyelvű előadása érdekében adtak be, és amit maga a tárgy előadója is támogatott. A Helytartótanács leiratban rendelte el, hogy Stipsics Ferdinánd (általános kór- és gyógytan), Stáhly György (sebészet és szülészet), Tolnay Sándor (állatorvostan) egyetemi tanár és Szening János (sebészet és szülészet) tanársegéd előadásaik felében latinul, másik felében magyarul adják elő tárgyaikat. 1808. október 25-én a latin és a magyar kiegészült a „slávval”, mivel a Helytartótanács

rendelete szerint, ha olyan „szláv” ajkú jelentkező érkezik a karra, aki a latint nem érti, részére az előadásokat saját nyelvén kell megtartani. A rendelet gyakorlati érvényesüléséről nincs forrásunk, ahogyan azt is csak feltételezni tudjuk, hogy „szláv” alatt szlovákokat értettek, és ez leginkább a szülésznői tanfolyamot érintette, ahová jelentős számban érkeztek szlovák asszonyok. A gyógyszerészetre jelentkezőknél szintén gondot jelentett a latin. Az 1806-ban megjelent átfogó birodalmi tanulmányi rendelet, az ún. II. Ratio Educationis kimondta, hogy a gyógyszerési tanfolyamra csak latinul értők jelentkezhetnek. Gyorsan kiderült azonban, hogy ennek ellenére a jelentkezők ismeretei komoly kívánnivalót hagynak maguk után, így felmerült annak lehetősége, hogy a sebészethez hasonlóan az oktatás inkább nemzeti nyelveken történjék. 1808-tól így vezették be itt is a magyar és német nyelvű előadásokat. A XIX. század első harmadában Közép-Európába is beköszöntő nemzeti ébredés Magyarországot sem kerülte el, és ennek egyik mérföldköve volt az 1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról. Ez ugyan nem érintette a tannyelvet, de a közhivatalokat betöltők révén az egyetemi oktatókat annál inkább. Eszerint ilyen állásokba magyarul nem tudókat nem lehet alkalmazni, sőt a már hivatalban lévőköt is felül kellett vizsgálni. Ez utóbbi rendelkezésnek aligha szerezhettek érvényt, hiszen 18 év múlva, az 1848. márciusi forradalom győzelme után, amikor általános érvényűvé vált a magyar tannyelv bevezetése az egyetemi orvostudományon is, két tanár (Tognio Lajos és Sangaletti Eduárd) volt kénytelen visszavonulni állásától, mert nem bírta eléggé a magyar nyelvet. Igaz, az 1844. évi II. törvénycikkkel Magyarországon a magyar vált a hivatalos nyelvvé, és amely egyes kivételekkel az oktatásban is a magyart tette kötelezővé. Az „egyes kivételek” kitétel azon oktatókra vonatkozott, akik nem tudtak eléggé magyarul, így addig ők latinul folytathatták munkájukat. A hallgatók nyilvántartását az 1844/45. tanévtől magyarul vezették, a hivatali könyveket csak 1845 elejétől. Megjegyzendő, hogy az első, magyarul írt orvosi értekezés jó évtizeddel korábbról, 1835-ből származik, szerzője pedig Flór Ferenc volt (1835). A magyar tannyelv bevezetése az orvosképzésbe azonban nem bizonyult könnyű feladatnak, és nem csak az egyes tanárok elégtelen nyelvismerete miatt. Maga a magyar orvosi szaknyelv sem állt még rendelkezésre, noha előmunkálatok már voltak. Így dr. Kováts Mihály 1822-ben megjelent 3 nyelvű, latin–német–magyar ásványtani szótárát lehet említeni. 1845-ben jelent meg a növénytani rész, majd egy évre rá a kémia, állattan és az anatómia. A nyelvújításnak ezt a részét orvosok végezték, közülük talán a legismertebb Bugát Pál neve.

A magyar tannyelv bevezetésével még nem lett kizárólagos a magyar az orvosi oktatásban sem, hiszen több tárgyat, amelyet a sebészmester szak hallgatói is felvettek, továbbra is két nyelven, magyarul és németül adtak elő. Így az elemi bonctant (Csausz Márton), a sebészeti műtéttant (Balassa János) vagy a törvényszéki orvostant (Rupp Nepomuk János). De például Birly Ede a szülészet elméleti részét kizárólag németül, az egyébként erdélyi szász származású Fabini János

Theophil a természet elméleti részét kizárólag magyarul adta elő. Az idegen ajkúak nem maradtak el teljesen az orvosi tanfolyamról sem, de feltehetően csak olyanok jöttek, akik értették a magyar nyelvet. Ilyen lehetett az ausztriai Böhmisch Crudon, született Lambert Jopp, aki 1846-ban iratkozott be elsőéves hallgatónak, de előtanulmányait Váccon végezte. Évfolyamtársa volt a moldvai Jászvásárról (Iasi) érkező, feltehetően román nemzetiségű, hiszen görögkeleti vallású Alineszku János, aki bölcsészeti bizonyítványát is szülővárosából hozta. Hasonlóképpen a tiroli születésű Franz Anesini, aki 1844-től kezdve három éven át járta az első évfolyamot, de édesapja már Pesten volt iparos, vagyis fia nyilván értett magyarul. Az alsóbb szintű tanfolyamokra továbbra is viszonylag nagy számban érkeztek idegen ajkú növendékek, hiszen ott németül is folyt oktatás.

Az 1848. március 15-én kitört és győzedelmeskedett forradalom az oktatási nyelv kérdésében is új helyzetet teremtett. Az egyetemi tanács március 22-étől elrendelte, hogy az oktatás kizárólag magyar nyelven folyjék. Korábban már említettük, hogy az orvostudományon emiatt két tanár (Tognio és Sangaletti) kényszerült megválni tanszékétől. Érdekes, hogy Sangaletti hátrahagyott kémiai tanszékére Görgei Artúr is adott be pályázatot, de őt a sors hamarosan más irányba terelte. Az intézkedés hallgatóságra gyakorolt hatását sajnos nem ismerjük, mert az 1847/48-as tanévből nem maradt meg sem anyakönyv, sem osztályozási könyv, a következő, 1848/49-es tanév pedig a szabadságharc kitörése miatt el sem kezdődött. A szabadságharc leverését követő neoabszolutizmus idején a német vált az ország hivatalos nyelvévé, ez a kar hivatali levelezésében és a hivatali segédkönyvekben is érzékelhető. Az oktatásban azonban más volt a helyzet. A tanrendeket az egész korszakban latinul nyomtatták, a hallgatói nyilvántartásokat latinul és németül vezették. A használt tannyelv ügyében jellemző az a jelentés, amelyet Magyarország polgári ügyekben illetékes teljhatalmú császári biztosa, báró Geringer kért be az egyetem rektorától 1849 végén. Ebből az derült ki, hogy a bölcsészkaron kizárólag magyarul, de a többi karon is főként magyarul folyik az oktatás. A hatóság természetesen igyekezett a német tannyelv használatát erőltetni, de az eredmény többnyire inkább a latin visszatérése lett. A helyzet tisztázásához komoly segítséget adnak a tanrendek és a fennmaradt anyakönyvek. Az 1853/54. tanév második félévében a kar ún. „nagyobb orvos-sebészeti tanfolyamának” (cursus medico-chirurgicus maior) 17 oktatója közül 10 magyarul és németül (Csausz, Margó, Rupp, Stockinger, Heitzmann, Balassa, Lippay, Bräuer, Nedelko, Wagner), 2 németül (Stockinger, Langer), 1 németül és latinul (Tognio), 3 pedig latin nyelven (Arányi, Schordann, Sauer) hirdetett előadásokat (Sashegyi 2003: 167). De Birly a szülészet elméleti részét – ellentétben a forradalom előtti saját gyakorlatával – csak magyarul adta elő, egyénel pedig (Gebhardt) nincs feltüntetve az oktatási nyelv. A kép tehát meglehetősen vegyes. Mindenesetre az 1856/57. tanév orvostanhallgatói között több olyan személyt is találunk, akikről a név és születési hely alapján aligha feltételezhető, hogy beszélték a magyar

nyelvet. Ilyen a csehországi Zbrazlovitzban született Isaac Freund vagy a sziléziai Posenből érkezett Karl Falkenfeld, és még sorolhatnánk a példákat, amelyek mind valószínűsíthető, hogy az orvosi tanításban akkoriban nem csak a magyart használták. 1859-ben a pesti egyetemi hallgatók küldöttséget menesztettek Bécsbe, hogy kérvényt juttassanak el az uralkodóhoz a magyar tanítási nyelv bevezetése ügyében. Ezt 1860-ban már maga az egyetem is szorgalmazta. Az uralkodó 1860 októberében elrendelte, hogy az oktatási nyelv tekintetében visszaálljon az 1848 előtti állapot. Végül a kiegyezés után, az 1868: XLIV.tc. 19. §-a mondta ki, hogy az egyetem előadási nyelve a magyar. Ugyan a magyarul nem értő sebészhallgatók számára továbbra is megmaradt a német nyelvű képzés, de az 1872-es tanulmányi átalakulás eltörölte a sebészestermestertanképzést, illetve a sebészképzést egyesítették az orvosi-val. Ettől kezdve „egyetemesek” az orvosdoktori oklevelek (medicus universalis). Ezzel párhuzamosan a sebészcéheket is felszámolták. 1869-től már a diplomákat is csak magyar nyelven állították ki, de külön díj fejében az országban használatos bármely más nyelven is kiadták. A magyar tannyelv kizárólagossá válásával elmaradtak az idegen ajkú hallgatók. Pontosabban csak azok jöttek, akiknek nem jelentett gondot a magyar nyelv ismerete, például kivándorolt családok gyermekei vagy 1920 után a trianoni határon kívül rekedtek. Számuk természetesen meg sem közelítette a külföldi korábbi arányait.

A helyzet a kommunisták 1948-as hatalomátvétele után változott meg. A magyar felsőoktatási intézmények politikai okokból kénytelenek voltak fogadni meghatározott országokból érkező hallgatókat, így például az 50-es években albánokat, észak-koreaiakat, a vietnami háború idején észak-vietnamiakat, illetve a 70-es évektől különböző észak- és fekete-afrikai országokból érkező hallgatókat. Az oktatási nyelv azonban továbbra is magyar volt, ezért ők a tanulmányaik megkezdése előtt magyar nyelvtanfolyamokon vettek részt. Kevésbé ismert, hogy 1959-től mintegy tíz éven keresztül német nyelvű oktatás is folyt az akkori nevén Budapesti Or-

vostudományi Egyetem Általános Orvostudományi Karán. A Német Demokratikus Köztársaság kormánya megállapodást kötött Magyarországgal német orvostanhallgatók itteni képzéséről. A háttérben az állt, hogy a keletnémet tervekben előirányzott létszámú orvost saját egyetemi rendszerük nem tudta kiképezni, így más KGST-országokat is igyekeztek bevonni a képzésbe. A választás Magyarországon a BOTE-ra esett, így 1959 októberében 122 német hallgató érkezett Budapestre 1 oktató kíséretében. Csak az első két évet végezték itt, majd visszatértek az NDK-ba. A képzés a magyar tanterv szerint történt annyi különbséggel, hogy az orosz nyelv helyett magyarul tanultak. Összesen 312 német hallgató fordult meg a BOTE-n három, egymást váltó csoportban. Az első két társaság csak 2-2 évet maradt, a harmadik azonban (67 fő) a teljes képzést Budapesten kapta 1963–1969 között.

Ilyen előzmény után 1983-ban indult meg a rendszeres német nyelvű képzés a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen, amelyhez 1989-ben csatlakozott az angol tannyelvű oktatás. Ekkor a tisztán politikai megfontolások mellett már egyre inkább a gazdaságiak érvényesültek, elsősorban a nyugati pénzekben fizetett tandíjbevételek révén. Az egyetemen ma is háromnyelvű (magyar–angol–német) képzés folyik, évente 700 körüli az újonnan beiratkozó külföldi hallgatók aránya. Az egyre nélkülözhetlenebb tandíjbevételek mellett fontos szempont, hogy a külföldi diákok révén növekszik az intézmény ismertsége és elismertsége is a világban. Az idegen nyelvű képzés visszaállításával az egyetem voltaképpen visszatért saját kezdeti hagyományához, noha a latin egykori szerepét azóta az angol vette át a tudomány világában is.

IRODALOM

- Flór Ferenc 1935. *A tetszhalottak felelésztéséről szóló tanítás*. Pest.
- Györy Tibor 1936. *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935*. Budapest.
- Sashegyi Oszkár 2003. Az egyetem az önkényuralom korában 1849–1867. In: Szögi László (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. Budapest.

„Azért vagyunk a világon, hogy szavainknak valahol helyett teremtsünk benne.”

Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*

Bősze Péter – Laczkó Krisztina

A felsorolások, a táblázatok és az ábrák helyesírási és szerkesztési megfontolásai a magyar orvosi nyelvben

A táblázatok és az ábrák a szakírások szerves részének tekinthetők, kiegészítik a folyó szöveget; így van ez az orvosi-biológiai irodalomban is. Ennek ellenére elsősorban az Osiris-helyesírás (Laczkó–Mártonfi 2004; Laczkó–Mártonfi 2008) foglalkozik részletesebben a kérdéssel: a helyesírási és a szerkesztési szabályozásukról ettől eltekintve keveset olvashatunk (de lásd Timkó 1978; Gyurgyák 2005). A főszövegbe tagozódó felsorolások írásmódjáról némileg többet lehet tudni, például a helyesírási szabályzat írásjelhasználról szóló fejezetéből (AkH¹¹). Több hasonlóság is van a táblázatok szövegezése és a felsorolások között, ugyanakkor szerkesztési, helyesírási elveik el is térnek egymástól. A hasonlóságok indokolják együttes tárgyalásukat.

FELSOROLÁSOK A felsorolásokat szokásosan kettősponttal vezetjük be. A helyesírási szabályozásukat két részre bontva: a szavak és szerkezetek, valamint a mondatok felsorolása szerint ismertetjük.

– **Szavak és szó szerkezetek felsorolása.** A kettőspont után a szavakat, szerkezeteket kisbetűvel folytatjuk, kivéve a nagybetűs tulajdonneveket, valamint egymástól általában vesszővel (esetenként pontosvesszővel) különítjük el őket (*A szövettani lelet lényeges pontjai: mirigyák, éretlen, szövetbe terjedő, érbetörések; A műtétben a következők vesznek részt: Laci, Tamás, Kati és Anikó*). A pontosvesszőt leginkább akkor választjuk a tagoló vessző helyett, ha a felsorolt szó szerkezetekben is előfordul vessző (ám határozottabb elkülönítésre használható a pontosvessző szavak felsorolása esetében is). Ezt az elvet az oszlopszerű felsorolásoknál is követhetjük:

Írásformák:
orvosi és biológiai nyelv;
orvosi, biológiai nyelv;
orvosi-biológiai nyelv.

De ha a felsorolást bevezető rész és a felsorolás között „lazább” a jelentésbeli és szerkezeti kapcsolat (a felsorolások például címszerűek [nem címek!]), nem szükségszerűen tagolódnak vesszővel, és elhagyhatjuk a záró pontot is. A választás szerkesztési és nem helyesírási kérdés.

Az orvosi varranyagoknak sok fajtáját forgalmazzák:

- cutgut
- prolén
- lencérna
- damil
- egyéb

A *például* szóval bevezetett felsorolásnál, a *például* szót a mondattól általában vesszővel vagy pontosvesszővel választjuk el, és utána tesszük ki a kettőspontot (*A szövettani leletnek több kedvezőtlen eleme is van, például: mélybeterjedés, éretlenség, érbetörés stb.*).

– **Mondatok felsorolása.** Ha a kettőspontot követően a szöveg részeként szereplő mondatok és nem példamondatok következnek felsorolásként, valamennyit, már az elsőt is, nagybetűvel kezdjük, és ponttal zárjuk. Az ilyen felsorolásoknál a *stb.* is önálló egység, ezért nagy kezdőbetűvel írjuk.

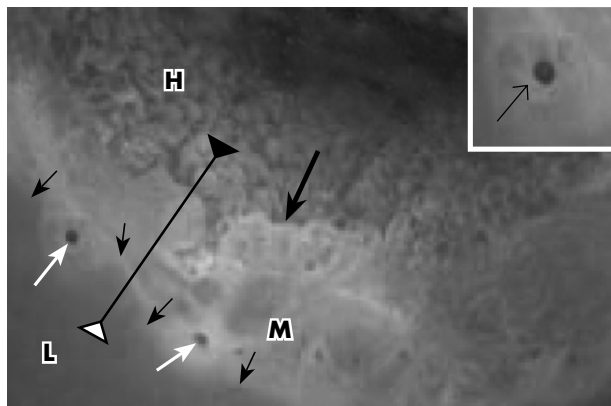
Egységesítve a vizsgálatok eredményeit, a gyakorlat számára a következők állapíthatók meg: A fiatal (zömében tizenévesek) lányoknál végzett vizsgálatok voltaképpen lezáródtak. A védőoltások (Cervarix és Gardasil) a 24–26 éveseknél is hatékonyak. Végkövetkeztetésnek tekinthető az is, hogy a HPV-védőoltás a HPV-vel még nem fertőzött (HPV ártatlan/naiv) nőknél a leghatékonyabb (~100%). A védőhatás más rákkeltő HPV-fajták fertőzéseivel és azok következményeivel szemben (keresztvédelem) korlátozott. Stb.

Ha az ilyen tagolt mondatok új sorokban, rovatokban állnak, ugyanúgy, ahogy a folyamatos tagolásnál, kitesszük a mondatzáró pontokat.

Egységesítve a vizsgálatok eredményeit, a gyakorlat számára a következők állapíthatók meg:

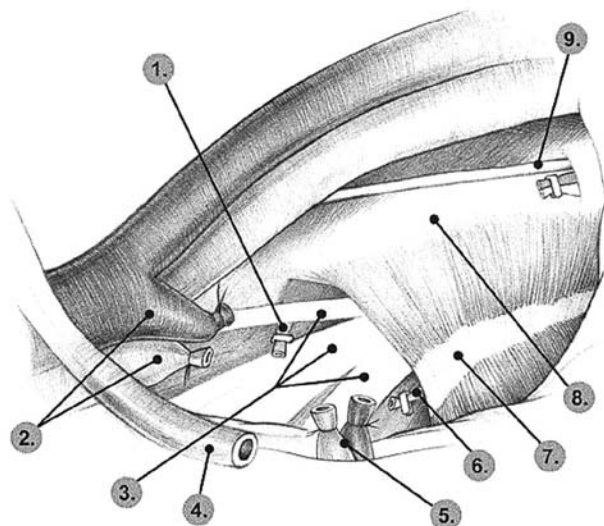
- A fiatal (zömében tizenévesek) lányoknál végzett vizsgálatok voltaképpen lezáródtak.
- A védőoltások (Cervarix és Gardasil) a 24–26 éveseknél is hatékonyak.
- Végkövetkeztetésnek tekinthető az is, hogy a HPV-védőoltás a HPV-vel még nem fertőzött (HPV ártatlan/naiv) nőknél a leghatékonyabb (~100%).
- A védőhatás más rákkeltő HPV-fajták fertőzéseivel és azok következményeivel szemben (keresztvédelem) korlátozott. Stb.

Ugyanígy járunk el, ha a kettőspontot mondatfőnök (bekezdések) követik.

2. *ábra* Az ép méhszáj kolposzkópiái jellemzői. Az ép méhszájon lévő háromféle hámszövet – a henger- (H), az átalakuló (M) és a többretegű laphám (L) – jól elkülöníthető. A laphám (L) melletti átalakuló hámból képződő laphám (M) megjelenésében nagyon hasonló az eredeti laphámhoz, a határ az eredeti és az újonnan képződő laphám között elmosódik (apró, fekete nyilak). Ez a határ az ún. eredeti laphám–hengerhám határ (original squamocolumnar junction), amely az átalakuló hám (M) a hengerhám (H) lényegesen elüti; a kettő közötti határ szembeötlő (hosszú, fekete nyíl). Ez az úgynevezett új laphám–hengerhám határ (neo squamocolumnar junction), amely az átalakuló sáv belső (cranialis) határa. Az átalakulási sávot a $\triangleright\blacktriangleleft$ jelöli. Az átalakuló hámban nyílások (openings) vannak (fehér nyilak); a kinagyított részleten megfigyelhető, hogy a nyílás kávája (apró fekete nyíl) enyhén kiemelkedik

- Az ábraalírásokban rendszerint hivatkozunk az ábra sorszámát kiegészítő betűre is; szokásosan csupán a betűt írjuk berekesztő zárójellel: *a)* – a jelölő betűk után általában nem teszünk pontot.
- Az ábrán lévő jelöléseket is az ábraalírásban értelmezzük; erre leginkább a szövegbe iktatott zárójelben hivatkozunk: *A hámszövet alsó soraiban kóros sejtosztódások (nyilakkal jelölve) láthatók.* De írhatjuk zárójel nélkül is: *A hámszövet alsó soraiban lévő kóros sejtosztódásokat nyilak jelölik.*

3. *ábra*. Az alhasi erek fali ágainak ellátása: 1. a. et v. obturatorica; 2. külső csípőerek; 3. az alhasi idegek; 4. a húgyvezeték; stb.

Előfordul, hogy az ábrán a részleteket csak jelöljük, például számozással. Ilyenkor rendszerint a jelölések leírása képezi az ábraalírást. Az ábraalírásban a jelölések egyeznek az ábrán lévőkkel; a szakszavakat stb. kisbetűvel írjuk, és vesszővel/pontosvesszővel elválasztjuk egymástól (3. *ábra*).

Lábjegyzet az ábrához/táblázathoz

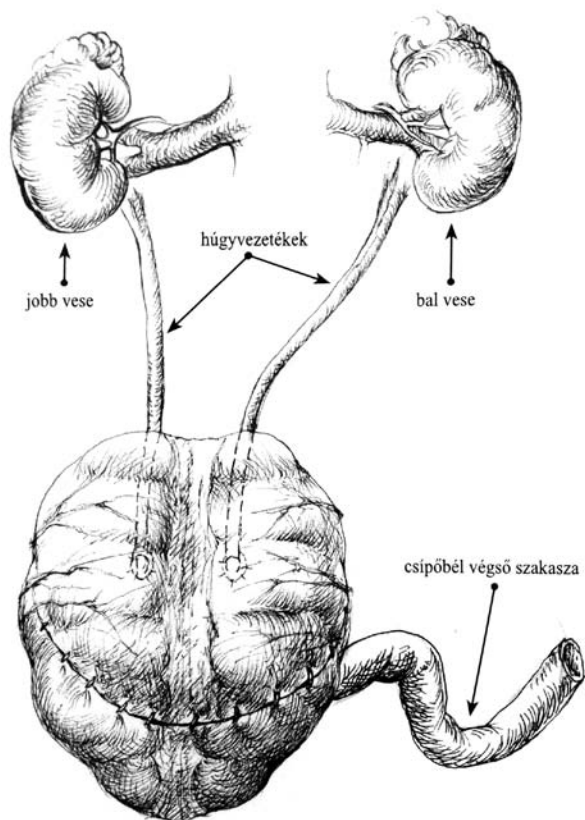
Az ábrán/táblázatban előforduló rövidítéseket, mozaikszavakat, ha az ábraalírásban vagy az ábrán nem magyaráztuk meg, az ábraalírás alatt a lábjegyzetszerűen oldjuk fel. Mindegyiket ugyanúgy írjuk, mint az ábrán/táblázatban, írásjelet (pl. kettőspontot) nem szükségeszerűen teszünk utánuk, ebben az esetben a feloldást szóközzel vagy más szerkesztési megoldással kell megvalósítani. A magyarázatok, feloldások általában kisbetűsek. Az írásmód itt is szerkesztői irányelv; lényeges, hogy egységes legyen.

P: progeszteron, Ö: ösztrogén vagy P progeszteron, Ö ösztrogén (vö. 1. *ábra*)

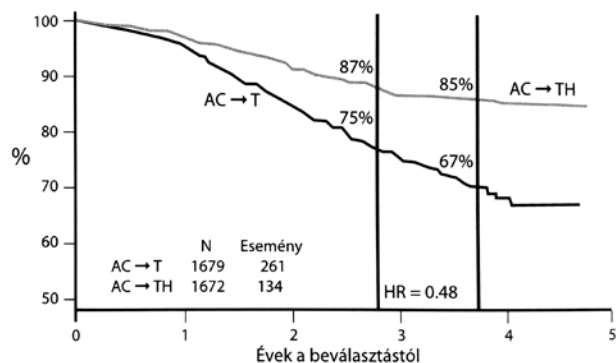
TÁBLÁZAT- ÉS ÁBRASZÖVEGEK Az ábrák és kivált a táblázatok szövegezésére a sokféleség jellemző, legalábbis az orvosi szakirodalomban. Ez nem igazán helyesírási kérdés: az ábrák/táblázatok szövegezési formájában a szerkesztési elvek a meghatározóak. A legfontosabb természetesen az érthetőség, és hogy az ábrák és a táblázatok is áttekinthetőek legyenek. Az angol nyelvű folyóiratok sem szerkesztik egységesen az ábrákat és a táblázatokat sem, de egyazon szaklap az irányelveiben következetes. A hazai orvosi szakirodalomban a nehézség mindenekelőtt az írásforma egyfajta szabályozatlanságából adódik. Az alapvető kérdés: szükséges-e az egységesítés? A kérdés megválaszolása az orvosi-biológiai folyóiratok főszerkesztőinek döntésére, akaratára vár. Véleményünk szerint célszerű a táblázat- és az ábraszövegek írásmódjának, helyesírási elveinek az összehangolása; alább ezért ennek szellemében foglaljuk össze az irányelveket.

– **Ábrák.** Az ábrákon a szavakat, szó szerkezeteket általában kis kezdőbetűvel írjuk; nagybetűvel elsősorban csak a belső címeket és – ha ritkán előfordulnak – a mondatokat kezdjük; pontot utánuk nem teszünk. A címek lehetnek kiemelt a szerkesztők döntése szerint. Ha az ábrában szavak, szerkezetek és mondatok egyaránt szerepelnek, a nagybetűs kezdés ajánlható az egységesség érdekében (4. *ábra*).

A mennyiségi viszonyokat ábrázoló görbék, hasábokat, halmazokat ábrázoló képeken (grafikonokon) a görbék lefutását és a hasábok/halmazok elhelyezését is a vízszintes és a függőleges tengelyen lévő értékek irányítják. Az értékek különbözőek, általában számszerűek, amelyeket számjegyekkel jelölünk; ha mértékegységek, írásuk szabványos. Az ábraszövegeknek megfelelően az ilyen ábrákon is a belső címeket nagybetűvel kezdjük, valamint a tengelyek magyarázó szövegét is, de nem kötelezően: írhatók kisbetűvel is (5. *ábra*).

4. ábra. Álhólyag (Indiana pouch). A húgyvezetékeket a bélhólyag hátsó falába ültetjük, távol a Bauhin-billentyűtől

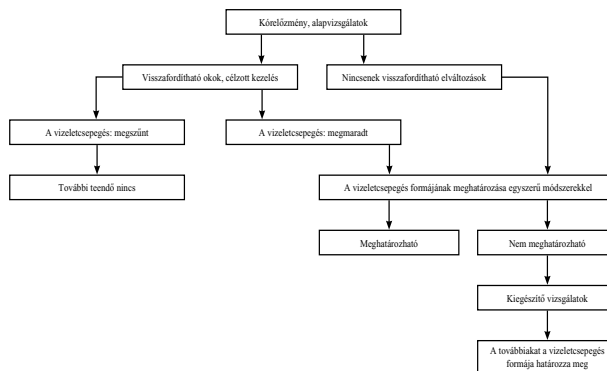

5. ábra. NSABP B31/NCCTG N9831 betegségmentes túlélés (DFS) (Romond et. al. NEJM 2005 [7])

HR kockázati arány

Folyamatábra (algoritmus)

A lehetséges útvonalak ábrászerű megjelenítése sokszor rovátkolt, vagyis az egyes lépések „dobozokban” vannak. A különböző útvonalak – ha vannak – képezik az egységeket; ezeket nagybetűvel kezdjük, és kis vagy nagy kezdőbetűvel folytatjuk, pontot nem teszünk utánuk. Az egyes lépések kis vagy nagy kezdőbetűs volta szerkesztési döntés; irányvonal: mennyire önállóak az egyes lépések. Ha szervesen kapcsolódnak az egység címével, szerencsésebb a kis, ha inkább önállóak, a nagy kezdőbetű. Lényeges az egységesség.

6. ábra. A vizeletsepegs kivizsgálásának alapvető lépései

– **Táblázatok.** A táblázatoknak két alapvető formáját különböztetjük meg: 1. a vízszintes és a függőleges vonalakkal tagolt és 2. az ilyen vonalakkal nem rovatolt táblázatokat. A kétféle között nincs lényegi különbség, csupán annyi, hogy látszik, illetőleg nem látszik, avagy csak részben látszik – például a fejlécnél – a függőleges és/vagy a vízszintes beosztás. A táblázatok mindegyike egységekből tevődik össze; az egységek címszerűen kezdődnek; ezek a belső címek, a fejlécek, amelyeket általában elválasztunk vízszintes és/vagy függőleges vonallal, és valamilyen megkülönböztető szerkesztési megoldással írjuk őket (pl. vastagítva).

Helyesírási megmondolások

A táblázatok szövegeinek szerkesztése sokrétű, néhány általános helyesírási irányelv mégis megfogalmazható:

- A belső címek (rovatcímek) nagy kezdőbetűsek, és nincs pont a végükön, ám a kérdőjelet, felkiáltójelet kiírjuk.
- A táblázatok egységeit nagybetűvel kezdjük, és az összefüggő részeket kicsivel folytatjuk, akkor is, ha a szöveg különböző rovatokban folytatódik, az, hogy utánuk teszünk-e pontot, a szöveg szerkesztettségétől függ.
- A táblázatok mondatait értelem szerűen nagybetűvel kezdjük. Ha a mondatok önállóak, többnyire pontot teszünk utánuk, de ha nem önállóak (példamondatok, magyarázatok) a záró pont elmaradhat – a kérdőjel/felkiáltójel azonban nem.
- Az oszlopba rendezett felsorolásokat (szavakat, szerkezeteket) nem tagoljuk írásjelekkel (vesszővel, pontosvesszővel). Értelem szerűen, ha a felsorolás folyamatos mondat része, elválasztásuk vesszővel stb. szükséges.

Példák: lásd 1–6. táblázat.

– **Szövegábrák és szövegtáblázatok.** Ezek a szokványos ábraktól és táblázatoktól két részben térnek el:

- nincs számozásuk, és nem szerepel bennük az *ábra/táblázat* szó;
- a cím és a táblázat-, illetve ábraalírási valójában a szöveg része.

1. táblázat. A cukorháztartás fő molekulái

Inzulin

Az inzulin szabadon kering a szérumban (nem kötődik fehérjéhez); hatása az inzulinreceptoron keresztül érvényesül: foszforilálja a jelfogót. Elsődlegesen a sejtek cukorfelvételét szabályozza a GLUT4 (glucose transporter type 4, glükózszállító-4) közreműködésével. A sejtek glükózfelvétele következtében csökken a vércukorszint. Az IGF1 képes foszforilálni az inzulinreceptorot – így csökkenti a vércukor szintjét.

GLUT4

A GLUT4 glükózszállító fehérje, leginkább a zsír- és izomsejtekben van sejtthólyagcsában (vesicula), elzárva a sejtplazmától. Az inzulin–inzulinreceptor társulásakor, a PI3K–AKT jelvonalon, hatékonyvá válik az AKT, és foszforilálja a TBC1D4-feréjét; ez a RAB-fehérjéhez fűződve a hólyagcsát a sejt falhoz vezérli, miközben felszaporodik a GLUT4 a hólyagcsa falában. A hólyagcsa egyesül a sejtthártyával, és a GLUT4 felveszi a glükózt, majd a sejtbe szállítja.

[...]

2. táblázat. Az emlőrák szűrővizsgálatának ajánlásai

Vizsgálat	Gyakoriság	Hány éves kortól javasolt?
Az emlő önvizsgálata	havonta egyszer	20–25 éves kortól
Klinikai (orvosi) emlővizsgálat	4–6 havonta	25 éves kortól
Emlő-röntgenvizsgálat	6–12 havonta	25–30 éves kortól
Emlő-ultrahangvizsgálat	egyéb leletek függvényében	
Emlő-MRI	egyéb leletek függvényében	

3. táblázat. Metformin

A metformin hatóanyag az alapgyógyszere a 2-es formájú cukorbetegségnek:

- visszszorítja a máj cukorképzését (glyconeogenesis),
- csökkenti a vércukor- és inzulinszintet,
- fokozza az inzulinérzékenységet, a sejtek cukorfelvételét,
- hátráltatja a bélben a cukorfelszívódást – ezzel is csökken vércukorszint,
- csökkenti továbbá a vérszír szintjét.

Előnyösen hat a szív- és érrendszerre, valamint az anyagcsere-szindrómára, testúlycsökkentő, és gátolja bizonyos daganatok képződését.

4. táblázat. Írásformák

Orvosi és biológiai nyelv
Orvosi, biológiai nyelv
Orvosi-biológiai nyelv

Megjegyzés: Az oszlopszerű felsorolásokat, ha a bevezetővel nem alkotnak szerkesztett egységet, a táblázatokban nem választjuk el írásjellel, és nem zárjuk ponttal. Mindegyik önálló egység, így, jóllehet példák felsorolásáról van szó, a nagy kezdőbetű írása célszerűbb, de kezdődhetnek kisbetűvel is.

5a táblázat. A jelátvitel fontosabb molekulái

Foszfatidil-inzitol-függő kináz-1 (PKC):	az AKT-ot aktiváló enzim
Foszfoinozid-3-kináz (PI3K):	a PIP2-t PIP3-má alakító enzim
Foszfatidil-inozitol-4-foszfát (PIP):	foszfolipid, a cukormolekulát (inozitol) köti
Foszfátáz-tenzin homológ (PTEN):	daganatgátló fehérje, fehérje-tirozin-foszfátáz

5/b táblázat. A méhnyakrák FIGO-stádium-beosztása

FIGO-stádium	Meghatározás
0	CIN3
I	A daganat nem terjed túl a méhen. A méhnyálkahártya terjedését nem kell figyelembe venni.
IA	A stromába terjedés mélysége legfeljebb 5 mm, amely szélességben nem haladja meg a 7 mm-t.
IA1	A stromába terjedés mélysége nem több mint 3 mm, szélességben pedig nem haladja meg a 7 mm-t.
IA2	A stromába terjedés mélységben 3–5 mm, szélességben < 7 mm.
IB	A daganat klinikailag csak a méhnyakra terjed, vagy klinikailag nem felismerhető, de nagyobb, mint amely az IA stádiumnak megfelel.
II	A folyamat túlterjed a méhen, de nem éri el a medencefalat vagy a hüvely alsó harmadát.

[...]

Megjegyzés: Az 5a és az 5b táblázatokon meghatározások olvashatók; egymástól független mondatok. Mindkét táblázatban vízszintesen vannak az egységek, nagybetűvel kezdve az elsőt. Az 5a táblázatban a fogalom megjelölése után kettőspont szerepel, így az utána következő rész kisbetűvel folytatódik. Az 5b táblázatban a számok és a meghatározás is önálló egységet alkotnak, következésképpen a mondatokat is nagybetűvel kezdjük.

6. táblázat. A hasi méheltávolítás elemei

A hasi méheltávolítást végezhetjük hastükrözéssel vagy a has megnyitásával.

A műtét lépései:

- a méh megfogása
- a kerek méhszalag átvágása
- [...]
- a hüvely zárása

Megjegyzés: A táblázatban csak két egység van: az egyik egyetlen mondat, a másikban oszlopszerű (rovatolt) felsorolás jelenik meg. A felsorolást nem szükséges írásjellel tagolni, így nem teszünk pontot a végére. Ennek ellenére tagolhatók vesszővel az egységek, ilyenkor az utolsó egység után pontot teszünk.

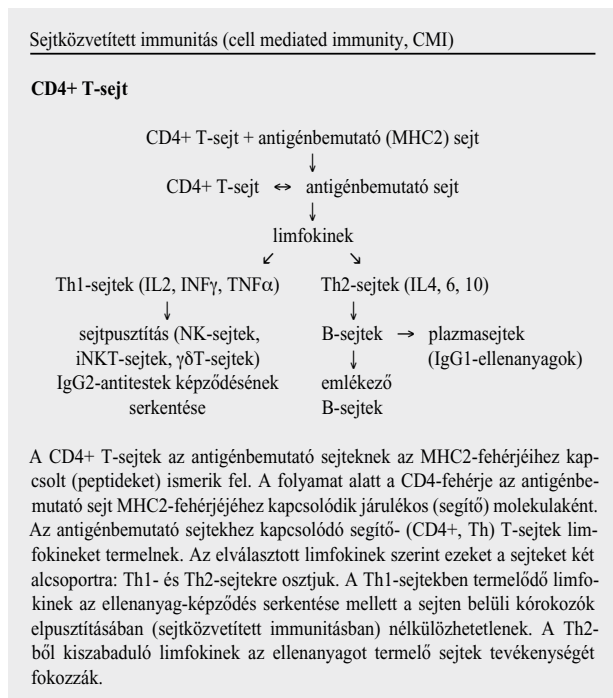
7. táblázat. Szerzői nevet tartalmazó orvosi szakkifejezések

Bricker pouch	Bricker-hólyag
Bowen disease	Bowen-betegség
Bastian-Bruns low	Bastian-Bruns-szabály
Bell phenomenon	Bell-jelenség

Megjegyzés: oszlopszerű felsorolás, a tagoló írásjelek nem szükségesek.

A szövegábrákkal és -táblázatokkal kiemelünk valamit a szövegből valamilyen (színes háttér, keret stb.) megkülönböztetéssel, többnyire szerkesztői megfontolások szerint. Írásmódjuk egyezik a szabályos ábrákéval és táblázatokéval.

Példák:

A ZSÍRSZÖVETI MUTATÓK MÉRÉSE, KISZÁMÍTÁSA

Testsúlymérés A testsúlymérés legmegfelelőbb módja, ha reggel, étkezés előtt, vizelet és lehetőleg széklet után mérjük; legfeljebb a fehérművelés megengedett. Lényeges, hogy összehasonlításoknál ugyanolyan körülmények között végezzük a mérést. A mérés körülményeitől függően 1–2 kg eltérés is előfordulhat, de ennek nincs komoly gyakorlati jelentősége. A tudományos felméréseknél lényeges az előírt mérés betartása.

Testfelszín A testfelszín a testsúly és a testmagasság alapján az ún. testfelszín-számítással egyszerűen megállapíthatjuk.

Testtömegmutató Kiszámítása és értékei

Kiszámítás: $\frac{\text{testsúly kg-ban}}{\text{testmagasság méterben mért négyzete}}$

WHO szerinti osztályozás (Organization WH, editor. World Health Organization BMI Classification. World Health Organization; 2013)

Élettani érték	18,5–24,9 kg/m ²
Enyhe elhízás (túlsúly, overweight)	25–29,9 kg/m ²
Közepes elhízás (kövérség, obese)	30–39,9 kg/m ²
I-es fokozat	30–34,9 kg/m ²
II-es fokozat	35–39,9 kg/m ²
Jelentős elhízás (beteges elhízás, morbid obese)	>40 kg/m ²
Sováynság (underweight)	<18,5 kg/m ²

Derékkörfogat Az alsó borda és a csípőcsont közötti távolság közepén mért testkörfogat. Az élettani érték nőknél 80 cm alatt van.

ÍRÁSFORMÁK

orvosi és biológiai nyelv
orvosi, biológiai nyelv
orvosi-biológiai nyelv

SZERKESZTÉSI MEGFONTOLÁSOK Az adatok és a jegyzetek, kiegészítések táblázatba szerkesztése előnyös lehet: részben mert a táblázatok egy-egy, félig-meddig különálló részt kiemelnek, és jól áttekinthetővé tesznek; de lényeges, hogy az egybefolyó szöveget is tagolják, amely így szemléletesebbé válik. Ugyanígy szerencsések a rajzszerű (görbék, hasábok stb.) és a képes (szövevény, műtéti felvétel stb.) ábrák is. Az arányra azonban figyelni kell: túl sok táblázat, ábra már inkább zavaró lehet. Az egy-két soros táblázatok feleslegesek: a tartalmuk a szövegben akár egyetlen mondatba sűrítendő, és így jóval kevesebb helyet foglalnak, másrészt nem tördelek feleslegesen a szövegezést. Hasonlóan szükségtelenek a szövegezéssel könnyen kiváltható ábrák, mint ahogy elhagyhatók a közismert dolgok ábrái is. Természetesen bizonyos esetekben elkerülhetetlen a sok táblázat, például számszerű adathalmazok bemutatásánál. Ilyenkor a mennyiségeket tartalmazó táblázatokat lehetőleg tömbökbe szerkesszük, és vegyítsük a görbéket, a hasábokat és a halmazokat megjelenítő ábrákkal. Hasonlóan elkerülhetetlen a sok ábra a műtéti és a szövettani leírásoknál; ezeknél is célszerű a tömbösítés. A térbeli ábrák nem honosak a tudományos közleményekben, nem tájékoztatnak jobban, mint a hagyományosak.

A táblázatok legyenek áttekinthetőek, könnyen érthetőek; a túl bonyolult táblázatok, ábrák használhatatlanok, még a szakavatottaknak is nehézkesek. A táblázatok zöme elvben rovatolt: vízszintesen és függőlegesen is tagolt, és ez vízszintes és függőleges vonalakkal meg is jeleníthető. A vonalas beosztás azonban nélkülözhető is.

Az ábráknál is az egyszerűség, az átláthatóság a legsarkalatosabb szempont; a bonyolult ábra hosszas értelmezést kíván: kizökkenti az olvasót a közlemény gondolatmenetéből. Lényeges a részletek, a hangsúlyozandók jelölése a képes ábrákon – még ha magától értetődőnek látszik is. A képes ábrák lényegi részletét kinagyítással még hangsúlyosabbá tehetjük; kis kép formájában (beszúrás) az alapábrába üres részébe vagy mellé illeszthetjük a nagyított részletet.

Az ábráknak és a táblázatoknak is adjunk kifejező, lehetőleg rövid címet. A hosszú, mondatszerű címekre kivételesen lehet szükség. A szövegábráktól és a szövegtáblázatoktól eltekintve számozzuk is az ábrákat és táblázatokat, hogy lehessen hivatkozni rájuk a közlemény szöveges részében. A sorszámozást a szerkesztői előírások szabályozzák. Ajánlatosak a belső címek is, ha szemléletesebbé teszik a táblázatokat/ábrákat.

A táblázatok mindenkor csakis egy-egy kérdéskört foglaljanak magukba, szervesen kapcsolódva a közlemény szöveges

részéhez. A kettő egymás kiegészítője, és soha nem ismétlés: ne mutassuk be táblázatban ugyanazt, amit a szövegben már leírtunk, és fordítva sem. Ha az ismétlés mégis elkerülhetetlen, a táblázatoknál, az ábráknál a részleteket adjuk meg, és a szövegben hivatkozunk rájuk. Ez az alapelv az ábrákra is vonatkozik. Elengedhetetlen, például a műtétek ismertetésénél, az ábrán bemutatott mozzanat részletes leírása. Ez lehetséges a szöveges részben vagy ábraszöveggként, de ne tegyük mindkét helyen. Az utóbbi, az ábraszöveg gyakorta megfelelőbb, mert közvetlenül kapcsolódik az ábrához, közvetlenül magyarázza a látottakat, és az ábrák jelzéseinek (nyilak, jelek stb.) értelmezéseit is megkönnyíti.

Jóllehet a táblázat és az ábra is a szövegben leírt mondanivalót emeli ki, és egyik sincs önmagáért; mindkettőt úgy szerkesztjük, hogy önállóan is értelmezhető legyenek. A táblázatok, ábrák magyarázó szövege olyan legyen, hogy az olvasó megértse anélkül, hogy a dolgozat szövegébe el kellene mélyednie.

Rövidítéseket, mozaikszavakat a táblázatokban gyakran alkalmazunk, alapvetően a helyszűke miatt. A szabványformák különösen előnyösek, de ezeket is értelmezni kell a táblá-

zatok/ábrák lábjegyzetében. A sok rövidítés azonban már zavaró: nehezíti a megértést.

A táblázatokban vagy az ábrákon is előfordulhat irodalmi adat; az ilyen hivatkozásokra ugyanolyan pontosan kell utalni, mint a szövegben. Más közleményből, munkából átvenni ábrát/táblázatot csak azok szerzőinek írásos engedélyével lehet, és ezt a táblázat, ábra lábjegyzetében fel kell tüntetni, például: *Az ábrát Nagy és mtsai (8) közleményéből, a szerzők engedélyével közöljük.*

IRODALOM

AkH¹¹. *A magyar helyesírás szabályai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

Gyurgyák János 2005. *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. Osiris Kiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2008. *Helyesírási tanácsadó*. Osiris Kiadó, Budapest.

Timkó György 1972. *Helyesírási és tipográfiai tanácsadó*. Nyomdaipari Egyesülés, Budapest.

„Az elemi iskolában osztálytársaimnál hamarabb tanultam meg a betűvetést. A sikongó palatábla fölé hajolva, ebéd közben is mámorosan róttam a szavakat. Úgy éreztem: mindahánnyal egy-egy titkot csípek fölön. Még nem tudtam, hogy mit kezdek majd velük, merre s mi végett indítok rohamot. De hogy leírtam a félelmetes szót: báró, máris többnek éreztem magam, majdnem egyenrangúnak a betűk rácsai mögé vetett fogalommal. A világ birtokbevételének illúzióját éltem át: szavaim egyes csapatának eszméltető, titkos erejét.”

Sütő András: Jön az erdő

Gaál Csaba

További gondolatok a tudomány és filozófia összefüggéséről

Nagyon olvasott, széles látókörű, intelligens ember volt. Értett a festészethez, szerette a zenét, filozófiai könyveket is olvasott. Az úszóedzőnek szüksége is van a sokoldalúságra, mert az úzás nagyon sok mindentől tevődik össze. Fizikából, áramlástanból, biológiából, pedagógiából, pszichológiából.

Hargitay András (*Túl – part*)

Nagy élvezettel olvastam Boda László értékes gondolatokkal tűzdelt írását (MONY 2013/1: 11–13) a filozófia és a szaktudományok kapcsolatáról. Megjegyzéseim bevezetőjeként utalnék a szerző egyik mondatára, amely szerint a filozófia a magyar gondolkodásmódnak nem erőssége. Teljes mértékben egyetérték vele, hiszen mindez nyelvünk holisztikus világszemléletéből, gazdag és fordulatosságtól szókincséből ered. Ezért írja Gyurkovics Tibor: „Nekünk nincsenek filozófusaink, nekünk költőink vannak” (*A sas repülni vágyik*. Kairosz, Budapest, 2006).

A filozófus Koslowski (1921–2007) szerint az orvostudomány alkalmazza ugyan a természettudományi ismereteket, de valójában nem mérhető tudomány csakúgy, mint a filozófia, hiszen mindenekelőtt gyakorlati ténykedés erkölcsi szabályok mellett. A tudomány sok másodlagos kérdést megmagyaráz, de semmit sem tud mondani az élet értelméről és az erkölcsi értékekről. És valóban: *a természettudományok* alapját az képezi, hogy pontosan *mérhető adatokkal dolgoznak*, amely munkamódszer az orvostudománytól többnyire idegen. Lord Kelvin (1826–1907) a következőképpen határozza meg a tudományt: „Gyakran mondom, hogy mikor megmérheted, amiről beszélsz, és kifejezheted azt számokban, tudsz valamit róla; de amikor nem mérheted meg, nem fejezheted ki számokban, ismereted sovány és nem tudományos: lehet az ismeret kezdete, de gondolataidban alig emelkedtél a tudomány szintjére, bármi legyen is a téma” (szerzői fordítás; Jáki Szaniszló: *Isten és a kozmológusok*. Ecclesia, Budapest, 1992). A tudomány összetartozó, szilárdan megalapozott

és az ésszerűséggel soha ellentétbe nem kerülő tudás: ilyen ismeretet sem a filozófusoknál, sem a természetet kutatóknál nem találunk, még kevésbé az orvostudományban.

A tudomány nehézsége az, hogy a mennyiségi összefüggéseknek a valóságos dolgokkal való összekapcsolása céljából alapvetően szüksége van a lét törvényszerűségeire, de a lét legáltalánosabb törvényeiről szóló filozófiai tanítás semmiféle mennyiségi megállapítást nem tud tenni. Albert Einstein (1879–1955) elismerte, hogy tudományából egy csepp erkölcsöt sem tud leszűrni. A tudóst egy ízben megkérdezték, hogy leírható-e a teljes valóság tisztán természettudományos alapon. Ő így válaszolt: „Igen, elképzelhető, de nem lenne semmi értelme. A valóságot nem megfelelő eszközökkel írják le, éppen úgy, mintha egy Beethoven-szimfóniát légnyomásgörbével kívánnának bemutatni” (Einstein, A.: *Hogyan látom a világot?* Gladiátor, Budapest, 2002). A természettudomány illetékessége a világ jelenségeinek megértése terén megszűnik ott, ahol nem mérhető, tehát nem mennyiségről, hanem milyenségről (minőségről) van szó. Sok biológus még ma is eszményi célnak tekinti, hogy tudományát egybeolvasza a kémiával és a fizikával, azzal a céllal, hogy a biológia is ezekhez hasonlóan „egzakt” legyen. Alexis Carrel (1873–1944), Nobel-díjas francia orvos úgy vélte, hogy az emberi szellem „beleszeretett” a matematikai formulák szépségébe, és arra törekszik, hogy mindent ilyen képletekbe foglaljon, tehát az életet is.

Nem gyakorolhatja kellő megalapozottsággal az orvoslást, akinél hiányoznak az *erkölcsfilozófiai alapok*. Erkölcsi úr jelentkezik ott, ahol az ismeretek és a módszerek állnak a középpontban, és az erkölcs feleslegesnek tűnik. A diploma megszerzésével a kezdő orvos még messze van attól, hogy hivatásának megfeleljen. Mert bár fontos a tudás, a képzettség és a képességek, de ezek önmagukban mit sem érnek jó erkölcs nélkül. A tudomány műveléséhez értelem, de lelkiismeret is kell. Az embernek természetes bölcsességre és erényekre is szüksége van ahhoz, hogy megfelelően használja, amit elsajátított vagy fölfedezett. Ez azonban már nem

tudományos, hanem etikai kérdés. „A bölcsek nyelve ékessé teszi a tudományt, / a balgák szája pedig dőreséget bugyogtat” – áll a *Példabeszédek könyvében* (Oszövetség).

Az egyoldalú szakismeret torzíja az orvos gondolkodásmódját. A látóhatár tágításához jelentősen hozzájárul az *emberi kultúra* ápolása, amely alapja az emberek közötti kapcsolatnak. A műveletlen ember kevésbé képes az orvosi gondolkodás elsajátítására, mindazon ismeretek megtapasztalására, amelyek a mindennapi és szakmai életben szükségesek és hasznosak. Ez a viselkedés ugyanis *egyfajta filozófiát* is jelent. A filozófia szó itt tágabban értelmezendő, azaz olyan tudományként, amely a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeit kutatja, és azokat a mindennapokban alkalmazza. (A filozófia az ősi felfogás szerint csodálkozás.) Így nézve a fogalmat, az valóban része az orvostudománynak, hiszen a napi gyakorlatban minden orvos többé-kevésbé kialakítja a saját „filozófiáját”, ahogy a gyógyítandó ember sem ragadható ki szoros kötődéseiből. Az emberekkel való bánáshoz *empátia* és kellő *műveltség* kell. A művészetek, az irodalom, a filozófia, a hittudomány iránt érdeklődő, azokban valamelyest jártas orvos tudja csak igazán megérteni a betegek nyomorúságát, kiszolgáltatottságát. A legtöbb orvost a nagy nyilvánosság elsősorban emberi magatartása szerint ítéli meg, és csak másodsorban szakmaisága alapján. A kódexetikánál többet mond a bioetika, amely az orvosi erkölcsi kérdéseket inkább a filozófia eszközeivel közelíti meg: jellege szakmákat áthidaló (Kovács József: *A modern orvosi etika alapjai*. Medicina, Budapest, 2006).

Az orvosi ténykedés két alapja a természettudomány és a technikai tudás, de gyakorlásához elengedhetetlen az emberiség, az erkölcs és a filozófia. Az etika mint a filozófia egyik

ága főként arra keresi a választ, hogy az embertársal és a társadalommal szemben mi a jó, a helyes, és mi a rossz, a helytelen viselkedésmód, cselekedet. Tertullianus (Kr. u. 150–230) a filozófiát még a medicina lánytestvérének nevezte (*medicina soror philosophiae*). Emlékeztetnék arra, hogy a középkor két nagy filozófusa, az andalúziai zsidó Maimonidész (1137–1205), valamint az arab Averroës (1126–1198) egyben orvos is volt, vagyis a kettő egymással szorosan összefüggött. Ma a filozófia alig jelenik meg az oktatásban. (Amit mi marxista filozófiaként tanultunk az egyetemen – talán még ideolotoxikózist is kaptunk tőle –, annak semmi köze az orvosláshoz.) A filozófia igénye azonban ismét jelentkezett, így például a würzburgi egyetemen az orvostanhallgatók és érdeklődő orvosok számára újfent bevezették a filozófiai oktatást, hiszen a leendő orvosoknak el kell gondolkozniuk a világ dolgairól és az embereket érintő kérdésekről. Ezért is mondta az orvos és filozófus Karl Jaspers (1883–1969): az orvos gyakorlata jól körülhatárolt filozófia. Ugyanez a helyzet Freiburgban, ahol az Orvosi Etika és Történelem Tanszékén oktatják a filozófiát.

A viselkedési szabályok oktatása bizonyos fokig csupán az erkölcsi felvetéseket taglaló szemeszterben tért vissza az utóbbi évtizedekben. Olyan kérdések megtárgyalása, hogy „Ki vagyok én?”, „Mit kell tennem?”, „Mi a dolgom a világon?”, „Hová tart az ember?” stb. nem vagy csak alig kerül terítékre. „Mit tesz az orvos azon a ponton, ahol a természettudomány felmondja a szolgálatot?” *A tudomány sohasem válaszol a lét kérdéseire*, nem ad megoldást az emberi élet értelmére, céljára, a halál utáni sorsunkra. Az orvosi tanulmányokban mutatkozó ilyenfajta hiányosságok azt a kockázatot rejtik magukban, hogy túlnyomórészt mester és technokrata ember- és orvoskép alakul ki a hallgatókban.

Hippokratész (Corpus Hippocraticum)

„Az orvos méltósága megkívánja, hogy – amennyire természete megengedi – jó színben és tápláltsági állapotban leledzzen. Az emberek ugyanis azt a nézetet képviselik, hogy azok az orvosok, akik maguk rossz bőrben vannak, nem tudnak másokról sem gondoskodni. Ügyeljen az orvos továbbá a megjelenésére, a tisztességes ruházatára és nem feltűnő, de jól illatozó kenőcsöket használjon. Mindez ugyanis a betegekre kellemesen szokott hatni. A lelki életét is okosan kell, hogy irányítsa, és pedig nem egyedül a hallgatásával, titoktartásával tűnjön ki, hanem példamutató életvezetésével, hiszen ezzel sokat növel hírnevén.”

Forrás: Gaál Csaba: Egy életút gondolatai

A reanimáció történeti szótára és nosológiája

Az etimológia nemcsak a szó származását, más nyelvből való kölcsönzését tisztázza, hanem utal a kórkép (görögül: nosos) vagy egy gyógymód fogalmának jelentésbeli változására is. Ez ugyanígy vonatkozik az asphyxia vagy a *tetszhalál*¹ (*extinctae animae, apparenter mortuus, animatio suspensa, Scheintod, suspended animation*), a *tetszhalott* (*mortuus sive defuncto similis*) mint *entité morbide* (Charcot) megértésére, amelynek tünettana és diagnosztikai kritériumai az évszázadok folyamán jelentősen változtak. Mai értelmezés¹ szerint a *tetszhalott* „olyan öntudatát veszített személy, akinek szív működése, légzése az észlelhetetlenségig vagy annyira csökkent, hogy már nem észlelhető, és ezért azt illető halottnak látszik.”²

Modern értelmezésben *tetszhalál*ról akkor beszélünk, ha az alapvető életjelenségek (mint a spontán légzés, keringés, izomtónus) és a reflexek is hiányozni látszanak, de a halál biztos jelei (légzésbénulás, szívmegállás, fénymerev, tág pupillák, hullamerevség és -foltok) még hiányoznak. (A harvardi kritériumok¹² és a szervátültetések elterjedése óta különbséget teszünk az agy izolált és a test egészének halála, valamint a visszafordítható klinikai és a végleges biológiai halál között is; ezeknek orvostörténeti vonatkozása azonban vajmi csekély.)

Az életjelenségek, a halál és az újraélesztés szókincsét szinte valamennyi európai nyelv a görögből és a latin nyelvből kölcsönözte, a *reanimáció* ógörög szinonimáját (η εχζωπυρησις, ekzopüresis) azonban egyik sem vette át. A magyar nyelv régisége és rendkívüli szóbősége – egyedül a halál és halodoklás megjelölésére 160 szavunk van!¹⁷ –, ezt csak az orvosi szaknyelvben tette szükségessé.

Pápai Páriz latin–magyar szótára (1762)³ a *resuscito* (‘feltámasztani’) vagy az *anima* (‘lélek’; de ‘lélegzet, levegő, élet és szél’ jelentésű) szakkifejezéseit a latin nyelvből vezeti le. Az *éledés, élesztés; animatus; animare* nála ‘elevenítés’-t és ‘megélesztés’-t egyaránt jelent, az *éleszthetőség (animabilis)* azonban hiányzik: *animatu caret* (‘nintsen semmi érzékenység benne’). Rokon értelemben ismert volt a XVIII. századi deákos latinságban a *vivificatio* és a *reviviscemia* is a felélesztés jelölésére; ezek mai szóhasználatunkból kivesztek. Pápai Pariz³ a *tetszhalál* fogalmát még nem használja, a *resurrectiōt* pedig csak a feltámasztásra alkalmazza.

A XVIII. század második felében használatban volt a *revivificatio (reviving)* megjelölés is, amellyel vagy a fémsók vegyi szétbontását vagy az újraélesztést jelölték (Blanchard 1788).¹³ A *tetszhalál* vagy annak jelenlegi változata, a sokkot vagy mérgezést kísérő mély kómás állapot tünetegyüttesét már az ókor is ismerte, de az újkorban a legfontosabb ismérvének nem a spontán légzés (görögül: το πνευμα, latinul: *respiratio, spiritus*; Pápai Pariznál: *spiramen, spiraculum, anhelitus*)³ vagy a légvétel (αναπνοη) megszűnését (görögül: απνευσι, latinul: *spiritus alcis suppressus*) vagy az ezzel azonos jelentésű *lélek* (görögül: ψυχη, latinul: *anima*) eltávozását (*animam expirat*), hanem a pulzus hiányát (görögül: η ασφυξια, *a-sphyxia*) tartotta. Nulla pulsa, nulla medicina; ez az elv egészen a XVIII. századig érvényes volt. Ha az agónia (η αγωνια) elkezdődött, a légzés leállt (*apnoe, animam agere*), a betegből az éltető (*animabilis*) vér (*purpurea anima*) is eltávozott, és a halál (δ θανατοζ) beállt, gyógyításra (*curatio, sanatio*) már nem volt mód; ilyenkor már élesztéssel (*animatio*), mentési eszközök (*auxilia repentina*) alkalmazásával többé nem próbálkoztak.

Az újraélesztéssel kapcsolatos szakkifejezéseket (*Scheintod, collapsus, apnoe, Wiederbelebung*) a XVIII. század eleji német szakirodalom még nem ismeri.¹⁵

AZ ÚJRAÉLESZTÉST JELÖLŐ FOGALMAK SZINONIMÁI 1770 KÖRÜL:¹⁶ Resuscito = felébresztem, Wiedererwecken, Excito, Suscito. Extinctum, functum cadaver, mortuum ad vitam revoco, reduco, extraho. A styge vitales rursus revocavit ad auras. Exanguis animavit umbras revocans in vitam obita iam morte sepultos. Manes sepultos revoco. Revoco ad munera vitae, ad lumina vitae destituir defunta cadavera, vitae, demortua corpora reddit ad clarum vitae lumen, tres obita iam a morte reduxit. Ad vitam resurgo, revoco, redeo. Redditur amissae lethi post funerea vitae.

Mint majd látni fogjuk, a XVII. század közepétől, a felakasztott Anne Green sikeres reszuscitációja (1650. december) és Albinus németalföldi plébános könyvecskéje (1676) után azonban az orvosi szemlélet megváltozott; a vízbefúltak, akasztottak és egyéb erőszakos halállal holtak felélesztése hamarosan emberbaráti cselekedetté vált. Ezt jelzik a reanimáció első klasszikus műveinek szakkifejezései is:

1676: vita sub aqua protracta (Pechlin),
 1742: Wiedererweckung (Behrens),
 1767: vita restituenda (Eberhard),
 1774: Asphyxia (Gardane),
 1789: asphyxia neonatorum (Ehrhardt),
 1790: Scheintod (Previnaire),⁸
 1824: suspended animation (H. H. Hickman),
 1897: apoplexia cordis (szívszélhűdés),

de több más, időközben használatban volt divatjamúlt kifejezés is. Troxler még 1848-ban is a *syncope* (συνυποψ) a *mors putativa*, *apnoia*, *asphyxia*, továbbá a *tetszhalál* (nála: *animi deliquium*) szinonimájaként említi. Flór Ferenc 1835-ben a hirtelen halál eseteit szintén tetszhalállal (*Scheintod*) jelöli,¹¹ tünettanában (nála: *a tetszhalál észképe*) azonban gondosan kerüli az idegen szakkifejezéseket; terminológiájában teljesen a nyelvújításra támszakodik (*aléltség, felfüggesztett vagy elfojtott lehelés, hibázó szív és érverés, izomlankadás, kitágult szemfény, poshadás* stb.).

Az első mentőtársaságok megalakulása után (Amsterdam 1767) a kikötővárosokban megnyílnak az első segélyhelyek is, amelyek felirataik után (*Vitae dubiae Asylum, Asylum Asphycticorum*) als „Rettungsort der Scheintodten” a mai mentőállomások (*statio auxiliatoria*), sürgősségi ambulanciák és intenzív terápiás osztályok előfutárának tekinthetők. Hamarosan a temetői ravatalozók is ilyen, a tetszhalottak központi apparatív megfigyelésére szolgáltak,¹⁰ ahol előírászerűen az életmentés eszközeit (*auxilia repentina*) is tárolták. Itt jegyezni meg, hogy a *therapia*, a *reanimatio* és az *exitus letalis* szóhasználatot még a középkori latinság sem ismerte (Niemeyer – van de Kieft 2002),⁴ a hirtelen halált pedig mint *mors subita seu repentina*,⁹ és ha pedig kétség merült fel a halál beálltát illetően, akkor ezt az állapotot *vita dubia* névvel illette. Ezt a fogalmat a modern orvoslás is ismeri, és a halál időpontjának megállapítása előtt a kórimézésben (a szervkivétel előtt) egynapos várakozást (*Schwebezustand*) ír elő. Míg az angolszász nyelvben a régebbi *resuscitation* (lat. *resuscitare*) maradt fenn, addig a német irodalomban a XVIII. századtól inkább a *Reanimation* kifejezés terjedt el. Más latin nyelvben, mint az olaszban (*risuscitare, rivivere*), spanyolban (*reavivar, resurrección*) vagy a franciában mindkét kifejezéssel találkozhatunk (*ressusciter un mort, resuscitation, resuscité, ressuscitable*), nem választva el élesen a feltámadástól (*ressusciter du tombeau, résurrection*), amely nemcsak újjáéledést, feltámadást, hanem felgyógyulást, felépülést is jelenthet (Sauvageot 1932).⁵ Ugyanakkor a *réanimation* fogalma a francia (és a román) nyelvben nem szorítkozik az újraélesztés gyakorlatára, hanem ezzel valamennyi intenzív terápiás eljárást is jelölik (H. Laborit 1958).¹⁷ (Az antik latin nyelvben az újraélesztésre szintén használatos rokon értelmű szavak, mint a *revivisco, recreor, excito* vagy *suscito, a morte ad vitam revoco, mortuum in vitam restituo, reditus ad vitam* már nincsenek használatban az újkori orvosi nyelvben.) A holland-németalföldi nyelv ezzel szemben a magyarhoz hasonlóan egyik antik kifejezést sem használja, és az újraélesztést körülrással jelöli: *herdevendigmaaking, tot hetbewustzijn terugbrengen, tot nieuw leven brengen, de levensgeesten weer op te wekken*.

Újraélesztéssel (*re-animatio, re-suscitatio*) korábban is többnyire a hirtelen vagy az erőszakos halál esetén próbálkoztak, amíg a tetszhalott (*mortuo* vagy *defuncto similis*) valamilyen külső vagy belső ingerre életjelenséget nem mutatott. Az ingerelhetőség (*irritabilitas*) jelenléte ugyanis hozzátartozott a tetszhalál korábbi tünettanához.

JEGYZETEK

¹ Magyar Nyelv értelmező szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 6. kötet, 664.

² Hogy a tetszhalott olykor-olykor magától is feltámadott, arra nemcsak Plinius,⁶ hanem Mikszáth Kálmán is utal: „Arra is volt eset, hogy tetszhalottat tettek a koporsóba”; „A halott felocsúdván a tetszhalálból, mely lélegzetet véve, megmozdult”.

³ Pápai Pariz Ferenc 1762. *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latinum*. Tyrnaviae, Typis Collegii Accademici Societatis Jesu, 912.

⁴ J. F. Niemeyer – C van de Kieft 2002. *Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Mittellateinisches Wörterbuch*. Wissenschaftl. Buchgesellschaft, Leiden, M. Buchberger Hrsg: Lexikon für Theologie und Kirche, Herder Verlag, Freiburg i. Br.

⁵ Sauvageot A. – Balassa J. – Benedek M. 1932. *Francia-magyar nagy kéziszótár*. Dante Kiadó, Budapest.

⁶ Tetszhalottak élve eltemetése az ókorban is előfordult. Valerius Maximus után Caius Plinius Secundus beszámolt két, a halotti máglyán magukhoz tért tetszhalott római esetéről (Plinius: *Naturalis historia*, XXXIII; Kap. VII: 173). A latin szerzők közül Heraclides Ponticus, Pergamoni Galénosz és Diogenes Laertius is összegyűjtött hasonló tetszhalotteseteket. (Ezek leírása megtalálható Christoph Wilhelm Hufeland monográfiájában: *Der Scheintod, oder Sammlung der wichtigsten Thatsachen und Bemerkungen darüber in alphabetischer Ordnung*. Berlin, Buchhandlung des Commerziens-Rats Matzdorff, 1808).

⁷ Póra Ferenc 1991. *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve*. Gondolat Kiadó, Budapest, 345–346.

⁸ J. Chr. Friedrich Scherffnél 1787-ben még nem *Scheintod*, hanem csak *Tochtscheinende*. Ugyanezt a terminust használja Albert Vinzenz Zarda is 1796-ban Prágában megjelent könyvecskéjében (*Alphabetisches Taschenbuch der hauptsächlichsten Rettungsmittel für tochtscheinende und in plötzliche Lebensgefahr gerathene Menschen*).

⁹ Először C. G. Carisiusnál: *De subitaneis moribus*. Róma, 1735.

¹⁰ Drezdában már 1799-ben, a XIX. században pedig minden nagyobb város központi temetőjében (pl. Lipszében, Pesten) berendeztek ilyen mechanikus eszközökkel felszerelt központi „betegmegfigyelő” egységet. Mark Twain 1882-ben meglátogatta Münchenben a 36 tetszhalott számára berendezett ravatalozót (Mark Twain: *Life on the Mississippi*. Bernhard Tauchnitz Verlag, Leipzig, 1883, chapter XXXI, 279–293).

¹¹ Flór Ferenc 1835: *A tetszhaltak felélesztéséről*. Pest, 2–20.

¹² Harvard Medical School 1968: The definition of irreversible coma. *JAMA* 205: 337–340.

¹³ Stephan Blanchard 1788: *Arzneiwissenschaftliches Wörterbuch nebst alphabetischer Ordnung*. G. Philipp Wucherer, Wien, 684.

¹⁴ *A Pallas nagy lexikona*. Az összes ismeretek enciklopédiája 1893–1904. Pallas Irodalmi és Nyomda Rt. kiadása, Budapest, 15. kötet, 756–757.

¹⁵ Johann Hübner 1727: *Curieuses und Reales Natur = Kunst = Berg = Gewerck und Handlung = Lexicon*. J. F. Gladisschens, Hamburg.

¹⁶ *Gradus Parnassum sive Novus Synonymorum Epithetorum et Phrasium Poeticarum Thesaurus*. Tyrnaviae (Nagyszombat), Typus Coll. Acad. Societatis Jesu, 1771, 1001.

¹⁷ Henri Laborit 1958. *Bases psycho-biologiques et principes généraux de réanimation*. Masson, Paris

Rácz János

A magyar orvosi nyelv akkor és most

Figyelemmel kísérve az Orvosi Hetilap, a Magyar Sebészeti és különösen a kitűnő Magyar Orvosi Nyelv folyóiratokat, a nyelvhasználatot, a mind több értékes jobbitó, magyarító törekvést, az látható, hogy sokan aggódnak a magyar orvosi nyelv miatt. Amely szerintem mára olyan mértékben idegenedett el a köznyelvtől, hogy a kívülállók (például a betegek!) számára egy kórházi zárójelentés vagy vény érthetlenné vált. Nem volt ez mindig így, az ókortól a XVIII. századig egészen mások voltak a receptek. A nyelvtudós Keszler Borbála megállapítása szerint nem a gyógyszerészeknek szóltak, hanem a betegnek vagy a hozzátartozóinak, mégpedig közvetlen, beszélt nyelvhez közelálló nyelven. A levéltárakban őrzött számtalan kéziratos orvosló- és receptkönyv ugyan inkább házi mindentudó, vannak azonban tudós orvoslókönyvek is. A legkorábbi Lencsés György 1570 körül írt orvosbotanikai műve, amelynek értékes szóanyaga nyelvtörténeti, helyesírás-történeti és minden bizonnyal nyelvjárástörténeti szempontból is figyelemre méltó. Csaknem 1000 lap terjedelmű, Szabó T. Attila megállapítása szerint magas tudományos igénnyel, rendszerezéssel megírt hasznos tanácsadó. Az eredeti címlap szerint: „Ars Medica az olly könyv, mellyben mindenféle nyavallyák ellen, (melyek szoktanak történni az emberi testben) sok hasznos es gyakor-ta megpróbált Orvosságok találtatnak”. Szembetűnő, hogy a szerző következetesen kerüli az idegen szavak használatát, minden szakkifejezést igyekszik magyarul írni, idegen nyelven csak néhány orvosságot jelöl. Ha mégis használ latin szót, azzal csupán a magyar kifejezést magyarázza. Mindezt abban a korban, amikor még orvosi műnyelvünk nem lehetett.

Hasonlóan a közérthetőséget tartotta a legfontosabbnak Pápai Páriz Ferenc „Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, s azoknak Orvoslásának Módgyáról való Tracta” alcímű, „1687. siralmas esztendőben” írt Pax Corporis című könyvében. A tudós nagyenyedi professzor körül egyre békétlenebbé válik minden ebben az időben. Pestisjárvány pusztít, ekkor zajlik Caraffa eperjesi vérengzése, tombol az önkényuralom, a török Bécs ellen támad, falvak hamvadnak el, országrészek válnak pusztasággá. Ebben a véres, zűrzavaros korban a tömegeknek készít a „sok keservesen nyögő elhagyatott betegnek vigasztalásokra” olyan útmutatót, amely olcsó, a természetben föllelhető orvosságokról közérthetően

tudósít. Az „igyegefogyott szegényeknek, kiknek nincsen mindenkor kezek ügyében értelmes orvos, kiváltképpen falukon, ahol hamarébb talál segédet a beteg barom, mint a beteg ember”. Kőnek, fűnek, fának ereje orvosol, a szegény ember a patikaszereket erdőn-mezőn gyűjtögette. A néprajzi irodalom tanúsága szerint a XX. századig nyomon követhető az egykori gyógy módok használata a hagyományos népi orvoslásban. Igen fontos a magyar orvosi szaknyelv kialakítása terén később Rácz Sámuel és Kováts Mihály orvosdoktor munkássága vagy a nagy nyelvújító, Bugát Pál 1843-ban megjelent Természettudományi szóhalmaz.

A régi görög és latin nyelv elemei használatosak tovább a mai tudományok nyelvében, így például a filozófián, botanikán, stb. kívül az orvostudományban is. A gyógyítás az ókori Görögországban érett tudománnyá. Az egészség helyreállítása görög orvostudományának szakszavai római közvetítéssel kerültek az európai nyelvekbe latinizált formában. Magyarországon a latin 1846-ig hivatalos nyelv volt, természetes tehát, hogy a köznyelvben és a tudományos nyelvben számtalan latin (és görög eredetű) szó honosodott meg. Igen sok a mesterségesen kialakított újkori kifejezés is a magyar orvosi nyelv nevezékében, ezek nagyrészt megtartották görög vagy latin szóelemeiket. Ma az orvosi rendezvények meghívóin, előadások címeiben sajnos olyan – sokszor angol nyelvi hatásra létrejött – szavakat olvasunk, amelyeket teljességgel fölösleges alkalmazni, netán meghonosítani. Csak néhány ezek közül Bősze Péter professzor úr gyűjtéséből, zárójelben a javasolt „fordításuk”: *staging-laparotomia (stádium)*, *primer cytoreductio*. *Intervallum laparotomia, primer intervallum laparotomia cytoreduction neoadjuváns kezelés után* (bevezető gyógyszeres kezelést követő hasműtétek), *hyperradicalis műtétek* (fokozottan kiterjesztett műtétek) *alkalmazásának evidenciái a rák front-line cytotatikus terápiajában* (elsődleges gyógyszeres kezelés előnyei). Nem sokkal egyszerűbbek, ráadásul széles körben érthetőek? Sok idegen szó egyszerű tükröfordítással már régen meg is honosodott, például *leukocyta* (< görög *leuko* = fehér, *cyta* = sejt), magyarul fehér[vér]sejt.

November 14-én került sor a balatonfüredi Állami Szívkórház 100 éves működésének méltó megünneplésére. A centenáriumon bemutatták az újonnan megjelent Akkor és most

1913–2013 című könyvet is. A 303 oldal terjedelmű kötetben egyébként az „Akkor” fejezet mindössze 6 lapon tárgyalja a múltat, mégpedig a korabeli sajtó, az egykori Balatonfüredi Hírlap 1912. és 1913. évi cikkeinek másolataival, illetve egy 1996-os emléktábla-avatáson elhangzott beszéddel, valamint (ugyancsak 6 lapon) egykori fényképekkel, képeslapokkal. A többi a „Most” című fejezet, amely az intézet irányításáról, dolgozóiról, működéséről és fejlesztési terveiről szól. Ebben a részben már annyi a fölöslegesen használt idegen szó és a szerzők által alkalmazott szakkifejezés, hogy a nem szakmabeli olvasó legfeljebb fáradtságos szótárazással kap csak képet a bemutatott szakmai tevékenységről. Fölvetődik tehát a kérdés: kiknek is íródott a könyv? Biztos vagyok abban is, hogy a könyvbemutató elhangzottakból a nem szakmabeli, de legalábbis átlagos műveltségű közönség édeskeveset jegyzett meg, egyszerűen azért, mert az egyes témák neveit sem értette. A latinos műveltségű hallgató eltöprengett például az *akut koronáriszindróma utáni szekunder prevenció* értelmén,

csak hogy a megfajtési kísérlet ideje alatt három következő, a szív-kórház értékes tevékenységét bemutató közlemény – szintén nem egyszerűen megfajtható – címét elszalasztotta. De hát nemcsak a címekkel voltunk bajban. Noha érthető volt, ám az angol *teamwork* szóösszetétel részfordításaként elhangzott *teammunka* magyarul *csapatmunka*. Nem vagyok híve a „mindenáron magyarul” irányzatnak, de például a szintén elhangzott, illetve a kivetítőn is olvasott *mortalitási trend a régióban* mondatban egyetlen magyar szó sincs.

Mi, nyelvészek is tudunk az alveoláris spiránsokról vagy a lexikalizálódott episztemikus-inferenciális kifejezésekről úgy beszélni (írni), hogy abból a nem szakmabeli hallgató (olvasó) semmit se értsen. Csak hogy nem ez a cél! Éppen ellenkezőleg, vegyünk példát a fenti nagy elődöktől a tudományművelésben, az anyanyelvi kifejezések, a szakszókincs megújításában, és különösen a szakmai kutatási eredmények ismertetésében, közlési módjában.

A betegségek gyógyítása egyidős az emberi kultúrával, ám az e tevékenységről tudósító források, valamint az egyes kultúrák gyakorlatai rendkívül szerteágazók. A különböző hagyományok pedig sajátos, az adott kultúrára jellemző tudományos, illetve orvosi nyelvet teremtettek. A tudományos rendezvény témájával választott ókori keleti és görög kultúrák kivételesen gazdag forrással rendelkező és rendkívül összetett szakszavakat alkalmazó orvosi hagyományt teremtettek.

Az ékírásos agyagtáblákra írt, zömében akkád nyelvű mezopotámiai orvosi szövegek közel két évezredet ölelnek át, e hosszú időszak pedig egyedi szövegtípusok (így például ún. diagnosztikai szövegek, kezelési szövegek, orvosi ráolvasások stb.), valamint standardizált orvosi szakmunkák (így például a fejpanaszokkal kapcsolatos kezelési eljárásokat tartalmazó ún. UGU-sorozat) létrejöttét eredményezte. A fentiekhez hasonló folyamatot figyelhetünk az egyiptomi orvosi szöveghagyomány esetében is, melynek legfontosabb forrásanyagát a beteg „kórképét”, illetve a kórismézett betegség kezelését leíró recepteket tartalmazó ún. orvosi papiruszok jelentik. A héber-arámi orvoslás esetében nem maradtak fenn a mezopotámiai vagy az egyiptomi orvosi szövegekhez hasonló eseteleírások, vagy éppen receptek. Az Ó- és Újszövetség, illetve az e könyvek hátterében álló ún. apokrif irodalom (vagyis a bibliai kánonba föl nem vett könyvek), valamint a Talmud és a kora-középkori zsidó irodalom azonban számos, a héber-arámi orvosi gyakorlatra, illetve az e gyakorlat mögött meghúzódó világméretű utaló történetet tartalmaz. A görög orvosi hagyományban éles különbség ragadható meg a filozófiai iskolák tanításain alapuló „elméleti”, illetve az ezzel a módszerrel szemben álló, a gyakorlati tapasztalatot előtérbe helyező „hippokratészi” megközelítések között, melynek legfontosabb forrásai közé Hippokratész és más „praktizáló” orvosok szakkönyvei tartoznak. Teljesen önálló hagyományt képvisel a hagyományos kínai orvoslás, melynek legfontosabb forrásanyagát a Han korból származó orvosi szakkönyvek jelentik.

Az egyes előadások a fentebb felsorolt kultúrák orvosi szövegeinek, illetve az e források mögött meghúzódó kulturális háttér bemutatásával és elemzésével foglalkoznak, melynek során az ókori tudományos szöveghagyomány belső logikáját veszik górcső alá.

MEGHÍVÓ

Orvosi nyelv az ókorban

Tudományos rendezvény az ókori keleti és a görög orvosi nyelvről

2014. november 28., MTA Székház

az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, az Orvosi Tudományok Osztálya, a PPKE BTK Mezőpotámiai orvosi szövegek kutatócsoport, a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat és az Európai Nőgyógyászati Rák Akadémia szervezésében

Időpont 2014. november 28. 9.00–15.00
Helyszín MTA Székház
Elnökök *Bácskay András, Bősze Péter*

Program

Bevezető	Zsidó orvoslás
9.00–9.15 Bősze Péter Gondolatok az egyetemes orvosi nyelvről	12.15–12.45 Fröhlich Ida, PPKE Félelem, szorongás (<i>paḥad</i>) az ókori zsidó forrásokban
Mezopotámiai orvoslás	12.45–13.15 Kávészünet
9.15–9.45 Bácskay András, PPKE A „gyógyító kezelés” (<i>buḫtu</i>) fogalma a mezopotámiai orvosi szövegekben	Görög orvoslás
9.45–10.15 Esztári Réka, PPKE A női bajok terminológiája az ókori Mezőpotámiai orvosi szövegekben	13.15–13.45 Gradwohl Edina, SOTE Delphys, hystera, métra. Hol lakik a magzat?
10.15–11.45 Kávészünet	13.45–14.15 Németh György, ELTE Mivel gondolkodunk, mivel érzünk? Ez frenetikus!
Egyiptomi orvoslás	Kínai orvoslás
11.45–12.15 György Hedvig, Szépművészeti Múzeum Egyiptomi orvosi szövegek	14.15–14.45 Földi Attila, buddhista tanító Farmakognózia az ősi Kínában gyógyszerkönyvi példák alapján
	Zárszó Bácskay András

TOVÁBBI TUDNIVALÓK
A részvétel ingyenes, de a szervezők előzetes jelentkezést kérnek.

JELENTKEZÉS
Bácskay András – bacsokay.andras@btk.ppke.hu

Bősze Péter

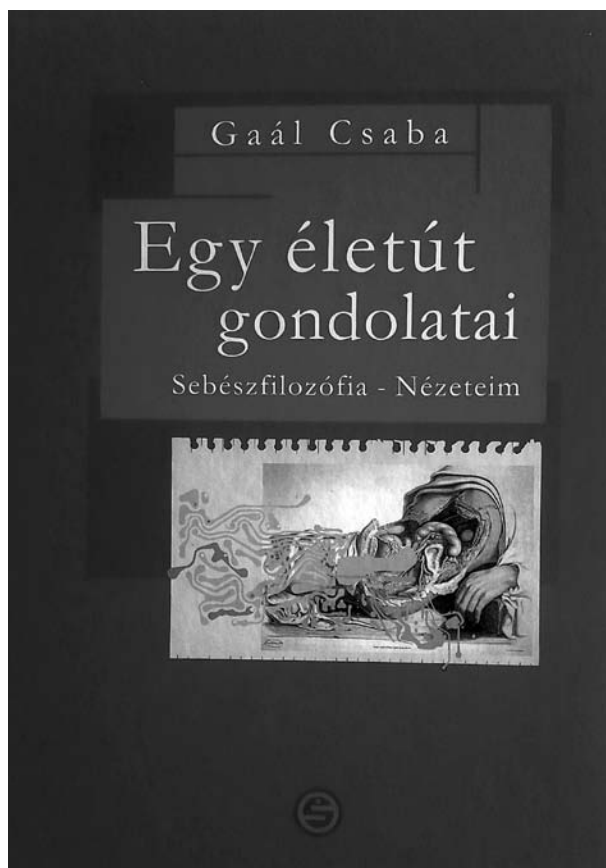
Könyvbe foglalt életszemlélet Gaál Csaba: Egy életút gondolatai

A minap kaptam Gaál Csabától az *Egy életút gondolatai* című nagyon szép könyvét. Az alcím: *Sebészfilozófia – Nézeteim*. A Semmelweis Kiadó gondozásában jelent meg.

Nagyon gazdag életút, folyvást, még éjjel is jegyzetelt gondolatainak gyűjteménye a könyv. A sebészet iránt elkötelezett, a nagy orvosok alázatával viselkedő, a művészeteket, az irodalmat és az emberi kultúra más területeit is mélyen ismerő ember gondolatait, nézeteit olvashatjuk benne. A bevezetőben többek között ezeket írja: „Ebben a könyvben nem az életem történetét mondom el, hanem a sebészettel kapcsolatos gondolataimról, meggyőződéseimről, valamint egyéb nézeteimről adok számot.” Manapság divat az életrajzok írása; ahogy Márai mondja: mindenki ír. Nincs ebben kivetnivaló: minden életben van érdekes, mindegyikből lehet tanulni. Természetesen nem lehet minden életrajzot elolvasni, mégis hasznosak, legalábbis az érintetteknek: kései utódoknak kincs lesz. Gaál Csaba könyve nem ilyen; közkinccs a ma és a jövő nemzedékeinek is.

„Az ember élete vége felé visszatekintve ért meg lényeges dolgokat. Sok minden akkor nyer értelmet, sok mindent akkor látunk meg, amikor kissé felülről, összefüggéseiben, a megélt sokoldalú tapasztalattal a hátunk mögött kezdünk el töprengeni. Minden könyv önéletrajzi jellegű, legalábbis a tekintetben, hogy szerzője elméje tükre elé állítja azokat az olvasókat, akiknek a válaszára számít.” Bizony visszatekintve sok mindent másként látunk. Édesanyám oktatta a kisfiát: tudod, több történés is kétségbe ejtett az életemben, és csak később jöttem rá, hogy az volt a jó. A bölcs tanul ebből: mindenkor felteszi a kérdést – bármi történéjk is vele –, hogy: mi abban a jó? Ezt sugallja Gaál Csaba is.

A könyv két fő részből áll: az elsőben a szerző a sebészfilozófiai nézeteiről beszél, a másodikban az életútjáról, nyelvi kérdésekről, könyvekről, olvasásról, írásról, a vallásról és a világszemléletéről ír, és végül élénk tárja kritikusi hitvallását – a kritikusok mindenekfelett.

Az első részt az *Allegória a sebészetre* gondolatsorával kezdi. Megszívlelendő: „Tanulj a környezetedtől, a szakma hazai és külföldi kiválóságaitól, láss világot, hiszen ma már szabad az út mindenfelé. Csak egyet tarts szem előtt: mindazt, amit ellestél, a sebészet és így a beteg ember javát szolgálja.”

Nagyon érdekes, amit az orvosról ír a következő fejezetben. „Az orvosi ténykedés nem mesterség, természete szerint

szabad foglalkozás” – így fogalmaz a Német Szövetségi Orvosi Kamara működési szabályzata. A szerző ezzel egyetért, és tiltakozik az ellen, hogy az orvos vállalkozó lenne. Az orvoslás nem üzlet, nem szolgáltatás. Magam az orvoslást hitvallásnak tartom: a gyógyításba vetett hitnek, a másnak segíteni mindenekfelett szellemiségének, tudományának és művészetének. Gaál Csaba is „orvosi művészetéről” beszél: „A sebészet nem kézművesség.” Külön értekezik a (sebész) orvosról, tulajdonságairól, magatartásáról, egyéniségéről, ismertetőjegyeiről és sok más egyéb ismérvéről. Roppant érdekes olvasmány, vagy inkább tanulmány. Csak két mondatot emelek ki: „Az alázat, a szerénység manapság nem modern fogalmak. Az alázat (humilitas a humus, azaz a föld szóból) tulajdonképpen azt a bátorságot jelenti, hogy leszállok önteltségem trónjáról, és mindennapi emberré válok.”

Külön fejezetek a következők: a sebészetéről általában, a sebészet gyakorlása, az orvos mint közszereplő, továbbá egy-egy fejezetet szentel a szakmai, a szervezési kérdéseknek és a műtétnek, műtőnek. Nem tárgyalhatom mindegyiket, a terjedelem korlátoz, meg egyébként is: a könyvet kell lapozgatni. A nyelvről írottakból egy-egy gondolatot azért még kiemelek:

„A nyelv nem csak arra való, hogy kifejezze, de arra is, hogy megteremtse gondolatainkat. Egy új nyelv használata azt jelenti, hogy lassan és észrevétlenül átalakulhat gondolkodásunk mintázata, de megváltozhat reakciónk, viselkedésünk, ízlésünk is. Megújul kulturális háttérünk, kultúráváltás következik be. Még ha kiválóan meg is tanulnánk egy másik nyelven gondolkodni és beszélni, akkor sem érhetünk el olyan folyékonyt, szintet, mint anyanyelvünkön – kivéve, ha gyermekkorban sajátítottuk el játszva. Anyanyelvünkben gyökereznek legmélyebben az olyan dolgok, mint érzelem, gondolat, szeretet, indulat, öröm, fájdalom, bú és derű.”

„A nyelv a tudásszerzés eszköze. [...] A tudásszerzés minden szintjén szerepe van a nyelvnek, ez határozza meg látásmódunkat.”

A könyv tele van csodálatos idézetekkel; ez a szerző hihetetlen olvasottságának a bizonyítéka. Mindegyik rész, fejezet, bekezdés gondolatokat szül, tanít és felébreszt, vagy inkább ráébreszt a pénzközpontú világnézet hitványosságaira, a munka, a hivatás értékére, az élet emberi szépségeire. Nem regényt vesz az olvasó a kezébe, hanem a gondolatok, nézetek táráit; ezt nem lehet egyszerre elolvasni, csupán csipegetni nap mint nap, miként az ételt vesszük magunkhoz. A könyv szellemi táplálkozás.

TÖRTÉNETI VISSZAPILLANTÁS

Idézet Gaál Csaba *Egy életút gondolatai* című könyvéből

*Az orvostörténet nem más, mint az orvosi gondolkodás megismerése.
Schultheisz Emil*

Az emberiség történetében a sebészi kezelés volt bizonyára a gyógyítás első formája, hiszen az emberek kezdettől fogva ellenségeskedtek, harcoltak egymás ellen, a vadászat során ember és állat került szembe egymással és a számtalan egyéb sérülési lehetőség is közvetlen és azonnal segítséget igényelt, ellentétben az egyéb betegségekkel. A bibliai Genézisben valószínűleg úgy írták volna le a sebész fogalmát, mint aki sebeket gyógyít, vérzést állít el, és tört csontokat hoz rendbe, és talán még tályogokat is megnyit.

Aszklépioszról (latinul Aesculapius), a gyógyítás görög félistenéről [...] neveztek el a többnyire gyógyforrások közelében épített és neki szentelt templomokkal egybeépített gyógyhelyeket, a kórházak őseit, melyeket aszklepeionnak és a gyógyításra csoportokba rendeződött orvosi közösségeket aszklepiádoknak hívták. Az ókori aszklepeionok legismertebbike az égei-tengeri Kosz szigeten található, amely annál is inkább jelentős, mert itt működött az orvoslás ősatyjának tartott Hippokratész is (Kr. e. 460–377). Kiterjedt munkássága és iskolája révén őt tekintjük az első európai nagy orvosegyéniségnek.

„Hivatalból” Lukács, a harmadik evangélium szerzője számít az orvosok védőszentjének, aki maga is orvos volt. A védőszentek sorát időrendben Kozma és Damján ikertestvér orvosok követik, akik 300 körül Kis-Ázsiában haltak mártírhalált a keresztényüldözés következtében. [...]

Kiss Jenő

Lőrincze-díj 2013

Bősze Péter nyelvészkitüntetése

Bősze Péter, a Magyar Orvosi Nyelv alapító főszerkesztője magas elismerésben részesült. 2013. november 13-án, a magyar nyelv napjának országos megnyitóján, a fővárosi Petőfi Múzeumban az Anyanyelvápolók Szövetségétől neki odaítélt Lőrincze-díjat Grétsy László, a szövetség tiszteletbeli elnöke és Balázs Géza egyetemi tanár, a szövetség ügyvezető elnöke nyújtotta át ünnepélyes keretek között. Laudációt Grétsy László mondott. A méltató beszéd az Édes Anyanyelvünk 2013. évi 5. (decemberi) számában olvasható.

Bősze Péter az első orvos, aki elnyerte a Lőrincze-díjat. Ez a díj azoknak ítéhető oda, akik az anyanyelvi kultúra ügyét hosszú időn át szolgálták kutatási, ismeretterjesztő, illetőleg mozgósító erejű, szervező tevékenységükkel – ahogy tette és teszi ezt Bősze Péter a maga területén. Ennek elismeréseként adományozott korábban, a 2011. évi közgyűlésének határozata értelmében a Magyar Nyelvtudományi Társaság díszoklevelet neki (Magyar Orvosi Nyelv 2012/1: 12; Magyar Nyelv 2013: 120) a magyar orvosi nyelv művelése és egyetemi oktatása ügyében végzett példamutató tevékenysége elismeréséül.

A megérdemelt, bőségesen megszolgált kitüntetéshez gratulálók, és a kitüntetettnek – sokunknak nevében – további eredményes munkálkodást kívánok.

A Lőrincze-díj plakettje

Bősze Péter

Jóllehet kezdetben ódzkodtam, örömmel teszek eleget Kiss Jenő akadémikus úr határozott kérésének, a fenti kedves sorok közreadásának. Ennek két oka is van:

Az egyik az, hogy a díjat a magyar orvosi nyelv ápolásáért adták, így az elismerés mindazoknak szól, akik fáradhatatlanul dolgoztak a Magyar Orvosi Nyelv című folyóiratért (közöltek, szerkesztettek, leveleztek, bíráltak, tördeltek, nyomtattak, terjesztettek és támogatták), akik a magyar orvosi nyelv – idestova 15. éve oktatott – egyetemi tantárgynak részesei, és azoknak is, akik orvosi nyelvünkkel foglalkozó tudományos rendezvényeinkben közreműködtek. Nélkülük semmi nem valósulhatott volna meg. Tehát sok-sok ember kapta a kitüntetést, amely talán a legrangosabb nyelvészeti elismerés. Együtt sikerült kivívniunk a nyelvészet tudományának méltatást, és boldogan mondok köszönetet, fejezem ki elismerésemet mindenkinek. Biztatást és lendületet is ad a Lőrincze-díj: a teendő még tengernyi.

Megható élmény volt számomra, hogy olyan embertől vehettem át a díjat, aki méltó utóda Lőrincze Lajosnak, az elmúlt évtizedek fáradhatatlan nyelvápolója. Grétsy László tanár úr munkássága magyar örökség, nevét az Aranykönyv őrzi. Méltatását hallgatva könnyeimmel küzdöttem; de jó lett volna, ha mindenki velem van, akit a díj illet. Tetézte örömet, hogy a másik átadó Balázs Géza egyetemi tanár volt; a Lőrincze-szellem korunk zászlóvivője.

A másik ok, a Lőrincze-díj másik kitüntetettje, Kiss Jenő akadémikus – a díjat ugyanis minden évben két ember kapja meg. Kiss Jenő – a magyar nyelvészet kiválósága – százszorosan is megérdemli az elismerést. Kapcsolatunk, barátságunk sok évre nyúlik vissza; büszke voltam, hogy mellette állhattam. Ő egyébként a magyar orvosi nyelv ápolásában is odaadóan dolgozik; így kétszeresen is kitüntetett.